

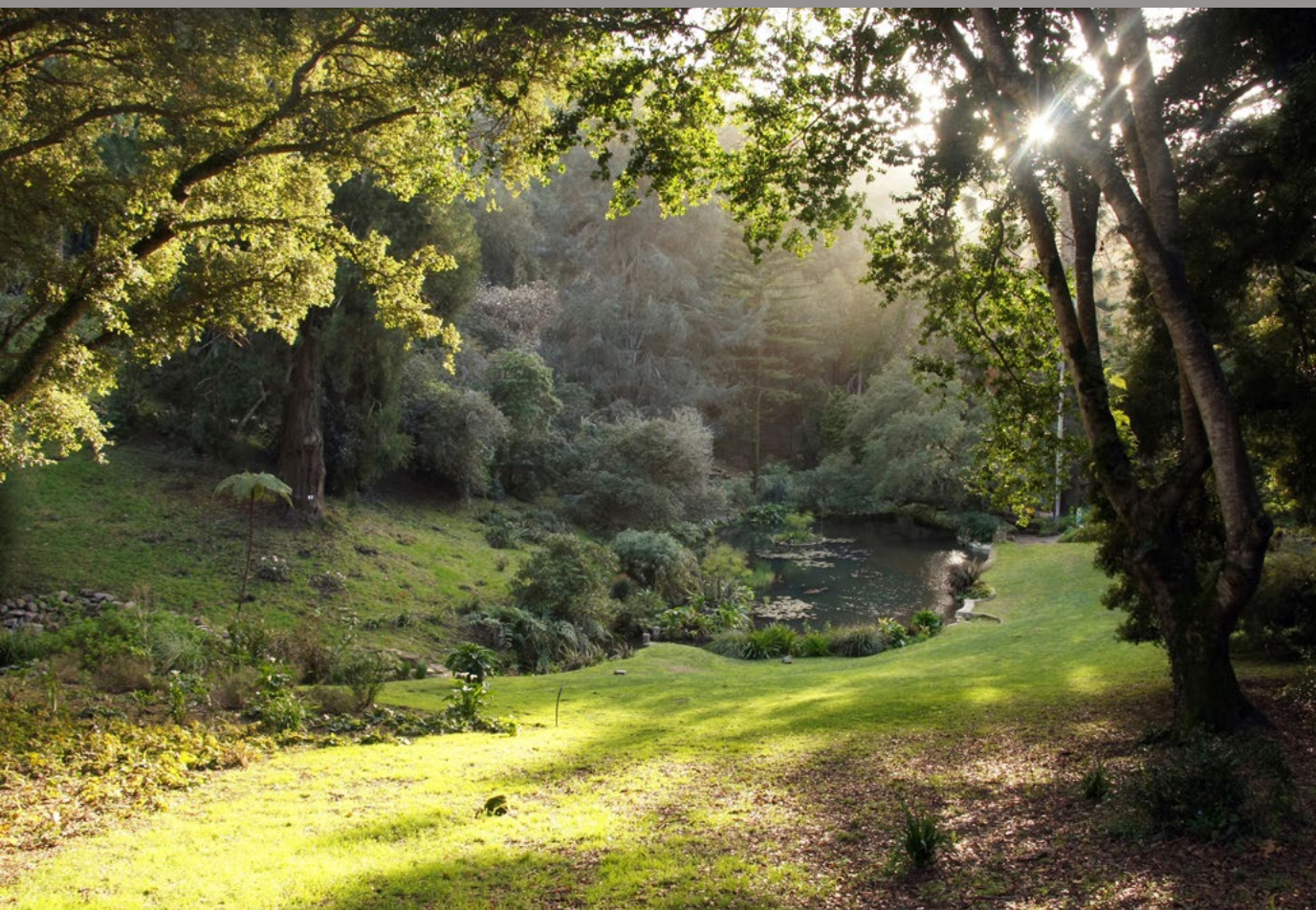
POLSKA AKADEMIA NAUK ODDZIAŁ LUBLIN
POLISH ACADEMY OF SCIENCES BRANCH IN LUBLIN

ISSN 1895-3980

TEKA

KOMISJI
ARCHITEKTURY,
URBANISTYKI
I STUDIÓW
KRAJOBRAZOWYCH

COMMISSION
OF ARCHITECTURE,
URBAN PLANNING
AND LANDSCAPE
STUDIES

VOLUME XI/2

TEKA

KOMISJI ARCHITEKTURY, URBANISTYKI
I STUDIÓW KRAJOBRAZOWYCH
ODDZIAŁ PAN W LUBLINIE

COMMISSION OF ARCHITECTURE, URBAN PLANNING
AND LANDSCAPE STUDIES

POLISH ACADEMY OF SCIENCES BRANCH IN LUBLIN

TEKA

COMMISSION OF ARCHITECTURE, URBAN
PLANNING AND LANDSCAPE STUDIES

Volume XI/2

Lublin 2015

POLSKA AKADEMIA NAUK ODDZIAŁ W LUBLINIE

TEKA

KOMISJI ARCHITEKTURY, URBANISTYKI
I STUDIÓW KRAJOBRAZOWYCH

Tom XI/2

Lublin 2015

Redaktor naczelny
prof. dr hab. inż. arch. Elżbieta Przesmycka, Politechnika Wrocławska

Rada Naukowa
prof. dr hab. arch. Mykola Bevz (Politechnika Lwowska, Ukraina)
prof. dr hab. inż. arch. Krzysztof Pawłowski (Politechnika Lubelska, Polska)
prof. dr hab. inż. arch. Elżbieta Przesmycka (Politechnika Wrocławska, Polska)
prof. nadzw. dr hab. inż. Krystyna Pudelska (Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie, Polska)
prof. dr hab. inż. arch. Petro Rychkov (Rivne University of Technology, Ukraina)
prof. Svetlana Smolenska (Charków, Ukraina)
dr.eng. arch. Bo Larsson (Lund, Szwecja)
dr Larysa Polischuk (Ivanofrankowsk, Ukraina)
arch. dipl. ing. (FH) Thomas Kauertz (Hildesheim, Niemcy)
Charles Gonzales (Director of Planning Cataño Ward, Puerto Rico)
Rolando-Arturo Cubillos-González (Catholic University of Colombia, Kolumbia)
prof. dr hab. Jan Gliński, czł. rzec. PAN

Redakcja naukowa tomu XI/1–4
prof. dr hab. inż. arch. Elżbieta Przesmycka, Politechnika Wrocławska

Recenzenci:

prof. nadzw. dr hab. inż. arch. Andrzej Białkiewicz (Politechnika Krakowska, Polska)
prof. dr hab. Mariusz Dąbrowski (Politechnika Lubelska, Polska)
prof. dr hab. inż. arch. Lech Kłosiewicz (Politechnika Warszawska, Polska)
dr hab. Piotr Urbański, prof. UP (Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu, Polska)
prof. dr hab. inż. arch. Anna Mitkowska (Politechnika Krakowska, Polska)
dr hab. inż. arch. Irena Niedźwiecka-Filipiak (Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu, Polska)
prof. dr hab. inż. arch. Bonawentura Pawlicki (Politechnika Krakowska, Polska)
prof. nadzw. dr inż. arch. Halina Petryszyn (Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie, Polska)
prof. dr hab. inż. Anna Sobotka (Akademia Górniczo – Hutnicza w Krakowie, Polska)
prof. dr hab. inż. arch. Maria Jolanta Żychowska (Politechnika Krakowska, Polska)

Projekt okładki
Elżbieta Przesmycka
Kamila Boguszewska

Fotografia na okładce tomu XI/2 oraz na s. 5
Natalia Przesmycka

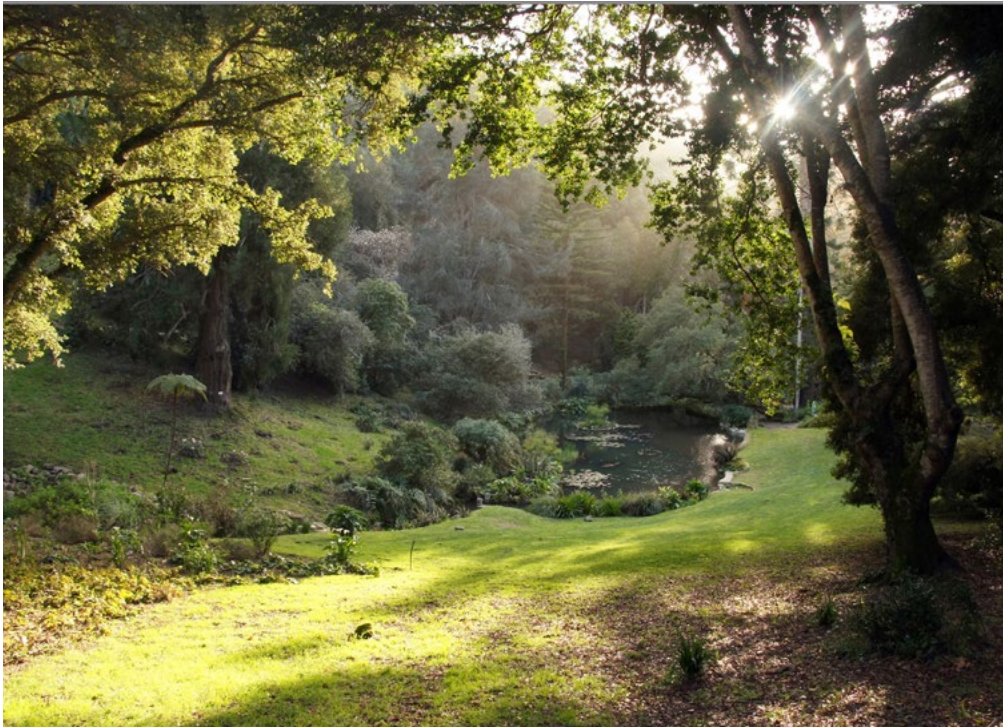
Rysunek na s. 1
Elżbieta Przesmycka

Copyright by Polska Akademia Nauk Oddział w Lublinie, Lublin 2015
Copyright by Politechnika Lubelska, Lublin 2015

Publikacja finansowana ze środków Polskiej Akademii Nauk

ISSN 1895–3980

www.pan-ol.lublin.pl
Wydawca: Politechnika Lubelska, ul. Nadbystrzycka 38D, 20–618 Lublin,
Realizacja: Biblioteka Politechniki Lubelskiej
Ośrodek ds. Wydawnictw i Biblioteki Cyfrowej
ul. Nadbystrzycka 36A, 20–618 Lublin
tel. (81) 538–46–59, e-mail: wydawca@pollub.pl, www.biblioteka.pollub.pl

ZESPÓŁ DWORSKO-PARKOWY W ROMANOWIE HISTORIA I OBECNY STAN ZACHOWANIA

Kamila Lucyna Boguszewska

Samodzielna Pracownia Architektoniczna, Politechnika Lubelska

Independent Architectural Design Studio, The Faculty of Civil Engineering and Architecture

e-mail: kamila_boguszewska @interia.eu

Streszczenie: Zespół dworsko-parkowy w Romanowie jest siedzibą rodową rodziny Kraszewskich. W chwili obecnej zabytkowy dwór wraz z trzyhektarowym parkiem pełni funkcję Muzeum **Józefa Ignacego Kraszewskiego**.

Celem artykułu jest przedstawienie historii oraz stanu zachowania zespołu rezydencjonalnego, jego przekształceń ze szczególnym uwzględnieniem obiektów małej architektury towarzyszących całości.

Do czasów obecnych na terenie parku zachowały się bowiem dwa tego typu obiekty budowlane, którymi są kaplica parkowa fundacji Konstancji Mochorowskiej z 1810 roku oraz eklektyczna brama wjazdowa datowana na pierwszą połowę XIX wieku. W artykule przytoczone zostaną także opisy nieistniejących już obiektów parkowych między innymi neogotyckiej cieplarni oraz samotnej chaty stanowiącej niegdyś element romantycznego założenia.

Słowa kluczowe: Muzeum Józefa Ignacego Kraszewskiego w Romanowie, zespół dworsko – parkowy, klasycyzm, środki unijne, restauracja

WSTĘP

Obecnie w rejestrze zabytków nieruchomych Narodowego Instytutu Dziedzictwa (NID) znajdują się 4834 obiekty rezydencjonalne, zaś w samym województwie lubelskim ich liczba wynosi 270. Jako obiekty rezydencjonalne rozumiane są tutaj zarówno pałace jak i dwory, choć kryterium ich podziału może być nieraz problematyczne.

Stan zachowania tego typu obiektów jest zróżnicowany. Jedynie 8% liczby wszystkich dworów znajduje się w stanie dobrym, zaś 38% wymaga remontu kapitalnego, podobnie kształtuje się sytuacja jeżeli chodzi o budynki pałaców – jedynie 7% jest w stanie dobrym, 37 % wymaga kapitalnego remontu¹.

Przedstawione dane nie są optymistyczne. Jeżeli w najbliższym czasie nie zostaną podjęte skuteczne działania mające na celu ochronę, a także konserwowanie architektury rezydencjonalnej z ziem Lubelszczyzny znikną obiekty stanowiące jej kulturowe dziedzictwo.

HISTORIA ZAŁOŻENIA DWORSKO-PARKOWEGO W ROMANOWIE

Zespół dworsko – parkowy w Romanowie usytuowany jest w odległości około 21 kilometrów od Włodawy i 6 kilometrów od miejscowości Hanna. Majątek ten jest siedzibą rodową rodziny Kraszewskich, choć pierwotnie Romanów należał do rodu Sanguszków², fundatorów drewnianego pałacu oraz założenia ogrodowego powstałego około 1540 roku³. Poprzez

---

1 http://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/rejestr-zabytkow/zestawienia-zabytkow-nieruchomych/, 10.10.2015r.

2 W skład dóbr, kiedy właścicielami majątku była rodzina Sapiehów wchodziły wsie: Czeputka, Wygnanka, Sosnówka. (Za: R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej, województwo brzesko – litewskie nowogródzkie*, t. 2, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1992, s. 123).

3 F. Sulmierski, B. Chlebowski, W. Walewski, *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, Warszawa 1880- 1904, s. 720–721.

koligacje rodzinne⁴ majątek przeszedł w 1623 roku w ręce Leszczyńskich następnie zaś rodziny Sapiehów⁵.

W 1801 roku zespół pałacowo – parkowy nabyli Błażej i Anna z Nowomiejskich Malskich h. Nałęcz. Dwór wybudowany przez Błażeja Malskiego oparty został na istniejących osiemnastowiecznych sklepieniach krzyżowo-żebrowych, co wraz z kanałami i wałami zachowanymi w parku świadczyło o charakterze obronnym pierwotnego założenia⁶. Pięć lat później na miejscu drewnianego dworu wzniesiono murowany klasycystyczny pałac. Parterowa, dziewięciosiowa bryła oparta była na planie prostokąta. Po pożarze w 1858 budynek został ponownie odbudowany. W tym czasie znacznie zmodyfikowano architekturę pałacu. Środkowy ryzalit otrzymał dodatkowe piętro, ganek zastąpiono czterokolumnowym portykiem wspierającym balkon zaś od strony ogrodu dodano taras. [Ryc. 1, Ryc. 2]. Budynek, oparty na prostokątnym, planie posiadał symetryczny podział z centralnie umieszczoną kwadratową sienią i dużym salonem usytuowanym od strony ogrodu⁷.

Podczas gdy siedziba zmieniała swój wygląd park towarzyszący dworowi nie zmienił charakteru. Właściciele nie ulegli bowiem modzie na *angielszczyznę*⁸. Całe założenie zwane *włoskim*⁹ opierało się na barokowym, symetrycznym podziale na kwatery. Pałac poprzedzał dziedziniec porośnięty trawą otoczony był budynkami oficyn i stajniami. Właściwy ogród usytuowano za pałacem.

Prostokątne założenie, usytuowane na osi alei jodłowej, rozdzielone było giętymi szpaletami grabowymi tworzącymi zacienione aleje. Całość dopełniał budynek ciepłarni¹⁰ i kaplica.

---

4 małżeństwo córki księcia Romana Sanguszki – Teodory z Andrzejem Leszczyńskim h. Wieniawa oraz wnuczki Anny Radziwińskiej z Rafałem Leszczyńskim.

5 R. Aftanazy, *Dzieje...*, op. cit., s. 123–124.

6 Ibid., s. 123.

7 Ibid., s. 125.

8 Ibid., s. 123.

9 Ibid., s. 123–125.

10 R. Aftanazy stwierdza, że istniejące ciepłarnie posiadały charakter neogotycki. Potwierdzają to zachowane rysunki J. Kraszewskiego, gdzie można rzeczywiście zauważyć strzelistą wieżyczkę oranżerii zwieńczoną stromym dwuspadowym dachem. Na rysunku widoczne jest także ostrołucznie zakończone okno i czteroliscie będący ozdobą wykonaną w tynku bądź oknem-rozetą. Niestety ze względu na charakter zachowanej ikonografii nie jest możliwe określenie funkcji tego elementu architektonicznego. W mniemaniu ówczesnych możliwych architektura neogotycka była najodpowiedniejszym stylem pawilonów ogrodowych ze względu na jej romantyczny charakter i nawiązania do średniowiecza, co było pożądane w parkach krajobrazowych. Na Lubelszczyźnie istniał szereg ciepłarni o tym charakterze – Witulin, Posadów. Ze względu na charakter obiektu na rysunku J. Kraszewskiego warto przyrzeć się architekturze nieistniejącej oranżerii w Posadowie opisanej przez J. Żywickiego w książce *Architektura Neogotycka na Lubelszczyźnie*. Oranżeria datowana była podobnie jak oranżeria w Romanowie na połowę XIX wieku. Ciepłarnia posiadała formę budynku z rotundą w narożu, przekrytej stożkowym dachem. Elementami gotyckimi było ostrołuczne zakończenie otworów okiennych, a także motyw rybich pęcherzy i wielolisci w żeliwnych ramach okien. (Za: J. Żywicki, *Architektura neogotycka na Lubelszczyźnie*, Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego w Lublinie idea Media, Lublin 1998 s. 282). Stąd stwierdzenie autorki artykułu, że czteroliscie widoczny na rysunku J. Kraszewskiego może być elementem otworowania budynku.

Ryc. 1. Pałac w zespole rezydencjonalnym w Romanowie. Fot. autor, (2011)
Fig.1. The building of palace in Romanow complex. Photo by author, (2011)

a

b

Ryc. 2. Romanów, a – fasada pałacu po restauracji, b – elewacja ogrodowa pałacu po restauracji . Fot. autor, (2015)
Fig. 2. Romanow a – facade of the palace after rehabilitation, b – garden elevation of palace after rehabilitation. Photo. author, (2015)

EKLEKTYCZNA BRAMA WJAZDOWA

W połowie XIX wieku miejsce starej bramy¹¹ zajęła nowa o charakterze romantycznym, poprzedzona mostem z kamienną balustradą. Ówczesna brama zachowała się do chwili obecnej.

11 O stanie zachowania bram i kordegard w zespołach dworskich i pałacowych województwa lubelskiego pisały E. Przesmycka i K. Boguszewska w Tece Komisji Architektury, Urbanistyki i Studiów Krajobrazowych, PAN Lublin, 2011, s. 117–125. W artykule opisano także eklektyczną bramę wjazdową w Romanowie.

Ryc. 3. Eklektyczna brama wjazdowa, w tle pałac rodziny Kraszewskich I połowa XIX w.,
zbiory Muzeum Józefa Ignacego Kraszewskiego w Romanowie
Fig. 3. Eclectic gate, in the background palace of Kraszewski family.
Source: The Museum Jozef Ignacy Kraszewski in Romanow

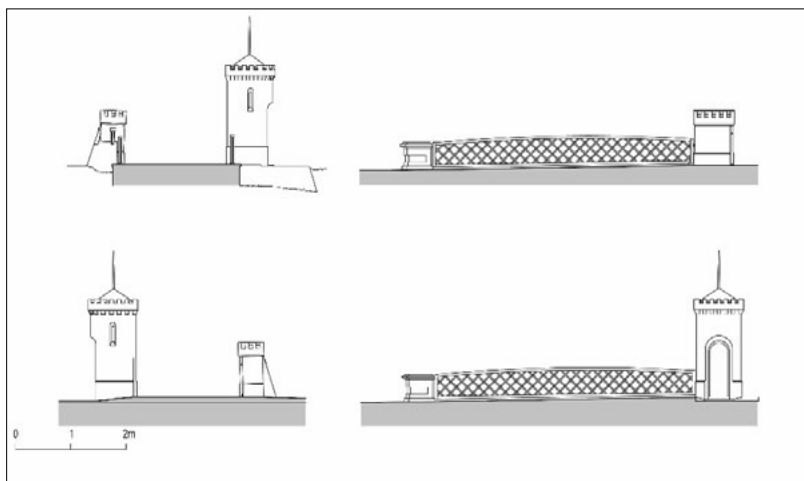
Ryc. 4. Eklektyczna brama wjazdowa, w tle pałac rodziny Kraszewskich. Fot. autor, (2011)
Fig. 4. Eclectic gate, in the background palace of Kraszewski family. Photo by autor (2011)

Obiekt datowany jest na I połowie XIX wieku (1840–1850). Brama składa się z półkolistej baszty posiadającej okienka strzelnicze, arkadowe wejście oraz okulus. Jej mur zwieńczony jest krenelażem zaś przekrycie stanowi wielopołaciowy daszek zwieńczony iglicą. Po stronie północnej umieszczono czworoboczny słup bramny z krenelażem, wsparty na skośnej szkarpie¹². W latach 2007–2013 w ramach projektu pt. *Restauracja zespołu dworsko-parkowego*

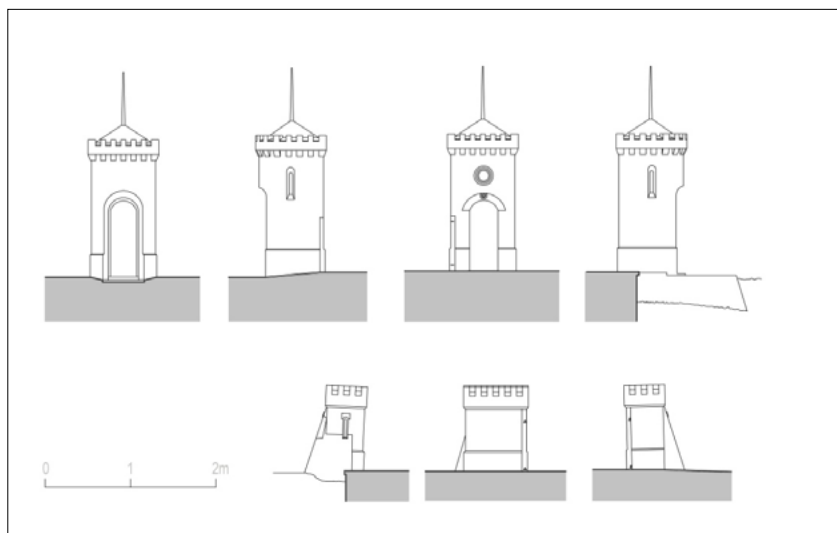
¹² *Katalog zabytków sztuki w Polsce, województwo lubelskie, powiat włodawski*, T. VIII, z. 18, Instytut Sztuki PAN, 1975, s. 37.

w Romanowie będącego siedzibą Muzeum Józefa Ignacego Kraszewskiego została przeprowadzona kompleksowa odnowa poszczególnych obiektów zespołu¹³. Oprócz pałacu restauracji poddana została także eklektyczna brama, [Ryc. 4., Ryc. 5, Ryc. 6], która zyskała dawną świetność [Ryc. 3].

Ryc. 5. Romanów most. Oprac. autor, (na podstawie: A. Stanilewicz, H. Dołęgowski, *Prace remontowe przy obiekcie słupy bramne (słupy bramne i dwie wieżyczki)*, lipiec 2010)
 Fig.5. Romanow bridge. Prepared by author, (based on A. Stanilewicz, H. Dołęgowski, *Prace remontowe przy obiekcie słupy bramne (słupy bramne i dwie wieżyczki)*, lipiec 2010)

Ryc. 6. Romanów most. Oprac. autor, (na podstawie: A. Stanilewicz, H. Dołęgowski, *Prace remontowe przy obiekcie słupy bramne (słupy bramne i dwie wieżyczki)*, lipiec 2010)
 Fig.6. Romanow bridge. Prepared by author, (based on A. Stanilewicz, H. Dołęgowski, *Prace remontowe przy obiekcie słupy bramne (słupy bramne i dwie wieżyczki)*, lipiec 2010)

13 Informacja dotycząca projektu pochodzi ze strony Muzeum Józefa Ignacego Kraszewskiego, <http://www.muzeumkraszewskiego.pl/historia-dworu/>, 10.10.2015 r.

Obecnie park, o oryginalnym układzie przestrzennym, posiada powierzchnię trzech hektarów. Wśród gatunków drzew przeważających największy udział mają *Fraxinus Excelsior*, *Alnus glutinosa*, *Acer platanoides* oraz *Robinia pseudoacacia*.¹⁴

Ryc. 7. Romanów, schemat planu zespołu pałacowo-parkowego w obecnych granicach. Oprac. autor
Fig.7. Romanow, schematic plan of the palace-park complex (current borders). Prepared by author

KAPLICA PARKOWA

Na granicy parku, w jego północnej części, zlokalizowana została klasycystyczna kaplica (wzniesiona równoległe z pałacem) ufundowana przez Konstancję Mochorowską¹⁵.

Kaplica p.w. Św. Anny, umiejscowiona została za fosami. Z założeniem dworsko parkowym została skomunikowana za pomocą mostu. [Ryc.8] .

Kaplica ufundowana została w roku 1810¹⁶. Autorem projektu był Jakub Kubicki.

Pierwotnie, świątynia miała pełnić funkcję kaplicy grobowej. Jednakże nigdy do tego nie doszło¹⁷.

14 D. Fijałkowski, M. Kseniak, *Parki wiejskie Lubelszczyzny stan ochrona i rewitalizacja biocenotyczna*, PWN, Warszawa 1982, s. 126.

15 W roku 1859 Zofia Małska wniosła Romanów w posagu Janowi Kraszewskiemu herbu Jastrzębiec. Następnymi dziedzicami Romanowa byli: Kajetan Kraszewski – malarz, rzeźbiarz, literat oraz astronom, brat Józefa Ignacego Kraszewskiego, jego starszy syn Bogusław oraz młodszy Krzysztof Kraszewski.

16 J. Petera-Górak podaje datę powstania kaplicy na rok 1806. (Za: J. Petera-Górak, Petera-Górak J., *Kaplice i figury w rezydencjach ziemiańskich i parkach dworskich na Lubelszczyźnie*, [w:] *Ziemianstwo na Lubelszczyźnie, Materiały II sesji naukowej zorganizowanej w Muzeum w Zamojskich w Kozłowie 22–24 maja 2002*, opracowała Róża Maliszewska, Muzeum Zamojskich w Kozłowie 2003, s. 270).

17 *Ibid.*, s. 273.

Budynek został zaprojektowany na planie koła, posiadającego dwa ryzality usytuowane na osi. Jeden stanowi joński portyk, drugi zaś absyda. Obiekt przekryty został spłaszczoną kopułą¹⁸, pokrytą blachą. W cokole kaplicy umieszczono epitafia rodzinne¹⁹.

Oprócz kaplicy w parku usytuowano niegdyś samotną chatkę jako element romantyczny założenia. Obiekt ten nie zachował się do chwili obecnej.

Ryc. 8. Romanów, widok na kaplicę, a – kaplica pałacowa. Fot. autor, (2011),
b – stan w roku 2010 – widok od strony parku. Fot. autor.

Fig.8. Romanow, views of the chapel, a - the palace chapel, Photo by . author, (2011)
b – the view from the park. Photo by author, (2010)

PODSUMOWANIE

Romanów pozostawał w rękach rodziny Kraszewskich do 1945 roku. Ostatnimi właścicielkami założenia pałacowo – parkowego były córki Kajetana Kraszewskiego: Maria i Paulina z Kraszewskich Rościszewska²⁰.

W roku 1946 majątek Romanów przeszedł na Skarb Państwa, zaś nowym użytkownikiem parku wraz z ruinami pałacu została Nadleśnictwo.

W 1958 roku Wojewódzka Rada Narodowa podjęła decyzję o odbudowie pałacu i utworzenia w budynku muzeum. Prace rekonstrukcyjne trwały do 1962 roku, kiedy to udostępniono obiekt zwiedzającym. Podjazd z rampą, taras z balkonem od strony ogrodu i historyczny układ salonu zrekonstruowano w latach 1987–1991²¹.

W latach 2007–2013 zrealizowany został program pt. *Restauracja zespołu dworsko-parkowego w Romanowie będącego siedzibą Muzeum Józefa Ignacego Kraszewskiego*, będący projektem Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego. Jego wynikiem jest przeprowadzony remont dachu dworu – zmiana pokrycia z blachy płaskiej na drewniany gont, a także przywrócenie historycznego układu lukarn oraz obserwatorium – galerii na dachu.

18 *Katalog...*, op. cit., s. 37.

19 W cokole kaplicy umieszczono następujące nazwiska :Wojciech Nowomiejski, Zofia Malska z Kraszewskich, Jan Kraszewski, Kajetan Kraszewski, Maria z Rulikowskich Kajetanowa Kraszewska, Krzysztof Kraszewski.

20 R. Aftanazy, *Dzieje...*, op. cit., s. 123.

21 <http://muzeumjik.prv.pl/dane/historia-dworu.html>, 9.08.2012.

W wyniku projektu ogrodzono także całe założenie dworsko – parkowe. Restauracji został poddany także eklektyczny most prowadzący do zespołu. Na potrzeby funkcjonowania muzeum wybudowano także nowy parking. Wartość projektu wynosiła 1 965 117,55 PLN²².

Przeprowadzony projekt wpłynął znacząco na całe założenie dworsko – parkowe. Majątek stanowi wizytówkę regionu, a umiejętności pozyskiwania środków unijnych mogą stanowić bardzo dobry przykład tego jak należy konserwować i dbać o zabytki będące dziedzictwem kulturowym ziem Lubelszczyzny będąc jednocześnie członkiem Wspólnoty Europejskiej.

PIŚMIENNICTWO

- Aftanazy R., Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej, województwo brzesko – litewskie nowogródzkie, t. 2, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1992
- Katalog zabytków sztuki w Polsce, województwo lubelskie, powiat włodawski, T. VIII, z. 18, Instytut Sztuki PAN, 1975
- Fijałkowski D., Kseniak M., Parki wiejskie Lubelszczyzny stan ochrona i rewaloryzacja biocenotyczna, PWN, Warszawa 1982.
- Przesmycka E., Boguszewska K., Bramy i kordegardy w zespołach dworskich i pałacowych województwa lubelskiego – stan zachowania, Teza Komisji Architektury, Urbanistyki i Studiów Krajobrazowych, PAN Lublin, 2011
- Petera – Górak J., Kaplice i figury w rezydencjach ziemiańskich i parkach dworskich na Lubelszczyźnie, [w:] Ziemiaństwo na Lubelszczyźnie, Materiały II sesji naukowej zorganizowanej w Muzeum w Zamojskich w Kozłowie 22–24 maja 2002, opracowała Róża Maliszewska, Muzeum Zamojskich w Kozłowie 2003,).
- Sulmierski F., Chlebowski B., Walewski W., Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, Warszawa 1880- 1904,
- Stanilewicz A., Dołęgowski H., Prace remontowe przy obiekcie słupy bramne (słupy bramne i dwie wieżyczki), lipiec 2010
- Żywicki J., Architektura neogotycka na Lubelszczyźnie, Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego w Lublinie idea Media, Lublin 1998
- <http://muzeumjik.prv.pl/dane/historia-dworu.html>, 9.08.2012 r.
- <http://www.muzeumkraszewskiego.pl/historia-dworu/>, 10.10.2015 r.
- http://www.muzeumkraszewskiego.pl/wp-content/uploads/2013/06/muzeum_folder_26-06-2013.pdf, 10.10.2015 r.

THE MANOR HOUSE – PARK COMPLEX IN ROMANOW THE HISTORY AND CURRENT STATE OF PRESERVATION

Summary: The Romanów complex is home of Kraszewski family. At the moment, the historic mansion works as the Museum of Józef Ignacy Kraszewski. The purpose of this article is to present the history and state of preservation of the residential complex, its transformation with special emphasis on objects of landscape architecture.

To the present day two objects of small architecture exist in this residential complex. There are park chapel founded by Constance Mochorowska and eclectic gate dating from the first half of the nineteenth century.

The article will present state of preservation of this objects and descriptions of park buildings that no longer exist: the neo-gothic greenhouse and lonely hut once constituting as an element of the romantic park.

Keywords: Józef Ignacy Kraszewski Museum in Romanov, manor-park, classicism, the EU funds, restauration

---

²² http://www.muzeumkraszewskiego.pl/wp-content/uploads/2013/06/muzeum_folder_26-06-2013.pdf, 10.10.2015 r.

OGRODY LECZNICZE JAKO FORMA WSPOMAGANIA TERAPII

Michał Dmitruk

Katedra Architektury, Urbanistyki i Planowania Przestrzennego, Wydział Budownictwa i Architektury, Politechnika Lubelska

Department of Architecture, Urban and Spatial Planning, Faculty of Civil Engineering and Architecture, University of Lublin

e-mail: m.dmitruk@pollub.pl

Streszczenie. Bliskość natury zawsze wywierała pozytywny wpływ na zdrowie człowieka i jego dobre samopoczucie. Od czasów rewolucji neolitycznej, zapoczątkowanej 10000 lat przed naszą erą i rozpoczęcia procesu przechodzenia z łowiectwa i zbieractwa do osiadłego trybu życia, świętym ogrodom, gajom czy formacjom skalnym zaczęto przypisywać mistyczną moc. W średniowieczu, stałymi elementami zespołów klasztornych były ogrody. Zarówno te ziołowe o funkcji czysto pragmatycznej – leczniczej, jak i ogrody rekreacyjne i wypoczynkowe – jako miejsce sprzyjające kontemplacji i zadumie. Wraz z rozwojem cywilizacyjnym, obecność ogrodów w przestrzeni osadniczej człowieka stała się trwałym elementem krajobrazu. Zauważono ich dobroczynny wpływ na psychikę i stan zdrowia człowieka, jak i doceniono walory czysto estetyczne.

Wraz z rozwojem nowoczesnych technik medycznych, uzdrawiająca rola ogrodów została zmarginalizowana, bądź zupełnie pominięta. Skupiono się na czysto fizjologicznych efektach terapii a niezwykle istotny aspekt psychologii w przebiegu leczenia uznano za drugorzędny. Obecnie wiemy, że stan psychiczny pacjenta ma niejednokrotnie kluczowy wpływ proces zdrowienia. W Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej, w Kanadzie, jak i w niektórych krajach Europy Zachodniej ogród jest nieodłącznym elementem planu budynków służby zdrowia. Służy on nie pracownikom, ale przede wszystkim pacjentom, w celach wypoczynkowych i relaksacyjnych co ma wymierne przełożenie na proces rekonwalescencji. Zaplanowany jest w sposób pomagający wyzbyć się stresu i obciążeń psychicznych związanych z chorobą, dający poczucie spokoju i bezpieczeństwa.

W Polsce ogrody lecznicze, towarzyszące budynkom szpitali czy przychodni nie są uważane za niezbędny element ich architektury, a zasady kompozycyjne takiej przestrzeni nie są dla wszystkich projektantów znane, bądź czytelne. Pojawia się więc konieczność edukacji społecznej, a wśród architektów pojawienia się trendu, skupionego na umiejscawianiu takich przestrzeni w towarzystwie budynków opieki medycznej i traktowaniu ich jako element nieodzowny. Korzyści zdrowotne dla pacjenta z takich udogodnień jakimi są ogrody lecznicze są niewspółmierne do kosztów ekonomicznych. A przecież to zdrowie jest najcenniejsze.

Słowa kluczowe: przestrzeń publiczna, projektowanie zieleni, ogród leczniczy, stres, zdrowie rehabilitacja, leczenie

Jak mawiał znany architekt krajobrazu, autor Projektu Central Park na Manhattanie – Frederick Law Olmsted, „*Ogród zajmuje umysł bez jego wysilania, uspokaja, a jednocześnie ożywia. Przez co odświeża i dodaje wigoru*”¹.

Koncept leczniczych ogrodów jest ideą mającą swoje korzenie w przeszłości. Począwszy od czasów prehistorycznych, od tzw. rewolucji neolitycznej², poprzez wszystkie późniejsze epoki historyczne, kręgi kulturowe i szerokości geograficzne ogrody towarzyszyły ludzkości jako miejsca kultu, odpoczynku czy wyciszenia. Ich mistyczny charakter i niezwykły urok był powszechnie zauważany i doceniany. Słynne ogrody Persji, japońskie ogrody Zen, czy przyklasztorne ogrody średniowiecznej Europy łączy wspólna cecha – były miejscem odnowy i regeneracji, zarówno psychicznej, jak i fizycznej. Perskie ogrody stanowią jeden z najlepszych przykładów architektury krajobrazu i interakcji człowieka z przyrodą. Kształtowane już w VI wieku przed naszą erą na terenach dzisiejszego Iranu, ogrody stanowiły miały formę oazy na pustyni – miejsca bezpiecznego i odprężającego. Formowane były na bazie symetrycznych, mocno zgeometryzowanych układów, z dwiema głównymi osiami, przecinającymi się

---

1 Rybczyński W., 1999. *A Clearing in the Distance: Frederick Law Olmsted and North America in the Nineteenth Century*. Nowy Jork, tłumaczenie autorskie.

2 Hensel W., Tabaczyński S., 1978. *Rewolucja neolityczna i jej znaczenie dla rozwoju kultury europejskiej*. Zakład Narodowy im. Osolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.

po środku ogrodu, co dawało poczucie ładu i harmonii. Na przecięciu się osi symetrii często znajdowała się fontanna. Ogrody niejednokrotnie otoczone były wysokim murem, wewnątrz oprócz alejek znajdowały się punkty wodne, wzgórza, czy niewielkie pawilony. Ogród miał skłaniać do refleksji a także do nawiązywania kontaktów społecznych. Średniowieczne ogrody przyklasztorne zakładane głównie przez zakony Benedyktynów, Cystersów, Dominikanów i Franciszkanów. Przybierały formę, zamkniętych i otoczonych murami (niekiedy krużgankami) niewielkich kwadratowych dziedzińców³, podzielonych alejami na kwatery przecinającymi się pod kątem prostym ścieżkami i kojarzonymi niejednokrotnie z czterema kardynałnymi cnotami: (męstwem, roztropnością, sprawiedliwością i umiarkowaniem). W poszczególnych kwaterach sadzono zioła, takie jak bazylia, szałwia, rozmaryn czy lawenda, a także kwiaty: tulipany, goździki, fiołki i lilie. Ogród w formie wirydarza, przylegającego do innych zabudowań klasztornych był miejscem niezwykle ważnym – sprzyjał skupieniu i modlitwie, a także posiadał wiele istotnych cech użytkowych – dostarczał zioła i warzywa niezbędne w żywieniu i lecznictwie. Ogród wyposażony był również w takie elementy jak ławy, elementy ozdobne, fontanny lub studnie. Japoński ogród Zen w swoich wytycznych kompozycyjnych zakładał wkomponowanie w przestrzeń ogrodu wszystkich aspektów natury i żywiołów przyrody, czy to w sposób dosłowny, czy na zasadzie skojarzeń. Zgodnie z filozofią Zen, ogród miał symbolizować spokój, równowagę w przyrodzie, porządek czy nawet podróż przez życie. Ta subtelna metaforyka i delikatna narracja, prowadzona za pomocą aranżacji w przestrzeni różnych elementów przyrody działała na odbiorcę kojąco, jednocześnie pobudzając do refleksji.

Ryc. 1. Ogród Zen. Źródło ilustracji: wikipedia.pl
Fig. 1. Zen garden. Illustration Credit: wikipedia.pl

---

3 Szolginia W., 1992. *Architektura*: Sigma NOT, Warszawa.

Jak można stwierdzić wnioskując po przykładach historycznych założeń ogrodowych, „*Idea ogrodu leczniczego jest konceptem nowym i nienowym*”⁴. Mimo wielowiekowej tradycji projektowania ogrodów i uniwersalnym właściwościom zdrowotnym przyrody, docenionym przez rozmaite kraje i kultury, wraz z rozwojem cywilizacyjnym i czysto technologicznym podejściem do procesu leczenia, zależność pomiędzy zdrowiem człowieka a kontaktem z otaczającą go przyrodą została zdewaluowana.

W pojęciu ogólnym, proces dochodzenia do zdrowia kończy się w momencie osiągnięcia przez chorego stanu dobrego samopoczucia. Jest to wielowymiarowy proces regeneracji ciała zarówno w stopniu fizycznym, jak i psychicznym, dodatkowo wzbogaconym o kwestie duchowe, emocjonalne czy społeczne. Nawet pochodzenie angielskiego słowa „*heal*” oznaczającego zdrowienie wywodzi się od staro-angielskiego „*haelon*”⁵, oznaczającego całość, kompletność – co z kolei sugeruje złożoność i wielopłaszczyznowość procesu dochodzenia do zdrowia. Zatem pomysł zaprojektowania środowiska które, powodowałoby w pacjencie poczucie komfortu, bezpieczeństwa i spokoju byłoby pomocne, jako uzupełnienie klasycznej terapii i z pewnością wpłynęłoby korzystnie na jej efekty. Idea leczniczych ogrodów stopniowo wraca do łask szczególnie w krajach Ameryki Północnej. Założenia ogrodowe przeznaczone jako ogrody lecznicze są często spotykane w obrębie lub w najbliższym sąsiedztwie budynków opieki zdrowotnej: szpitali, oddziałów psychiatrycznych, przy szkołach dla dzieci niepełnosprawnych, czy hospicjach. Ogrody lecznicze dedykowane są głównie osobom chorym, starszym, bądź niepełnosprawnym, i projektowane są z uwzględnieniem ich specjalnych potrzeb, tak aby były dla nich łatwo dostępne fizycznie, lub przynajmniej łatwo obserwowane z okien pomieszczeń. Nie są to jednak przestrzenie przeznaczone wyłącznie dla osób chorych, bądź przechodzących rekonwalescencję. Z ogrodów często korzystają również pracownicy placówek, jak i goście, którzy chętniej spędzą czas bliskimi na łonie przyrody, niż na szpitalnym oddziale. Główną zaletą ogrodu zdrowia jest jego wpływ na poziom hormonów stresu. Samo zjawisko pojawienia stresu jest zupełnie naturalną fizjologiczną reakcją organizmu na bodziec stresujący, niemniej utrzymywanie się tego stanu przez dłuższy okres może prowadzić do wielu chorób powiązanych ze stresem, np: kłopoty z przemianą materii, układem krążenia i neurologicznym. Sam stan chorobowy jest okolicznością wielce stresującą. Jak dowiedziono zarówno empirycznie przez wieki rozwoju cywilizacyjnego, jak i naukowo, przebywanie w pobliżu natury pomaga obniżyć stres i osiągnąć stan spokoju. Psychologia środowiskowa⁶ wyjaśnia iż ciągłe obciążenie umysłu, bez możliwości odnowy i wypoczynku, w konsekwencji prowadzi do problemów na podłożu psychologicznym. Objawiać się to może spadkiem koncentracji, nadwrażliwością i częstą irytacją, co w rezultacie skutkuje w wydłużeniu czasu rekonwalescencji pacjenta. Ta teoria potwierdza, że szczególne cechy natury, mogą mieć korzystny wpływ na proces zdrowienia i rekonwalescencji.

Bezpośredni kontakt człowieka z przyrodą, umożliwiony przez zapewnienie udogodnień ułatwiających bliski kontakt z naturą może mieć kluczowy wpływ na przebieg leczenia, jak i oszczędzić pacjentowi nadmiernego obciążenia psychicznego stanem chorobowym. Dostęp do natury pomaga w wyrównaniu rytmu serca, obniża ciśnienie krwi i sprzyja wchłanianiu witamin. Ogrody lecznicze, kreujące poczucie przebywania w bliskim kontakcie z naturą mogą być (i często są) odpowiedzią, w jaki sposób pomóc radzić sobie ze stresem i zmęczeniem, zarówno chorym, personelowi medycznemu, jak i osobom zdrowym.

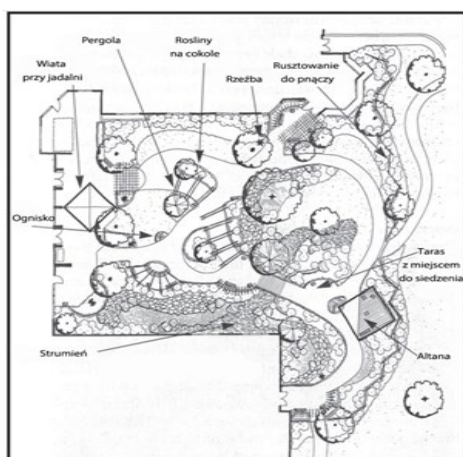
---

4 Cooper M., 1999. *Historical and cultural perspective on healing gardens*. John Wiley & Sons, Nowy Jork, Tłumaczenie autorskie.

5 Gesler W., 1998. *Putting health into place: landscape, identity and well-being*, Syracuse University Press, Syracuse.

6 Kaplan S., 1995. *The Restorative Benefits of nature: Toward an Integrative framework*, Journal of Environmental Psychology.

Pozytywny wpływ ogrodów leczniczych na psychofizyczny stan zdrowia pacjenta, jak i na skrócenie całkowitego czasu koniecznego do pełnego wyzdrowienia zauważono i doceniono głównie w krajach Ameryki Północnej. Na etapie planowania infrastruktury szpitali i budynków opieki zdrowotnej, zaczęto przeznaczać dodatkowe miejsca na zaprojektowanie ogrodu, a w obiektach istniejących re-aranżowano przestrzeń w taki sposób, by ogród się tam pojawił. Przykładem takiego projektu może być Graham Garden⁷, w Victorii w Kanadzie. Ogród przy tamtejszej placówce pożądanym był już od dłuższego czasu, jednak założono go dopiero w połowie lat dziewięćdziesiątych XX wieku. Znajduje się on pomiędzy dwoma skrzydłami budynku szpitalnego. Blisko dziewięćdziesiąt procent pacjentów placówki porusza się na wózkach, a część z nich cierpi na chorobę Alzheimera. Głównym założeniem projektowym było stworzenie przyjaznej przestrzeni, służącej do ćwiczeń, uprawy roślin i do odpoczynku od przygnębiającej rutyny dnia codziennego w domu opieki. Głównym elementem ogrodu jest strumień z pomostem, dodający głębi przestrzeni, która musi być płaska z racji na użytkowników o ograniczonej mobilności. Oprócz strumienia jest również miejsce na ognisko, kwietniki i grządki możliwe do pielęgnacji siedząc na wózku inwalidzkim, a także rzeźby pomagające w orientacji w przestrzeni ogrodu. Zaprojektowane są również altany i pergole, dające cień w słoneczne dni. Projekt kreuje również przestrzeń, przypominającą wiejskie pejzaże, ze stawami i górami, przez co buduje złudzenie znacznie większego niż jest w rzeczywistości. Główny nacisk kładzie jednak na dostępność i komfort użytkowników.

Ryc. 2. Plan ogrodu Graham Garden

Fig. 2. Plan of the Graham Garden

Źródło ilustracji; Cooper M., 1999. *Historical and cultural perspective on healing gardens*

Ryc. 3 Widok ogrodu Graham Garden

Fig. 3. View of the Graham Garden

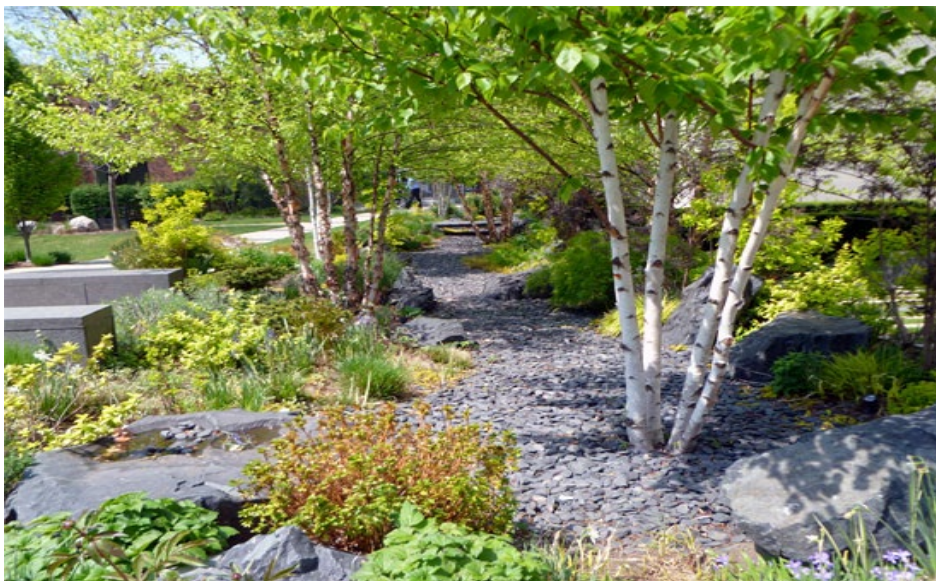
Illustration Credit; Cooper M., 1999. *Historical and cultural perspective on healing gardens*.

Innym bardzo dobrym przykładem ogrodu leczniczego jest założony w 2008 roku Swedish Covenant Hospital Garden w Chicago. Ogród zaprojektowany został przez architekt Marię Smithburg, a jego głównym celem miało być zapewnienie dobrego samopoczucia zarówno pacjentom, ich rodzinom, jak i całej społeczności szpitala. W ogrodzie znajduje się wiele ścieżek spacerowych, fontann, ławek i strumieni. Znajduje się też labirynt, pobudzający wyobraźnię i zachęcający do aktywności. Detal architektoniczny wykonany jest jedynie z naturalnych i lokalnych materiałów, pomagający utrzymać wrażenie niezakłóconego kontaktu z naturą. W tym ogrodzie pacjenci są w stanie zredukować stres i napięcie, towarzyszące chorobie, jak

⁷ Cooper M., 1999. *Historical and cultural perspective on healing gardens*. John Wiley & Sons, Nowy Jork.

i poczuć wrażenie naturalnego porządku i kontroli nad środowiskiem. Motto szpitala Swedish Covenant brzmi „*Wiedza, ku lepszemu samopoczuciu*”, co świadczy o misji szpitala skupionej na wszystkich aspektach procesu zdrowienia, w tym poczuciu spokoju, porządku i bezpieczeństwa, zapewnianym m.in. przez szpitalny ogród.

Ryc. 4. Ogród Swedish Covenant Hospital Garden w Chicago. Źródło ilustracji: wikipedia.pl
Fig. 4. Swedish Covenant Hospital Garden Garden in Chicago. Illustration Credit: wikipedia.pl

W Polsce, ilość projektowanych przy budynkach ochrony zdrowia ogrodów leczniczych jest znikoma. Rola tych przestrzeni nie została jeszcze należycie doceniona, a wiedza o sposobie ich komponowania nie jest powszechna wśród projektantów. Ważne jest aby planowanie przyszpitalnych przestrzeni zielonych stało się normą, zarówno wśród architektów, jak i lekarzy, świadomych pozytywnego ich wpływu na terapię. Aby poprawnie zaprojektować ogród leczniczy, należy przede wszystkim poznać grupę docelową, która będzie użytkować daną przestrzeń, poznać ich specjalne potrzeby i ich ograniczenia. Jest niezbędne, aby określić czy ogród będzie miejscem różnych ćwiczeń i innych aktywności, czy będzie użytkowany w mniej aktywny sposób. Najważniejszym zadaniem ogrodu leczniczego jest wywołanie poczucia spokoju i bezpieczeństwa. Osoby chore i zdrowiejące są wyjątkowo narażone na czynniki stresogenne, mogą być podatne na zmiany nastroju i stany depresyjne. W związku z tym ogród przyszpitalny powinien być zaprojektowany w sposób przywołujący jedynie jednoznacznie pozytywne konotacje. Ogród musi być łatwo dostępny zarówno w przestrzeni całego założenia projektowego budynków towarzyszących, jak i dostępne powinny być wszystkie zaprojektowane w nim przestrzenie. Powinien wzbudzać poczucie samodzielności i niezależności, szczególnie w osobach osłabionych chorobą, bądź niepełnosprawnych. Zróżnicowanie i różnorodność przestrzeni zachęci do podejmowania samodzielnych decyzji o sposobie spędzenia czasu. Ważne jest pokazanie że ogród jest bytem żywym, rosnącym, naturalnym i zmieniającym się. Obfitość zieleni, ruch płynącej wody, czy nawet obecność małych zwierząt (np. zwabionych do karmnika ptaków) będzie wzbudzało wśród pacjentów pozytywne emocje. Zastosowanie w projekcie materiałów surowych, syntetycznych czy przytłaczających w swojej formie, może przynieść efekt zupełnie odwrotny od pożądanego. Ogród powinien również oferować i zachęcać do różnego typu aktywności. Zaprojektowanie przestrzeni, miejsc i urządzeń pobudzających aktywność fizyczną będą miały dodatkowo pozytywny wpływ na proces zdrowienia.

Dla osób starszych mogą to być odpowiednio zaprojektowane alejki, służące spacerom, jak i miejsca gdzie pacjent mógłby sam doglądać i opiekować się roślinnością czy uczestniczyć w zajęciach z Hortiterapii⁸. Dla młodszych pacjentów i dzieci, mogą to być miejsca karmienia zwierząt, rośliny zwabiające motyle lub otwarte przestrzenie do zabawy. Każda aktywność fizyczna działa pozytywnie-rozpraszająco, pomagając skupić myśli na aktualnie wykonywanej czynności, zamiast na niedogodnościach towarzyszących procesowi zdrowienia. Ogród powinien komunikować się z odwiedzającymi, za pomocą wielu bodźców: widoku, zapachu, czy dźwięku. Chory może słuchać dźwięku kaskady, śpiewu ptaków, dotykać rzeźb, czy nawet smakować owoców. Stymulacja zmysłów jest jednym z istotniejszych czynników pobudzających aktywność i mobilizujących do działania⁹.

Ryc. 5. Urządzenia wspomagające Hortiterapię, przeznaczone dla osób niepełnosprawnych.

Źródło ilustracji: grafika google.

Fig. 5. Assistive horticultural therapy, for people with disabilities. Illustration Credit: Google Images.

Ogród leczniczy powinien wzbudzić w użytkowniku poczucie jedności, azylu i przywiązania. Jeśli osoba poczuje więź z przestrzenią, zechce spędzać właśnie tam swój czas, znajdzie tam swoje bezpieczne miejsce, z dala od wielkomiejskiego zgiełku i niepokoju szpitalnych sal, będzie można śmiało powiedzieć, że ogród leczniczy został prawidłowo zakomponowany i spełnił należycie swoje zadanie.

8 Latkowska M., 2008. *Hortiterapia – rehabilitacja i terapia przez pracę w ogrodzie*. Zeszyty Problemowe Postępów Nauk Rolniczych.

9 Stigsdotter U., Grahn P., 2002. *What makes a garden a healing garden?* Journal of Therapeutic Horticulture.

PIŚMIENNICTWO

- Cooper M., 1999. *Historical and cultural perspective on healing gardens*. John Wiley & Sons, Nowy Jork.
- Gesler W., 1998. *Putting health into place: landscape, identity and well-being*, Syracuse, Syracuse University Press.
- Hensel W., Tabaczyński S., 1978. *Rewolucja neolityczna i jej znaczenie dla rozwoju kultury europejskiej*. Zakład Narodowy im. Osolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.
- Latkowska M., 2008. *Hortiterapia – rehabilitacja i terapia przez pracę w ogrodzie*. Zeszyty Problemowe Postępów Nauk Rolniczych.
- Kaplan S., 1995. *The Restorative Benefits of nature: Toward an Integrative framework*, *Journal of Environmental Psychology*.
- Rybczyński W., 1999. *A Clearing in the Distance: Frederick Law Olmsted and North America in the Nineteenth Century*. Nowy Jork.
- Stigsdotter U. i Grahn P., 2002. *What makes a garden a healing garden?* *Journal of Therapeutic Horticulture*.
- Szolginia W., 1992. *Architektura*: Sigma NOT, Warszawa.

HEALING GARDENT AS A WAY OF AIDING THERAPY

Abstract. Being close to nature always had a positive impact on human health and well-being. From the Neolithic Revolution, which began 10,000 years before our era and the start of the transition from hunting and gathering to sedentary life, people began to ascribe mystical powers to sacred gardens, groves or rock formations. In the Middle Ages, gardens were often placed near monasteries. Herbal ones for purely pragmatic, therapeutic function and recreational gardens, as places for contemplation and reverie. With the development of civilization, the presence of gardens amongst the human settlements has become a permanent part of the landscape. Their beneficial effect on the psyche and human health, as well as purely aesthetic qualities has been appreciated. With the development of modern medical techniques, the role of healing gardens has been marginalized, or entirely omitted. In Poland, medical gardens, along with hospitals and clinics are not considered an essential element of their architecture. There is a need for public education, also among architects, to force a trend, focusing on designing healing gardens along with hospital buildings. Health benefits for the patients are disproportionate to the economic costs. Yet health is the most valuable.

Key words: public space, landscape design, healing gardens, stress, health rehabilitation, treatment

DOBÓR GATUNKOWY I UPRAWA ROŚLIN WE WNĘTRZACH POLSKICH PAŁACÓW I DWORÓW W XIX W

Halina Laskowska, Margot Dudkiewicz, Mariusz Szmagara

Katedra Roślin Ozdobnych i Architektury Krajobrazu, Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie
Department of Ornamental Plants and Landscape Architecture, University of Life Sciences in Lublin

Streszczenie: Kwiaty były uprawiane w donicach i misach już w czasach Homera. Na ilustracjach wczesnego Egiptu widoczne są rośliny w donicach stojące w ogrodzie w symetrycznych wzorach. Na początku do wnętrz mieszkalnych dworów i pałaców przenoszono rośliny krajowe, z czasem zaczęto sprowadzać gatunki obce, przywożone przez botaników z całego świata. W artykule przedstawiono ważniejsze gatunki stosowane, jako rośliny pokojowe w XIX w., oraz opisano meble i pojemniki do ekspozycji roślin używane w tamtych czasach. W procesie aranżacji wnętrza historycznego ważne jest, aby wykonać właściwy dobór gatunkowy do stylu mieszkania.

Słowa kluczowe: pałac, dwór, rośliny doniczkowe

WSTĘP

Współcześnie w Polsce zabytkowe zespoły zieleni dworskiej stanowią dość dużą grupę określaną na 10 000 obiektów. Po wieloletnich zaniedbaniach próbuje się odtworzyć pierwotne układy kompozycyjno – przestrzenne i oddać obiektom architektury rezydencjonalnej ich znaczenie, jako zabytki kultury materialnej i duchowej.

Podjęcie badań ma na celu odpowiedź jak kształtował się dobór gatunkowy roślin we wnętrzach pałaców i dworów w XIX w. na terenie Polski. Wiele z tych obiektów jest odnawianych, w wielu ponownie zamieszkują prywatne rodziny lub budynki są adaptowane na cele restauracyjne i hotelowe. Brakuje natomiast opracowań przybliżających wystrój i aranżacje zielenią dawnych mieszkań. Zakres pracy objął również dawne meble i pojemniki służące do ekspozycji roślin, historycznie używane we wnętrzach pałaców i dworów. Badania polegały na kwerendzie bibliograficznej i archiwalnej. Postępowanie studialne przeprowadzono na podstawie ikonografii – rysunków, grafik, obrazów, fotografii archiwalnych i książek napisanych przez ówczesnych ogrodników.

WYNIKI

Edmund Jankowski pisze w pozycji pt: *Ogród przy dworze wiejskim* z 1900 r., że potrzeba wprowadzenia roślin do wnętrz budynków wynika z długiego okresu jesieni i zimy w polskiej przyrodzie, kiedy to w parkach nie kwitną kwiaty. Na początku do wnętrz przenoszono rośliny krajowe, z czasem zaczęto sprowadzać gatunki obce. Za sprawą badań etnograficznych i przyrodniczych prowadzonych przez uczonych, przywożono do Europy nasiona, cebulki i korzenie nieznanych dotąd roślin. W 1733 r. w Europie zakwitł pierwszy storczyk z Wysp Bahama. W 1779 r. sir Josef Banks przywiózł z Nowej Zelandii pierwszą araukarię, a w 1819 r. z Brazylii przywieziono pierwszy gatunek amarylisa. Wynalezienie skrzynki Warda, w której gleba utrzymywała jednakową wilgotność, umożliwiło transport roślin egzotycznych.

Już „Grecy mieli upodobanie [w kwiatach] posągi Bogów nimi stroili; biesiadujący nosili je na głowie, a stoły w takim razie kwiatami posypywano. Przybijano nad wrotami uploty kwiatów ile razy w domu coś się pomyślnego zdarzyło.” Za czasów Rzymian „nie dość było wtedy na uplotach i wieńcach, wszystkie pokoje kwiatami natrzęsano. Nie tylko pokoje, łóżka, ale i przysionki pałacu Cesarza usłane były kwiaty” [Wodzicki 1820].

Na wielu rycinach i dawnych fotografiach ukazujących wnętrza pałaców i dworów udokumentowano rośliny doniczkowe i wyposażenie wnętrz służące do ekspozycji roślin tj. donice, żardiniery i gerydony. Oprócz zastosowania we wnętrzach mieszkalnych rośliny doniczkowe wystawiano na otwartym powietrzu w parkach, wzdłuż alejek spacerowych, na podjeździe i na tarasach.

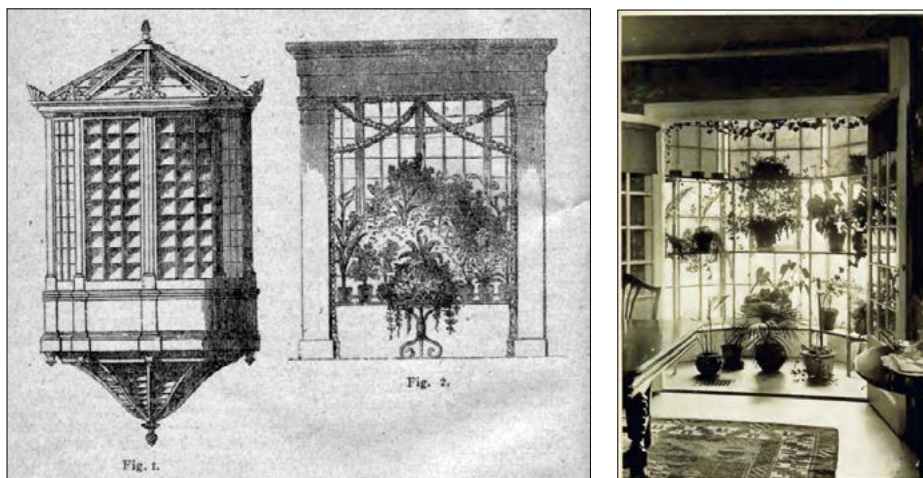
Wspomniany Edmund Jankowski jak mówi o sobie – „stary ogrodnik Ogrodu Pomologicznego w Warszawie, redaktor Ogrodnika Polskiego i inspektor Szkoły Ogrodniczej” jest również autorem poradnika o warunkach uprawy roślin pokojowych pt. *Kwiaty naszych mieszkań* z 1880 r. Notuje w nim, że człowiek pokusił się stworzyć sztuczne warunki potrzebne do wzrostu i rozwoju roślin, więc zgromadził pod jednym dachem – rośliny z południa, takie jak: palmy, kaktusy, storczyki oraz rośliny z północy: iglaste i paprocie. Do tego celu budowano szklarnie, gdzie przy pomocy szkła i ogrzewania zapewniano roślinom dostateczne ciepło i odpowiednie oświetlenie. Następnie rośliny przeniesiono do mieszkań, gdzie miały „umiłić je zielonością, odświeżyć powietrze, orzeźwić myśli przypomnieniem lata wśród zimy”. Często rośliny musiały egzystować w ciężkich warunkach „w pokojowym pyłe, w dusznej często długo nieprzewietrzanej atmosferze, nieraz z dala od światła a zbyt blisko pieca”.

Jankowski [1880] podaje, że „pod biedną strzechą dworku [...] kwiaty muszą poprzestać tylko na skromnym kąciku,”. Zamożniejsi właściciele ustawiali rośliny w pokojach otwieranych tylko podczas przyjęć. Najbogatsi tworzyli za pomocą kwiatów okazałe i niezwykle pokojowe ogrody, w których gromadzili rzadko spotykane „cuda natury i przepychy sztuki”. Autor zauważa, że rośliny potrzebują podobnych warunków jak ludzie. Co ciekawe, Jankowski pisze, że rośliny zabierają nocą tlen, potrzebny zarówno ludziom jak i roślinom do oddychania. Proponuje, żeby na rośliny przeznaczyć tylko jedno okno w pokoju, inne okna pozostawiając wolne, tak aby nie zaciemniać mieszkania, lub ustawić na każdym oknie tylko kilka kwiatów. W widnych pokojach szczególnie interesująco wyglądały girlandy bluszczu rozpięte na drutach i ułożone w linie lub festony.

W angielskim poradniku *Gardening indoors and under glass* Rockwell [1912] podaje najczęściej uprawiane rośliny pokojowe. Były to: rośliny kwitnące, krzewy, ozdobne z liści, pnącza, paprocie, palmy, kaktusy oraz rośliny cebulowe. Ten sztuczny botanicznie podział wynika ze zbliżonych wymagań uprawy roślin. Do najczęściej uprawianych, z grupy roślin kwitnących należały, takie rośliny jak: begonia, fuksja, geranium, pelargonia, heliotrop, petunia, pierwiosnek, lwia paszcza i in. Do krzewów pokojowych autor zaliczył m.in.: abutilon, azalię, buwardię, hibiskus, hortensję, lantaną, cytrynę, oleander, pomarańczę, różę, słodką oliwkę. Z roślin ozdobnych z liści wymienił: alternanterę, araukarię, aspidistrę, kaladium, koleus, dracenę, pandan, pieprz, fikus, skalnicę, mimozę, tradescantię, marantę. Do grupy pnączy zaliczył: cissus, powojnik, kobecę pnącą, hoję, bluszcz, tojeść rozesłaną, powój, nasturcję, groszek pachnący, thunbergię. Większość paproci należy do jednej z trzech grup *Nephrolepis*, *Adiantum* lub *Pteris*, i są to m.in. nefrolepis wyniosły, orliczka, paprotnik sierpowaty, szparag pierzasty. Do najbardziej eleganckich roślin ozdobnych należały palmy: liwistona, karłatka wyniosła, palma kokosowa, kariota parząca. Jak pisze Rockwell [1912] żadne inne rośliny nie są tak odporne jak kaktusy. Mogły one być ustawione na wąskiej półce lub na krawędzi w oknie szklarni. Uprawiano kaktusy z rodzaju *Mammillaria*, *Epiphyllum*, *Pilosocereus*, *Echinopsis* oraz echinokaktus, opuncję i agawę. Do najbardziej satysfakcjonujących roślin domowych kwitnących zimą, zwłaszcza dla domów miejskich i apartamentów należały rośliny cebulkowe tj. tulipany, narcyzy, frezje, amarylis lub lilie. Równie chętnie uprawiano: ikcję, sparaksis, szczawik, cantedeskię, cyklamen, amarylis, gloksynię, agapant baldaszkowy, begonię, mieczyk, konwalię, kosaciec, tawułę japońska, jaskier i anemony.

Jankowski [1880] pisze, że dla lepszych warunków uprawy roślin, powietrze powinno być nawilżane przez rozłożenie pomiędzy doniczkami gąbki lub obłożenie doniczek wilgotnym mchem. Zamiast zastawiać kwiatami okna, stoły i inne sprzęty budowano latarnie (Ryc. 1,2) – pod nazwą rozumie się oszklone balkony, a może nią być tylko nisza na kwiaty albo rodzaj

altany, w której rośliny zbierano pod ścianami, a pośrodku ustawiano krzesła i stolik. Latarnia bywała oddzielona od reszty salonu kotarką, którą można było zasłaniać na czas sprzątanía lub zbyt mocnego ogrzewania pokoju lub zbyt silnego oświetlenia. Roślinom szkodziło ciepło pieca lub płomieni gazowych oraz sadze z lamp i świec, które osiadały na liściach.

Ryc. 1. Oszklony balkon (Jankowski 1880)

Fig.1. Glazed balcony (Jankowski 1880)

Ryc. 2. Oszklony balkon, widok z wnętrza mieszkania (Rockwell 1912)

Fig. 2. Glazed balcony, the view from inside the apartment (Rockwell 1912)

Uprawa roślin w sezonie letnim odbywała się na przystawkach (galeryjkach) przy oknach. Kilka cali poniżej okna umieszczano deskę nachyloną ku ulicy, na żelaznych podpórkach. Na deskę sypano piasek rzeczny, który zapewniał wilgotność powietrza dla roślin. Od zbyt-niego żaru zabezpieczano daszkiem płóciennym (markizą). Wystawę można było uzupełnić o rośliny kobiercowe tworząc klombik. Wystawkę można było również obsadzić roślinami pnącymi z rodzajów *Clematis*, *Caprifolium* i *Cobea*.

Innym rodzajem kwietnika była wystawka wewnętrzna – rodzaj oszklonej szafy przystawionej do okna i zajmującej do 2/3 jego powierzchni (Ryc. 3). W przypadku dużego mrozu była ona dogrzewana przez palenie w szafie lampy o matowym szkłe, przy czym wywietrznik powinien być lekko uchylony [Jankowski 1880].

Ryc. 3. Wystawka wewnętrzna – rodzaj oszklonej szafyprzystawionej do okna (Jankowski 1880)
 Fig. 3. Kind of glazed cabinets attached on the window (Jankowski 1880)

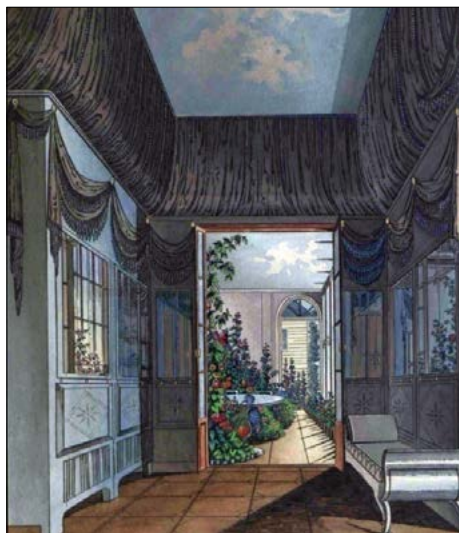
W pokojach z dużymi oknami urządzano osobne szklarnie dla roślin (z niem. Blumenschrank) (Ryc. 4,5). Na jednej ze ścianek mogło znajdować się lustro, które optycznie powiększało liczbę roślin. Taki kiosk był ozdobą salonu, jeśli był estetycznie wykończony oraz harmonizował ze stylem pozostałego umeblowania. We wnętrzu małej pokojowej szklarni mogły znajdować się skały, figury i fontanna. Niekiedy zamiast w doniczkach rośliny sadzono w szczelinach skał np. rośliny z rodzaju *Bromeliaceae*, storczyki, paprocie, ukośnice, maranty. Najokazalsze rośliny ustawiano po środku i przy ściankach szklarni [Jankowski 1880].

Ryc. 4, 5. Wolno stojące szklarnie dla roślin (Jankowski 1880)
 Fig. 4, 5. Greenhouses for plant (Jankowski 1880)

Bluszczem oplatano framugi okien, do czego służyły dwie doniczki ustawione po obu stronach okien. Na widnych ścianach w gałązki bluszczu ujmowano ramy obrazów i lustek, oraz rzeźbione popiersia. Interesująco wyglądały białe ściany salonu poprzedzielane na duże tafle

splotami bluszczu, który również tworzył obwódki przy suficie i okrywał lamperie, ozdabiano również balkony i balustrady. Urządzano również pokojowe altany z bluszczu, usytuowane w pobliżu okna. Bluszczem zdobiono również obrus stołu ze świeconką i domowe ołtarzyki. Używano dwóch odmian: leśny drobnolistny i irlandzki o liściach dużych i jaśniejszych. Ponadto uprawiano winobluszcz nowoholenderski, buławnicę pięcioklapową, rozwłócznie [Jankowski 1880].

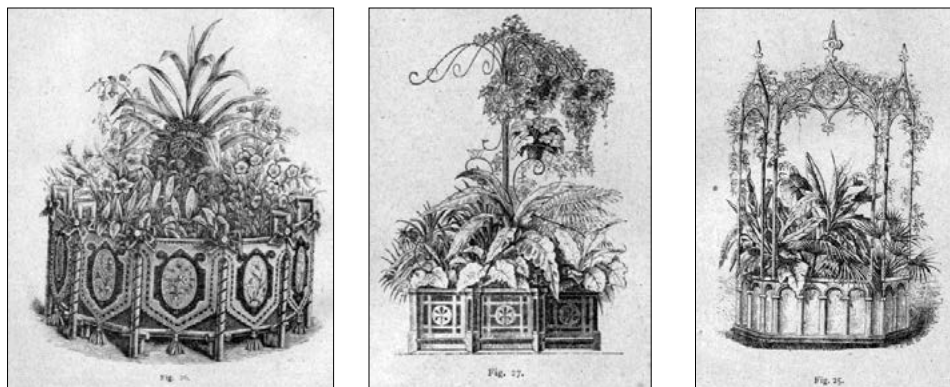

Ryc. 6. Salon Górny w pałacu M. Morskiej (Morska 1836)
Ryc. 7. Gabinet Popielaty w pałacu M. Morskiej (Morska 1836)

Fig. 6. Top Salon in the palace M. Morska (Morska 1836)
Fig. 7. Grey's Office in the palace M. Morska (Morska 1836)

W pokojach dobrze oświetlonych rośliny ustawiano w koszach kwiatowych (Ryc. 8, 9, 10). W koszach komponowano wiele gatunków roślin. Za podstawę służyła blaszana wanienska, na której płaszczyźnie ustawiano doniczki. Najczęściej spotykane były koszyki plecione. Jednak praktyczniejsze były kosze żelazne z drutu. W Niemczech takie kosze były tylko podstawą, którą zdobiono w medaliony wyszywane w różne wzory, obwieszano je frędzlami i festonami. Całość miała kształt stożka, gdzie w środku ustawiano wysoką roślinę np. dracenę, palmę itp. Brzegi koszów ozdabiano roślinami pnącymi (bluszcz, zielistka) lub rośliny wspinały się po podpórkach nad koszem [Jankowski 1880].

Ryc. 8, 9, 10. Różne Rodzaje koszy kwiatowych (Jankowski 1880)
 Fig. 8, 9, 10. Different types of baskets of flowers (Jankowski 1880)

Rośliny o liściach zwisających np. paprocie uprawiano w tzw. ampułkach – naczyniach wiszących. Jednak nie był to często spotykany sposób uprawy, ponieważ sufity w pokojach w pałacach i dworach znajdowały się za wysoko, przez co trudno było pielęgnować i podlewać te rośliny. Kształt ampułek był zwężony u dołu, co powodowało problem z ustawieniem doniczki, oraz brak możliwości odpływu nadmiaru wody. Ampułki zawieszano przy oknach, za pomocą trzech sznurków lub mocniejszych łańcuszków. Najwygodniejsze były ampułki spuszczone na sznurku. Jako „rośliny ampułkowe” stosowano: trzykrotkę, zielistkę, gruboszą, barwinek pospolity i pstrolistny, tojeść, wiciokrzew i bluszcz. Rośliny sadzono pojedynczo lub komponowano po kilka łącząc pstre z zielonymi lub szerokolistne z drobnolistnymi np. paproć umieszczona w środku, a z brzegów ułanka lub analogicznie zielistka i rozety rojnika [Janowski 1880].

Do uprawy delikatnych, pojedynczych roślin niewielkich rozmiarów np. storczyków stosowano szklane dzwony, nazywane również przyrządem Mintera (munter's Apparät). Część dolna napełniona była ziemią liściową, a góra szczelnie zamknięta kloszem szklanym.

Następnym sposobem uprawy było terrarium, przeznaczone do urządzenia przez osoby o rozwiniętym zmyśle artystycznym, ponieważ w urządzeniu można było stworzyć miniaturowe obrazy. Podstawą urządzenia był przygotowany grunt, często formowany w skały, góry i grotty. Terrarium mogło być odkryte lub przykryte szkłem. Terrarium służyło zwłaszcza miłośnikom kaktusów i roślin takich jak *Crassula*, *Sedum*, *Echeveria* itp. Jeśli terrarium naśladuje łąd, góry lub krajobraz nizin, to odwzorowaniem świata wody było akwarium. Przy czym akwarium oprócz uprawy roślin sprzyjało obserwacji zwierząt wodnych. Słupki akwariów były żelazne lub mosiężne, a podstawę ustawiano na solidnym stole dębowym. Kształt naczynia był zwykle sześcienny. Ozdobą akwarium były ładne kamienie i muszle. Wodę natleniano fontanną. Już w XIX w. istniało akwarium słonowodne w Berlinie, z płaszczkami i morskimi konikami, krabami i koralami [Janowski 1880].

W pozycji książkowej pod redakcją M. Todorowskiej [2005] stwierdzono, że u progu XIX w. nowością było ustawianie w salonach dużych naczyń z roślinami cebulowymi m.in. hiacyncy, które zakwitały w lutym. Do ozdób wewnątrz należała również żardiniera, czyli podstawa do kwiatów, głównie doniczkowych, zwykle w formie stolika, na której znajduje się wkład blaszany do ustawienia doniczek (ryc. 11).

Zbiór projektów Perciera i Fontaine'a, zawiera wiele różnorodnych modeli żardinier, co potwierdza jej popularność w 1. poł. XIX w. (ryc. 12). Jeden z prostszych modeli to przenośny stolik, ale są również żardinier bardziej skomplikowane, ustawione pośrodku pokoju, okrągłe lub wieloboczne, wsparte na nogach w kształcie kolumniek, dźwigających pojemnik

wyłożony metalem. Ponad nimi wznosi się jeszcze jedna kondygnacja, zwieńczona dekoracyjnym motywem.

W meblarstwie istniały również okrągłe stoliki, zw. gerydon. Zachowała się pewna liczba gerydonów przedstawiających dzieci lub nimfy, np. gerydony znajdujące się w Wersalu i Ecole des Beaux-Arts oraz niewolników murzyńskich niosących tacę lub Maurów. Gerydon służył do ustawienia kwiatów w doniczce, wazonu z kwiatami, ale również świecznika, słodczy lub do gier.

Ryc. 12. Ozdobny gerydon wykonany w Szwecji (Percier i Fontaine 1801)
Fig. 12. Ornate gerydon made in Sweden (Percier and Fontaine 1801)

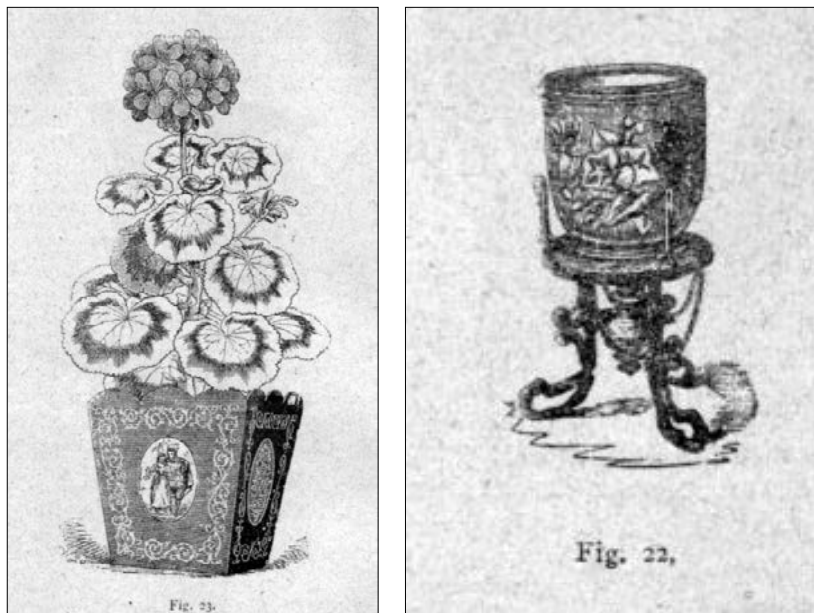

Ryc. 11. Żardiniera w Gabinetcie Popielatym w pałacu M. Morskiej (Morska 1868)
Fig. 12. Jardinjere in the Cabinet of gray in the palace M. Morska (Morska 1868)

Dla roślin cebulkowych, palm, dracen i większości pozostałych używano doniczek tzw. hiacyntowych. Do paproci, ukośnic, aspidistry i sansewierii potrzebne są donice płaskie i szerokie. Najmniejsze donice nazywane były sadzonkowymi. A większe niż 5 cm średnicy oznaczano nazwami od roślin w nich uprawianych np. goździkowe, rezedowe, lakowe [Jankowski 1900].

Surowy wygląd doniczek (z wypalanej gliny, niepowlekane) pozostawał w kontraście z pozostałym umeblowaniem wnętrza dworu lub pałacu. Dlatego doniczki wstawiano w osłonki – tzw. ozdobne wazoniki lub też okrywano je „pochewkami” (ryc. 13, 14). Wazoniki były wykonywane z fajansu, porcelany, metalu, również w stylu mebli. Pochewki mogły być wykonane z papieru lub innej materii. Wyróżniano pochewki składane – klejone z czterech tekturek, które rozsuwano stosownie do wielkości doniczki. Do pędzenia hiacyntów w wodzie używano naczyń szklanych lub porcelanowych w postaci urn [Jankowski 1880].

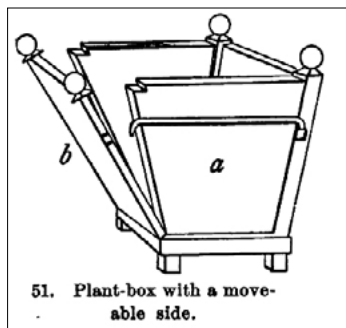
Stosowano również ceramiczne osłonki doniczkowe ang. *cache pot*. Były to wykonane z fajansu osłonki do kwiatów, często dekorowane kobaltem w sceny rodzajowe [Teodorowska 2005].

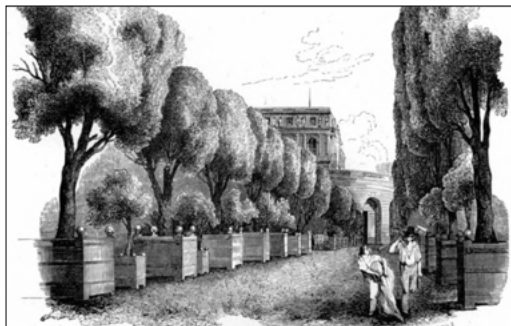
Ryc. 13, 14. Osłonki na doniczki używane w XIX w. – z papieru i metalowa (Jankowski 1880)
 Fig. 13, 14 Caps on the pots used in the nineteenth century – from paper and metal (Jankowski 1880)

Kubły wykonywało się z klepek dębowych, pojemnik był wewnątrz wypalony, na dnie osmołowany i przedziurawiony, obity żelaznymi obręczami, z dwoma uchwytyami do przenoszenia. Do uprawy cytryn i pomarańcz używano skrzyń złożonych ze ścianek oddzielnych, zbitych klinami [Jankowski 1880]. Wodzicki [1820] pisze o podziale pojemników do sadzenia roślin na doniczki (wykonywane bez szklawionej powłoki, które szerokość powinny mieć dwa razy większą niż wysokość) i kubły. Kubły wykonywano z drewna dębowego, w kształcie okrągłym albo „graniaste na nóżkach stojące” czyli sześciennie, tzw. pojemniki wersalskie. Najlepszym rozwiązaniem była taka konstrukcja pojemnika, która umożliwiała otwieranie go na boki, w celu kontroli rozwoju korzeni lub w momencie przesadzania rośliny (Ryc. 15, 16). Pojemniki tego typu powinny być pomalowane, co przyczyni się do ozdoby ogrodu, oraz umacniane żelaznymi obręczami.

Kubłów drewnianych – dębowych lub sosnowych używano do dużych roślin. Kubły cylindryczne lepsze były od pojemnika o formie sześciennej. Zalecano, aby kubel wzmocniony był przez ściśnięcie dwiema żelaznymi obręczami. Z zewnątrz kubły malowano farbą olejną, wewnątrz wypalano i zabezpieczano naftą [Jankowski 1900].

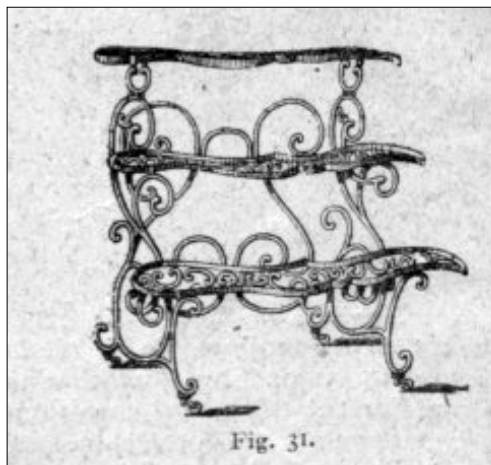
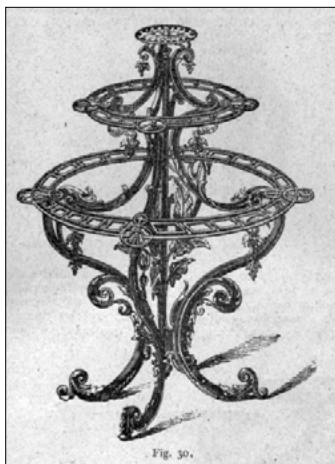

Ryc. 15. Aleja prowadząca do oranżerii, Wersal (Budziłowicz 1860)
 Fig. 15. Avenue leading to the conservatory, Versailles (Budziłowicz 1860)

Ryc. 16. Pojemnik wersalski otwierany na boki (Bailey 1898)
 Fig. 16. Versailles container opened to the side (Bailey 1898)

Rośliny o dużych liściach okrywających doniczkę lub pędach zwieszonych – ananasowate, storczyki, paprocie, ukońnice i pnące, ustawiano na kwietnikach. Rodzajem kwietników były schodki (franc. *etagere*), które umieszczano w narożnikach, pod ścianami lub oknami (Ryc. 17, 18). Nowoczesnym na tamte czasy rozwiązaniem były składane ramiona żelazne, które przyśrubowywano do framugi okna lub ściany. Na ramionach znajdowały się podstawki z podwyższonym brzegiem. Do ustawiania doniczek służyły też półgzymsy [Jankowski 1880].

Ryc. 17, 18. Kwietniki stosowane w mieszkaniach w XIX w. (Jankowski 1880)
 Fig. 17, 18. Table for flowers used in homes in the nineteenth century (Jankowski 1880)

Podczas lata rośliny doniczkowe wystawiano na tarasy. Przy czym zwracano uwagę na potrzeby świetlne roślin. Jako pierwsze, na początku maja wystawiano się cytryny i oleandry. W razie przymrozków przykrywano je matami słomianymi. Przez kilka pierwszych dni rośliny pozostawiano w cieniu budynku lub drzewa przyzwyczajając je do słońca. Jankowski [1880] podaje, że z nastaniem wiosny rośliny należy hartować i przenosić na zewnątrz, na przykład na ganek. Rośliny wystawiano w cieniu drzew tworząc ozdobne klomby o kształcie koła lub elipsy. W środku ustawiano rośliny najwyższe, ku brzegowi coraz niższe. Wysokie rośliny przywiązywano do palików. Pod doniczkami robiono zagłębienia narzędziem podobnym do ubijaka brukarskiego, tak aby korzenie nie sięgały do gleby, i aby do doniczek nie dostały się dżdżownice. Rośliny przenoszono do budynku pod koniec września [Jankowski 1880].

Rośliny wystawiane na werandę w: skrzyniach, doniczkach lub wiszących koszykach. Często stosowaną kompozycją podokienną w skrzyni była dracena, róża pomarszczona i barwinek. Kosze wykładano mchem torfowcem i sadzono szczawik, bluszcz, oraz geranium [Rocwkell 1912].

Ogrodniczka M. Morska w pozycji pt. *Zbiór rysunków wyobrażający celniejsze budynki* z 1836 r. podaje opis 10 bukietów na każdy miesiąc ułożony według czasu kwitnienia kwiatów (Rys. 19, 20). Np. bukiet nr I – z roślin kwitnących od 1 do 15 czerwca: piwonia, kalina, złotokap, kosaciec, irys, chaber bławatek, lilak pospolity, róża, kosaciec syberyjski, wiciokrzew, dyptam i miesięcznica; bukiet nr II – z roślin kwitnących i ozdobnych od 1 do 15 sierpnia: jarzębina, pysznogłówka, przetacznik, malwa, jeżówka, dalia, róża, bniec biały, dzielzan je-sienny, krwawnica.

Ryc. 19, 20. Propozycje bukietów do wnętrz dworów – bukiet nr I – z roślin kwitnących od 1 do 15 czerwca – bukiet nr II – z roślin kwitnących od 1 do 15 sierpnia (Morska 1836)

Fig. 19, 20. Proposals bouquets for indoor courts – a bouquet No. I – blooms from 1 to 15 June – a bouquet No. II – blooms from 1 to 15 August (Morska 1836)

O ciekawym sposobie uprawy rośliny *Isolepis* R.Br. (sitniczki) napisano w Ogrodniku Polskim z 1881 r. Niemcy do uprawy tej rośliny w pokoju używali szklanych naczyń rozszerzonych u dołu, w których umieszczali złote rybki. U góry w zwężoną szyjkę wstawiano doniczkę *Isolepis gracilis*, tak aby korzenie sięgały wody.

Gołębowski [1830] pisze, że „róża zawsze była królową kwiatów w ogrodzie, ją w ogrodzie, ją w domach trzymać lubiono”. W skromniejszych domach szlacheckich, latem – w niedzielę i święta (zwłaszcza Zielone Święta i Boże Ciało) posypywano podłogę tatarakiem (dawniej tatarskie zioło, ajer). Na Litwie dodawano również listki kwiatów – róży, chabrowi, piwonii, niekiedy posiekane gałązki jałowca.

Wnętrza XIX w. dworów i pałaców ozdabiano również niekiedy pojemnikami na potpourri – mieszanka wonnych suchych płatków kwiatowych z ziołami, przyprawami, owocami, lotnymi olejkami. Była to wczesna forma odświeżaczy powietrza. Pierwsze wazonny na potpourri powstały we Francji, skąd rozpowszechniły się na całą Europę. Wazonny miały perforowane wieczka lub ścianki, do rozchodzenia się zapachu po wnętrzach mieszkania. Pojemniki te posiadały bogatą dekorację plastyczną z motywami przeważnie roślinnymi, i wykonane były z porcelany, szkła lub metalu. Miały formę pudełka, wazy lub misy. Formy wazonów ustawiano na kominkach, komodach, stolikach kawowych, a patery na stołach.

PODSUMOWANIE

1. W procesie aranżacji wnętrza historycznego ważne jest, aby wykonać właściwy dobór gatunkowy do stylu mieszkania.
2. Do ekspozycji roślin stosowano specjalne meble pokojowe np. gerydon, żardiniera.
3. Rośliny komponowano w koszach kwiatowych, wolno stojących oranżeriach, przechylonych balkonach, terrariach, wiszących koszach, doniczkach i drewnianych skrzyniach.
4. Osłonki do doniczek terakotowych wykonywano z fajansu, metalu i papieru oraz ozdabiano malowidłami lub płaskorzeźbami z motywami flory i scen rodzajowych.

PIŚMIENNICTWO

- Ogrodnik Polski. 1881 R.3 nr 19
- Bailey L. H., 1989. *Garden making*. London
- Budziłowicz I., 1860. *Versailles et Trianon; Versailles: palais et jardins – 5 édition*. Paris.
- Gołębiowski Ł., 1830. *Domy i dwory*. Warszawa.
- Jankowski E., 1880. *Kwiaty naszych mieszkań*. Warszawa.
- Jankowski E., 1900. *Ogród przy dworze wiejskim*. Warszawa.
- Majdecka A., 2007. *Rewaloryzacja parków w dydaktyce Studium Podyplomowego Ochrony i Konserwacji Zabytkowych Zależności Ogrodowych*. [w:] *Czasopismo Techniczne* 10: 225–226.
- Morska M., 1836. *Zbiór rysunków wyobrażający celniejsze budynki*. Wiedeń.
- Percier Ch., Fontaine P. 1801. *Recueil de décorations intérieures comprenant tout ce qui a rapport a l'ameublement, comme vases, trépieds, candelabres, cassolettes, lustres, girandoles, lampes, chandeliers, cheminées, feux, poêles, pendules, tables, secrétaires, lits, canapés, fauteuils, chaises, tabourets, miroirs, écrans composés par C. Percier et P.F.L. Fontaine*. Hessling.
- Pudelska K., 2001. *Park dworski na Felinie – historia i stan aktualny*. [w:] *Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej im. H. Kołłątaja w Krakowie* 279: 161–165.
- Rockwell F.F., 1912. *Gardening indoors and under glass*. Nowy York.
- Todorowska M. [red.], 2005. *Popołudnie w ogrodzie – wystawa zabytkowych mebli ogrodowych*. Wyd. Muzeum Sopotu.
- Wodzicki S., 1820. *O chodowaniu, użytku, mnożeniu i poznawaniu drzew, krzewów, roślin i ziół*. Kraków.

SELECTION OF SPECIES AND CROPS INDOORS POLISH PALACES
AND MANSIONS IN THE NINETEENTH CENTURY

Abstract: The flowers were planted in pots and bowls in the times of Homer. The illustrations can be seen early Egyptian plants in pots standing in the garden in symmetrical patterns. At the beginning of the interiors of residential mansions and palaces transferred domestic plants, over time began to bring alien species imported by botanists from all over the world. The article presented important species used as a plant room in the nineteenth century, and describes the furniture and containers for exposure of plants used in those days. The interior design of the historical process, it is important to take the proper selection of species to the style of the apartment.

Keywords: palace, mansion, potted plants

POJEMNIKI I ROŚLINY KUBŁOWE W HISTORYCZNYCH PARKACH I OGRODACH

Halina Laskowska, Margot Dudkiewicz, Paweł Szot

Katedra Roślin Ozdobnych i Architektury Krajobrazu, Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie
Department of Ornamental Plants and Landscape Architecture, University of Life Sciences in Lublin

e-mail: malgorzata.dudkiewicz@o2.pl

Streszczenie: Pojemniki są ważnym elementem wyposażenia zabytkowego ogrodu. Kwiaty były uprawiane w donicach i misach już w czasach Homera. W ogrodach historycznych XVII, XVIII i XIX wieku pojemniki ustawiano w punktach, które chciano podkreślić, formowano z nich rzędy i rytmiczne kompozycje. Donice ustawiano nad brzegami zbiorników wodnych, na balustradach, tarasach i schodach.

Słowa kluczowe: pałac, dwór, pojemniki, rośliny doniczkowe

WSTĘP

Zabytkowe zespoły zieleni pełnią funkcje historyczne, przyrodnicze, naukowe, artystyczne i użytkowe. Po wieloletnich zaniedbaniach próbuje się odnowić wiele takich obiektów. Prace rewaloryzacyjne powinny być prowadzone wszechstronnymi metodami, należą do nich m.in. kwerenda materiałów archiwalnych. Ważnym jest, aby dobór wyposażenia nawet tak małych elementów, jak pojemniki na rośliny, był wykonany z jak najlepszą wiedzą i najwyższą starannością.

MATERIAŁ I METODYKA

Podjęcie tematu miało na celu odpowiedź, jak wyglądały pojemniki na rośliny stosowane w dawnych ogrodach. Badania polegały na kwerendzie materiałów archiwalnych tj. ikonografii i map oraz wizji terenowej wybranych dawnych zespołów architektury rezydencjonalnej.

WYNIKI

Pojemniki są ważnym elementem wyposażenia ogrodu historycznego. Dawniej donice były wykonywane z materiałów, takich jak: ceramika, terakota, kamień, drewno, brąz i ołów. W XIX w. masowo produkowano pojemniki z żelaza, które jednak bardzo łatwo rdzewiały [Harrison 2010]. W ogrodach historycznych pojemniki ustawiano w punktach, które chciano podkreślić, lub formowano z nich rzędy i rytmiczne kompozycje. Donice ustawiano nad brzegami zbiorników wodnych, na balustradach, tarasach i schodach. Głębokie i szerokie donice terakotowe służyły głównie do uprawy drzewek cytrusowych. W płytkich pojemnikach sadzono rośliny z ogródków alpejskich. Niekiedy stosowano skrzynie podobne do sarkofagów, często ozdobione reliefami w kształcie girland. Drewniane, sześciennie skrzynie nazywano pojemnikami wersalskimi. W szklarniach można było spotkać żardiniery z kutego żelaza, na których ustawiano kilka mniejszych doniczek.

Zwyczaj ozdabiania ogrodów pojemnikami sięga antycznego Rzymu, a donice powszechnie stosowano w ogrodach renesansu i baroku. W pojemnikach najczęściej uprawiano egzoty: bugenwillę, daturę, lawendę, pomarańcze, granaty, cytryny, drzewa laurowe, jaśminy, rozmaryny, oleandry i palmy [Siewniak i Mitkowska 1998]. Pojemniki z kamienia i terakoty bywały bogato zdobione właściwymi odpowiedniej epoki stylowej lub malowane we wzory – glazura, majolika.

Egipcjanie byli pierwszymi, którzy używali pojemników do przenoszenia roślin z jednego miejsca do drugiego. Przenoszenie drzewa w koszu zostało przedstawione m.in. na malowidle z grobowca w Tebach (ok. 1567–1320 p.n.e.). W Atenach, doniczki gliniane wrzucano do morza podczas festiwalu ogrodach Adonis, prawdopodobnie, jako symbol przedwczesnej śmierci Adonisa. Z tej okazji, kobiety również umieszczały kwiaty w donicach na szczytach domów. Teofrast (371–287 p.n.e), wspomina, że roślina zwana południowym drewnem została przywieziona i była uprawiana w doniczkach [Birch 1858].

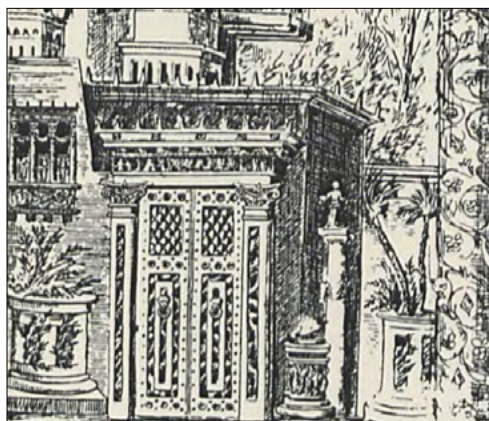
Wiszące ogrody w Babilonie były w rzeczywistości ogrodem z roślin pojemnikowych. Pojemniki faktycznie nie „wisały”, ale były to rośliny posadzone na krawędzi tarasu lub platformy. Niedokładne tłumaczenie słowa „wiszące” pochodzi od greckiego słowa „kremastos” lub łacińskiego „pensilis”, co oznacza „zwisające” [Prior 2012].

W celu dekorowania domów (wnętrz i elewacji) oraz posągów bóstw, Grecy uprawiali ozdobne rośliny w pojemnikach. Naczynia te były zdobione w ten sam sposób, co ściany budynków – ornamentami o tematyce florystycznej. Przedstawiały drzewa, krzewy, kwitnące rośliny oraz warzywa, które w tym czasie uprawiano: lilie (*Lilium* sp.), kosańce (*Iris* sp.), róże (*Rosa* sp.), granaty (*Punica* sp.) czy mirty (*Myrtus* sp.). Palmy daktylowe (*Phoenix dactylifera*) utrwalone na naczyniach minojskich świadczą przykładowo o intensywnej wymianie handlowej z Egiptem [Majdecki 2010].

W IV w. p.n.e. wykształcił się klasyczny dom grecki – zamknięty od ulicy ścianą z drzwiami wejściowymi, wewnątrz którego znajdował się prostokątny dziedziniec otoczony kolumnadą portyku. Większość dziedzińców wewnętrznych wyłożona była posadzką kamienną i ozdobiona roślinami w donicach oraz rzeźbami.

W budynku mieszkalnym z czasów rzymskich wszystkie elementy założenia znajdowały się na głównej osi kompozycyjnej, jako oddzielne wnętrza następujące kolejno jedno po drugim. Początek stanowił westybul, za nim było atrium – dziedziniec z basenem do gromadzenia wody opadowej oraz rośliny w donicach.

W Pompejach odkryto całą gamę ceramiki, w której prawdopodobnie uprawiano rośliny. Cesarz Hieron zbudował statek, z siedziskami wysadzany klejnotami, kolorowymi żaglami, dużymi łazienkami, werandami i jadalniami na pokładzie, ozdobiony winoroślą i drzewami owocowymi [Gothein 1914]. Na freskach z Bosco widoczne są trzy proste, podobne w formie do niskiej kolumny pojemniki z roślinami. Donice stoją na bazie, a ich ścianki zdobią żłobienia (tzw. kanelury) [Ryc. 1].

Ryc. 1. Fragment ryciny przedstawiającej freski z Bosco [Gothein 1914]
Fig. 1. Fragment of fresco depicting figures from Bosco [Gothein 1914]

Mała architektura ogrodowa występująca w ogrodach średniowiecznych miała przede wszystkim znaczenie użytkowe. Jak ukazuje ikonografia donice ceramiczne służyły do uprawy roślin kwiatowych i ziół. N rycinie z XV w. widoczne są; łąka pod murami miasta, przepływający strumyk, żywopłoty pełniące funkcję ogrodzenia, sześciokątny stół oraz roślina w prostej donicy (Ryc. 2). Na jednej z kart z *Brewiarza Grimani* również znajduje się rysunek dwóch donic, wykonanych prawdopodobnie z gliny, z podstawkami i uszkami do przenoszenia (Ryc. 3). Obraz *Wiosna* [1607] przedstawia ludzi pracujących w ogrodzie, a na ścieżce pomiędzy kwaterami stoją gliniane donice z roślinami.

Ryc. 2. Fragment ryciny „Ogród miłości”; ryc. 3. Fragment ryciny z *Brewiarza Grimani* [Gothein 1914]; ryc. 4. Fragment obrazu „*Wiosna*” Abel Grimmer 1607 r.

Fig. 2. Fragment of engravings “Garden of Love”; fig. 3. The section drawings of the *Breviary Grimani* [Gothein 1914]; fig. 4. Image of the “Spring” Abel Grimmer 1607.

Wartościową pozycją w badaniach ikonograficznych była książka z 1914 r. pt. „*Gesichte der Gartenskunst*” zawierająca przedruki jeszcze dawniejszych rycin. Na ilustracjach przedstawiających wiele europejskich ogrodów widoczne są pojemniki z różnego rodzaju roślinami, np. w Willi D’Este pojemniki z drzewami rozstawione były na parterze wodnym, palmy i rośliny egzotyczne znajdowały się nad wodotryskami, wzdłuż Ulicy Fontann i na balustradach schodów. Inne rysunki przedstawiają: Willę Pamfili (donice ceramiczne ustawione są na balustradach wokół parteru znajdującego się na pierwszym tarasie ogrodu, za pałacem); Willę Borghese w Rzymie (donice ceramiczne ustawione na balustradzie wokół dziedzińca głównego); Willę Aldobrandini (donice zdobią główny podjazd pod pałacem, szczyt teatru ogrodowego i balustrady tarasu widokowego); Willę Matei (większe i mniejsze donice w rytmicznym układzie na balustradach wokół dziedzińca głównego).

Typowy ogród ozdobny z epoki renesansu mieścił się za pałacem, na głównej osi kompozycyjnej. Geometryczne kwatery były przedzielone ścieżkami. Partery miały początkowo proste wzory, z nisko strzyżonego mirtu (*Myrtus* sp.), rozmarynu (*Rosmarinus* sp.), lawendy (*Lavandula* sp.), ligustru (*Ligustrum* sp.) lub bukszpanu (*Buxus sempervirens*). Stosowano okalające brzegi kwater topiary – drzewa i krzewy strzyżone w bryły geometryczne i zwierzęta. Rośliny kubłowe sytuowano w pobliżu fontann (Ryc. 5.), na parterach, ustawiano je na murach ogrodowych i balustradach.

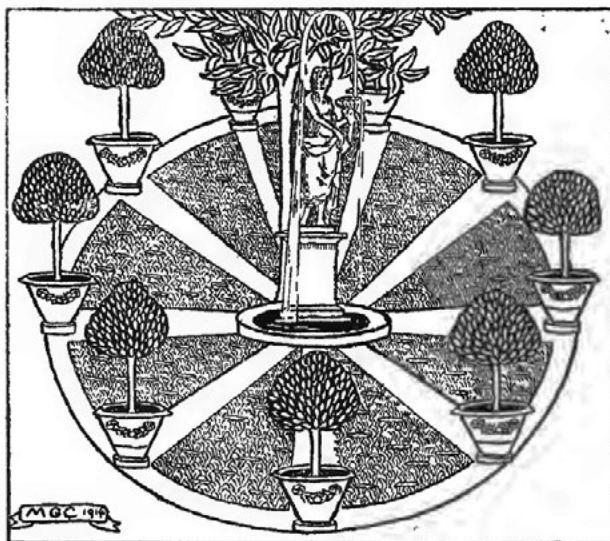

Fig. 48.

Ryc. 5. Rośliny posadzone w donicach na cytrusy, wykonanych z terakoty wokół fontanny [Wolseley 1919]
 Fig. 5. Plants in pots made of clay around the fountain [Wolseley 1919]

Barok, jako nowy kierunek w architekturze, podobnie jak renesans wywodzi się z Włoch. Trwał od XVI do połowy XVIII wieku. Lecz to Francja okazała się kolebką w dziedzinie barokowego stylu ogrodowego. Maniera ta charakteryzował się rozmachem, wielkością, a oś kompozycyjna była prowadzona od budynku mieszkalnego ku zanikającemu na horyzoncie punktowi, dzięki któremu przestrzeń ogrodu wydawała się rozciągać w nieskończoność. Bryła pałacu miała swoje odniesienie w poszczególnych wnętrzach ogrodu. Początkiem założenia był dziedziniec z drogą dojazdową do pałacu w kształcie gęsiej stopki. Budynek wraz z bocznymi skrzydłami okalał dziedziniec honorowy, a za nim znajdował się – otoczony boskietami – salon ogrodowy, najbardziej reprezentacyjna część założenia. Wersal był wzorem dla nowo powstałych, bądź przebudowywanych ogrodów w całej Europie, powielano m.in. zastosowanie drzew pomarańczy w kubbach i ustawianie urn.

André Le Nôtre i jego pomocnicy stworzyli modę na partery ogrodowe. Powierzchnia parteru była płaska, a w jego centrum umieszczano fontannę. W pierwszej połowie XVIII w. chętnie stosowano kwiaty cebulkowe. Uprawiane w doniczkach były w ciągłym pogotowiu tzn. wymieniając doniczki można było z dnia na dzień uzyskać zmianę barwy wybranej części parteru np. z żółtej (żonkile) na niebieską (np. hiacynty). Rośliny kubbowe, spotykane w każdej z wcześniejszych epok, w baroku uprawiane były w oranżeriach. Znajdowały się one na terenie ogrodu, jako wolno stojące lub wbudowane pod tarasem budynku. Pomarańcze (*Citrus* sp.), granaty (*Punica* sp.), laury (*Laurus* sp.) i mirty (*Myrtus* sp.) wynoszono latem na zewnątrz, ustawiając rośliny w szpalerach pojedynczych lub podwójnych wzdłuż dróg lub rabat, pokrytych piaskiem, tworząc parter oranżeriowy. Bogate i różnorodne formy roślinne stosowano dzięki gatunkom rodzimym, które częściowo były uzupełniane roślinami introdukowanymi.

Ówczesne wnętrza parkowe Wersalu zostały uwiecznione m.in. w pozycji pt. *Vues des belles maisons de France* [1753]. Pojemniki z terakoty ustawione były m.in. wokół zbiorników wodnych w Sali Festynowej, wokół Fontanny Piramida, w alejach (Ryc. 1,2) i placach. Natomiast palmy, drzewa pomarańczowe i migdałowe oraz granaty w drewnianych skrzyniach, rozstawione były na parterze oranżeryjnym (Ryc. 3).

Ryc. 1, 2. Wazy w alejach Wersalu, 2012 r. [fot. E. Pogroszewska]; Ryc. 3. Pojemniki w formie skrzyni na Parterze Oranżeriowym; Wersal (Francja), 2011 r. [fot. M. Dudkiewicz]
 Fig. 1, 2. Vases in the alleys of Versailles, 2012 [photo E. Pogroszewska]; Fig. 3. Containers in form of a box on Parterre de l'Orangerie; Versailles (France), 2011 [photo by M. Dudkiewicz]

Na terenie Polski szczególnego znaczenia nabrało dążenie do okazałości i sarmackiego przepychu. Ogrody królewskie i magnackie – zamkowe i pałacowe obejmowały odpowiednio pałac lub zamek, ukształtowany przestrzennie wraz z otaczającym dziedzińcem i ogrodem. Poszczególne elementy połączone osią kompozycyjną to: dojazd i brama wjazdowa, dziedzińiec, budynek mieszkalny oraz ogród tarasowy lub płaski. Kwatery były stosunkowo niewielkie, podzielone na regularne kwadraty. W klimacie Polski pojemniki z roślinami były na zimę przenoszone do pomieszczeń, a w lecie wystawiane do parku. Eksponowano je w sąsiedztwie rezydencji lub oranżerii.

Ogród angielski był kształtowany na wzór naturalnego krajobrazu, i traktowany podobnie jak kompozycje malarskie. Kwiaty w pojemnikach ustawiano na gazonie, który znajdował się na wprost wejścia do budynku pałacu, wzdłuż biegu schodów, na parterach przez pałacem, na balustradach schodów terenowych i tarasów widokowych. Przedstawiają to m.in. zachowane materiały ikonograficzne majątków: Wiejkowo (dawna nazwa Gross Wackow) powiat kamieński, Glisno (Glissen) w powiecie sulęcińskim, Potulice pow. nakielski, Morawa (Muhrau) pow. świdnicki, Kołęda (Collande) pow. milicki, Sambórz (Polnisch-Tschammendorf) pow. średzki, Dziadów Most (Gross Ulbersdorf) pow. oleśnicki, Dalków (Dalkau) pow. polkowicki, Kliszów (Klieschau) pow. lubiński, Sławnikowice (Kieslingswalde) pow. zgorzelecki, Iłowa (Schlesisch-Halbau) pow. żagański, Janiewice (Jannewitz) pow. sławieński i wiele innych.

Przy czym szczególnie interesującą pozycją w przeprowadzonych badaniach ikonograficznych było 16 tomów z 960 litografiami i tekstami opisów rezydencji w Prusach pochodzących z lat 1857–1883.

Ryc. 5. Kubły ustawione na podjeździe przed pałacem Wiejkowo powiat kamiński
[Anonim, zbiór litografii 1857–1883]

Fig. 5. Containers in the driveway in front of the palace in Wiejkowo commune Kamień
[Anonymous, a collection of lithographs 1857–1883]

Ryc. 6. Kubły ustawione na podjeździe przed pałacem Glisno powiat sulęciński
[Anonim, zbiór litografii 1857–1883]

Fig. 6. Containers in the driveway in front of the palace in Glisno commune Sulęcice
[Anonymous, a collection of lithographs 1857–1883]

Ryc. 7. Agawy w donicach wokół pałacu w Potulicach powiat nakielski
[Anonim, zbiór litografii 1857–1883]

Fig. 7. Agaves in pots around the palace in Potulice commune Nakło
[Anonymous, a collection of lithographs 1857–1883]

Sprowadzane krzewy ozdobne (np. azalie), drzewka cytrusowe, palmy, agawy czy juki, charakteryzowały się dużymi wymaganiami cieplnymi. Uprawiano je w oranżeriach lub wnętrzach pojemnikach, a latem wystawiano na tarasy, partery kwiatowe i gazonowe [Pudelska i Rudnicka 2010]. Do dużych roślin używano kubłów drewnianych – dębowych lub sosnowych [Jankowski 1900]. Kubły wykonywano z klepek, pojemnik był wewnątrz wypalony, a na dnie osmołowany i przedziurawiony, obity żelaznymi obręczami, z dwoma uchwytnymi do przenoszenia (Ryc. 4) [Jankowski 1880]. Kułby wykonywano w kształcie okrągłym albo „graniaste na nóżkach stojące” czyli sześcienne, tzw. pojemniki wersalskie (Ryc. 5) [Wodzicki 1820].

Ryc. 4. Formowane drzewa laurowe w kubłach na tarasie przy Pałacu Łazienkowskim, Warszawa;
Ryc. 5. Drzewko cytryny w pojemniku typu wersalskiego w Sanssouci (Niemcy); 2012 r. [fot. M. Dudkiewicz]

Fig. 5. Lemon tree in a container of Versailles in Sanssouci (Germany), 2012 [photo by M. Dudkiewicz]

Fragmety kamiennych lub ceramicznych donic należą do interesujących znalezisk archeologicznych podczas prowadzonych prac wykopaliskowych. Pojemniki dekoracyjne są źródłem cennych informacji, przydatnych w ustalaniu rodzaju uprawianych dawniej roślin oraz ułatwiających odtwarzanie układu kompozycyjnego ogrodu. Przeprowadzona analiza fragmentów donic z prac wykopaliskowych w Wilanowie wykazała, w przypadku donic

o formie zbliżonej do misy sadzono w nich prawdopodobnie drzewka cytrusowe. W ogrodzie wilanowskim natrafiono także na liczne fragmenty donic, które wkopywano w ziemię aż po górną krawędź wylewu, a sadzono w nich rośliny cebulowe, bulwiaste lub o korzeniach palowych. Wkopywanie doniczek w podłoże miało zastosowania praktyczne, do których należały: oszczędność wody do podlewania, zabezpieczenie przed gryzoniami oraz łatwość wyjmowania roślin z donic na okres zimowania. W trakcie wykopalisk natrafiano również na inne wyroby ceramiczne, takie jak fragmenty ceramicznych kloszy służących do nakrywania na noc szczególnie cennych roślin, co chroniło np. szparagi, seler naciowy czy cykorię przed niskimi temperaturami i zwierzętami [Morysiński 2006]. Ryciny 6 i 7 przedstawiają bogato zdobione pojemniki na rośliny w parku w Wilanowie.

Ryc. 6. Waza (1858) podczas renowacji; Ryc. 7. Waza ogrodowa na parterze Ogrodu Włoskiego; Zespół pałacowy w Wilanowie, 2011 r. [fot. M. Dudkiewicz]

Fig. 6. Vase (1858) during the renovation; Fig 7. Vase garden on the ground floor of the Garden Italian; The palace complex in Wilanów, 2011 [photo by M. Dudkiewicz]

Jak wynika z analizy zebranych materiałów ikonograficznych i przeprowadzonych badań terenowych pojemniki parkowe służące do ekspozycji roślin przyjmowały kształty: donic (szerokość pojemnika zbliżona do jego wysokości; donice ustawiano bezpośrednio na ziemi lub niewielkiej bazie), mis (szerokie naczynia), urn ogrodzeniowych (ustawiane w układzie rytmicznym na szczycie ogrodzenia), amfor (wysokie, smukłe naczynie z dwoma umieszczonymi symetrycznie po bokach uchwytami), waz, kwietników (na kilka okazów roślin), skrzyń (kubłach) o podstawie koła lub kwadratu z opaskami stalowymi oraz pojemników wersalskich. Często dla celów estetycznych misy, wazy, amfory i urny ustawiano na postumentach (Fig. 8, 9).

Ryc. 8. Waza na postumencie, na kwietniku z róż, Łañcut, 2011 r. [fot. M. Dudkiewicz]

Ryc. 9. Misa na postumencie, Park Ujazdowski, Warszawa 2011 r. [fot. M. Dudkiewicz]

Fig. 8. Vase on a pedestal, the flowerbed of roses, Łañcut, 2011 [photo by M. Dudkiewicz]

Fig. 9. Bowl on a pedestal, Ujazdowski Park, Warsaw, 2011 [photo by M. Dudkiewicz]

PODSUMOWANIE

1. Pojemniki stanowią nieodłączną część wyposażenia reprezentacyjnych części historycznych ogrodów.
2. W kompozycji ogrodu pojemniki pełniły rolę akcentów wewnątrz ogrodowych, ozdabiały balustrady, biegi schodów terenowych, tarasy i krawędzie zbiorników wodnych.
3. Ze względu na kształt pojemniki ogrodowe można podzielić na: donice, misy, wazy, amfory, urny, kwietniki, skrzynie (kubły) i pojemniki wersalskie.
4. Oprócz zadań praktycznych np. uprawa ziół, pojemniki spełniały również rolę estetyczną, ozdabiając miejsce, w którym się znajdowały.

PIŚMIENNICTWO

- Birch S., 1858. *History of Ancient Pottery*. J. Murray, s. 202.
- Furmanik B., 2010. *Dobory materiałowe w ogrodach zabytkowych*, [w:] *Kurier Konserwatorski* 7: 23–31.
- Harrison L., 2010. *Jak czytać ogrody*, Wyd. Arkady, Warszawa.
- Gothein M. L. 1914. *Geschichte der Gartenkunst*, Jena.
- Jankowski E., 1880. *Kwiaty naszych mieszkań*, Warszawa.
- Jankowski E. 1900. *Ogród przy dworze wiejskim*. Warszawa.
- Morysiński T., 2006. *Archeologia procesie rewaloryzacji ogrodów* [w:] *Wiadomości konserwatorskie* nr 19. s. 30–37.
- Siewniak M., Mitkowska A. 1998. *Tezaurus sztuki ogrodowej*, Oficyna Wydawnicza Rytm. Warszawa.
- Perelle., 1753. *Vues des belles maisons de France*.
- Prior M., 2012. *The History of Container Gardening*. http://www.chow.com/about_5459434_history-container-gardening.html stan z dn. 27.12.12 r.
- Pudelska K., Rudnicka E. 2010. *Ogrody zimowe na przykładzie oranżerii dworskich w Milanowie w Powiecie Parczewskim*. [w] *Teka Kom. Arch. Urb. Stud. Krajobr.* – OL PAN, s. 56–62.
- Wodzicki S., 1820. *O chodowaniu, użytku, mnożeniu i poznawaniu drzew, krzewów, roślin i ziół*. Kraków.
- Wolseley V., 1919. *Gardens their form and design*. London.
- Zbiór litografii. 1857–1883. 16 tomów z 960 litografiami i tekstami opisów rezydencji w Prusach. Berlin.

CONTAINERS AND PLANTS IN HISTORIC PARKS AND GARDENS

Abstract: Containers are an important part of the historic garden equipment. The flowers were planted in pots and bowls in the times of Homer. In the gardens of the historic seventeenth, eighteenth and nineteenth centuries containers erected at points that they wanted to emphasize one formed rows and rhythmic compositions. Pots erected on the banks of reservoirs, the balustrades, terraces and stairs.

Keywords: palace, mansion, containers, potted plants

OGRODY ISLAMU NA PRZYKŁADZIE ZAŁOŻEŃ OGRODOWYCH ANDALUZJI

Kamila Lucyna Boguszewska

Samodzielna Pracownia Architektoniczna, Politechnika Lubelska
Independent Architectural Design Studio, The Faculty of Civil Engineering and Architecture

e-mail: kamila_boguszewska @interia.eu

Streszczenie: Kultura południa Hiszpanii oparta została na zdobycach cywilizacyjnych chrześcijan, wandalów i imperium muzułmańskiego. Stanowi ona przykład współistnienia różnych kultur i wierzeń. Okres jej największego rozwoju datowany jest na czas panowania kalifa Abd ar-Rahmana i jego następcy Hakma II, jednak najsłynniejsze obiekty, będące najlepiej zachowanymi przykładami architektury i sztuki ogrodowej Islamu, powstały w wieku XIV, kiedy to następował powolny upadek emiratu ze stolicą w Grenadzie. Wówczas wzniesione zostały takie zespoły pałacowo – parkowe jak Alhambra i letni pałac Generalife.

Celem artykułu jest zaprezentowanie najważniejszych osiągnięć arabskiej sztuki ogrodowej południa Hiszpanii. Autorka omawia wybrane założenia ogrodowe Andaluzji opisując ich historię, kompozycję i zastosowaną roślinność ze szczególnym podkreśleniem jej symboliki.

Słowa kluczowe: Alhambra, Islam, mudejar, założenie pałacowo – parkowe, ogród

WSTĘP

Sztuka południowej Hiszpanii stanowi specyficzną mieszankę wpływów kulturowych. Na tle muzułmańskiego wschodu sztukę Maurów charakteryzuje pewna odmienność. Wynika to z kilku czynników. Jednym z nich był fakt, że tereny obecnej Andaluzji stanowiły w średniowieczu peryferia świata islamskiego. Ważnym czynnikiem były także skomplikowane relacje pomiędzy kalifatami co wpłynęło na pewien rodzaj izolacji, z drugiej zaś strony stało się impulsem do powstania kultury opartej na zdobycach cywilizacyjnych chrześcijan, wandalów i imperium muzułmańskiego¹.

HISTORIA

Południowa część Hiszpanii została zdobyta przez Arabów w roku 711. Początkowo obszar Andaluzji rządzony był przez namiestników kalifów Omajjadzkich. Dopiero pięćdziesiąt pięć lat później na te tereny przybył ostatni potomek rodu Omajjadów, który przejął władzę nad tym terenem, uniezależniając się tym samym od Kalifatu Abbasydzkiego. W roku 929 obszar południowej Hiszpanii staje się kalifatem. Pierwszym kalifem został Abd ar-Rahman i to właśnie za jego panowania oraz późniejszego następcy – Hakama II teren Andaluzji staje się silnym państwem, zaś nauka i kultura osiąga swój największy rozkwit². Rozwijają się nauki ścisłe, teologia, filozofia oraz literatura tzw. poezja andaluzyjska. Za czasów panowania rodu Omajjadów (od wieku XIII zasięg panowania ograniczony do niewielkiego emiratu w pobliżu Grenady) na terenie Andaluzji wznoszone są wówczas najsłynniejsze zespoły pałacowe i sakralne takie jak: meczet w Kordowie (8–9 wiek), miasto – ogród Medina Azahara (X w.) czy zespół pałacowy w Alhambrze (XIV w.)³ i Generalife datowany na schyłek panowania

---

1 A. Mez, 1980, *Renesans islamu*, PIW, Warszawa, s. 20–22.

2 Ibid., s. 20–22.

3 K. Estreicher, 1986, *Historia sztuki w zarysie*, PWN, Kraków, s. 229.

Maurów na terenach Hiszpanii. W tym czasie kształtuje się styl mauretański tak zwany mudejar polegający na charakterystycznym detalu architektonicznym: zdobieniach w formie ornamentu arabeskowego w stiuku, sklepieniach stalaktytowych, różnych inkrustacjach, emaliach czy łukach arabskich. W tym czasie na terenie Andaluzji wzniesiono liczne ogrody adaptując do nowych warunków zdobycze nauki i kultury islamu.

OGRÓD ISLAMU – IDEA

Ogrody islamu charakteryzują się dużą prostotą planu i symetrią. Najczęściej oparte były na rzucie prostokąta lub kwadratu, często także wydzielone murem z otaczającej przestrzeni. Najczęściej założenia ogrodowe bardzo silnie powiązane były z bryłą budynku któremu towarzyszyły. Czasem stanowiły uzupełnienie, pełniąc rolę zielonych dziedzińców – perskie ogrody – *bustan*, które później przekształciły się w zielone patia, ozdabiane barwnymi azulejos z kwitnącą roślinnością ustawianą w donicach. Do dzisiaj bowiem tradycja przyozdabiania wewnętrznych dziedzińców ma miejsce w Kadyksie czy Sewilli, gdzie rokrocznie organizowane są konkursy na najciekawiej zaaranżowane zielone wnętrza.

Innym razem tereny ogrodów Islamu uzupełniały całe założenie pałacowe o rozległe przestrzenie czego przykładem są chociażby ogrody Alkazaru w Sewilli czy Alhambry w Grenadzie.

Najbardziej popularny schemat podziału ogrodu, który odnalazł swoje odzwierciedlenie w założeniach ogrodowych Andaluzji to *czahar – bah* czyli podział ogrodu na cztery kwatery.

Najczęściej podział ten uzyskiwano poprzez budowę dwóch prostopadłych do siebie kanałów z basenem lub pawilonem usytuowanym w centralnym punkcie, skąd roztaczał się najbardziej atrakcyjny widok na całe założenie ogrodowe. Ogród miał bowiem symbolizować raj opisany w Koranie zaś kanały wodne cztery święte rzeki⁴.

Miał także stanowić miejsce odpoczynku i kontemplacji. Ze względu na wierzenia w jego przestrzeni nie umieszczano rzeźb figuralnych w zamian za to wnętrza zdobione były arabeskami i stiukowymi zdobieniami.

SYSTEMY NAWADNIANIA

Nieodłącznym elementem ogrodu islamu była woda. W przestrzeń ogrodu wprowadzana była na różne sposoby. Były nimi między innymi systemy kanałów, misy i fontanny sytuowane najczęściej w centralnej części całego założenia. Niedostępność wody i oszczędność w jej użytkowaniu spowodowała bardzo duży rozwój sztuki nawadniania, której mistrzami zostali w Hiszpanii właśnie Maurowie.

Pierwotnie do nawadniania stosowano podziemny system kanałów, przejęty od Persów, tak zwany – *qanat*, który wykorzystując ukształtowanie terenu, naturalną pochyłość, transportował wodę źródlaną i tę pochodzącą z roztopów do miast. System ten opierał się na szybach, kanałach i zbiornikach. Oprócz systemu nawadniania *qanat* w ogrodach często stosowano także system śluz, które czasowo były otwierane, a woda, poprzez otwarte kanały tzw. *jube*, zalewała korzenie roślin.

Nie bez znaczenia był także fakt, że rabaty umieszczane były poniżej poziomu układów komunikacyjnych co znacznie ułatwiało ich nawadnianie⁵. Kanały wodne wykładane były marmurem bądź barwnymi ceramicznymi płytkami tzw. *azulejos*.

4 A. Mitkowska, M. Siewniak, 1995, *Tezaurus sztuki ogrodowej*, Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa, s. 50.

5 P. Hobhouse, 2005, *Historia ogrodów*, Arkady, Warszawa, s. 24.

a

b

Ryc. 1. a – Ogrody Alkazaru, system nawadniania poprzez otwarte kanały, Sewilla, (2015), fot. autor.,
 b – system nawadniający w ogrodzie w Kordobie, Kordoba, (2015), fot. autor
 Fig. 1. a – Garden of Alcazar, the irrigation system (open channels), Sevilla (2015), photo by author.,
 B – irrigation system in the garden in Cordoba, Cordoba (2015), photo by author

Jednym z najstarszych przykładów ogrodów Islamu na terytorium Europy jest kamienny dziedziniec wysadzany drzewami pomarańczowymi w Kordobie. Usytuowany jest on obok Wielkiego Meczetu, który w XVI wieku został przerobiony na katedrę chrześcijańską. Ogród nosi nazwę *Patio de los Naranjos* wzniesiony został za czasów Omajjadów. Całość otoczona jest murem. Do ogrodu prowadzi brama zwana *Puerta del Perdon* usytuowana przy starym minarecie przebudowanym na dzwonnice⁶. Ogród oparty został na planie prostokąta.

W centralnej części umieszczono fontannę, całość została podzielona na trzy części, które rytmicznie obsadzono drzewkami pomarańczy co ma kontynuować rozmieszczenie kolumn wewnątrz meczetu. Charakterystycznym elementem dziedzińca jest system otwartych kanałów, rozmieszczonych ortogonalnie, doprowadzających wodę bezpośrednio do korzeni drzew pomarańczowych, posadzonych poniżej kamiennej posadzki placu⁷.

Podobne patio znajduje się przed słynną katedrą wzniesioną na początku XV wieku w Sewilli. Ogród ten poprzedzał niegdyś meczet po którym do dnia dzisiejszego pozostał fragment minaretu przerobiony na wieżę La Giralda⁸.

Dziedziniec posiada plan prostokąta. Płyta placu porożcinana jest systemem kanałów nawadniających. W części centralnej umiejscowiono fontannę na planie koła, która niegdyś była wizygocką chrzcielnicą, służyła ona później muzułmanom do obrządku rytualnych ablucji. Na obrzeżach założenia ustawiono kamienne misy – fontanny wypełnione wodą. Całość obsadzono regularnie drzewkami pomarańczowymi. Ogród podobnie jak ten w Kordobie oddzielony jest od przestrzeni miasta murem.

6 *Przewodnik ilustrowany Hiszpania*, 2014, Berlitz, s. 204.

7 L. Majdecki, 2007, *Historia ogrodów*, T.1., PWN, Warszawa, s. 92–93.

8 *Przewodnik...*(op. cit.), s. 197.

Ryc. 2. Dziedziniec pomarańczy (Patio de los Naranjos), Sewilla, (2015), fot. autor
 Fig.2. Courtyard of orange tree, Sevilla, (2015), photo by author

ROŚLINY

Ogrody islamu były ogrodami barwnymi i pachnącymi. Miały bowiem obrazować raj opisany w Koranie. To właśnie dzięki zamiłowaniu Maurów do roślin Europa zawdzięcza im takie gatunki jak chociażby drzewa pomarańczowe, cytrynowe czy granatowce.

Rośliny cytrusowe były bowiem znane już w imperium muzułmańskim od końca III wieku. Pierwszymi gatunkami uprawianymi i niezwykle rzadkimi były wówczas limona (*Citrus limon L.*) oraz pomarańcza gorzka (*Citrus aurantium L.*). Drzewa te zostały sprowadzone z Indii i uprawiane w Umanie, Basrze, Babilonii i Syrii skąd zostały przeniesione do Egiptu i Palestyny⁹.

Uprawa ekstensywna drzew cytrusowych w Europie nastąpiła w dobie renesansu, kiedy to rośliny introdukowane przez Arabów, stały się bardzo popularne na obszarze południowej Hiszpanii, Włoch oraz Sycylii¹⁰.

W północnej i wschodniej Europie, gdzie klimat był mniej sprzyjający dla tego typu roślin, zaczęto wznosić budynki oranżerii¹¹ zwane czasem pomarańczarniami¹². Powstawały także liczne wzorniki opisujące zasady budowy tego typu obiektów.

9 A. Mez, 1980, *Renesans...* (op. cit.), s. 402.

10 P. Hobhouse, 2005, *Historia...* (op. cit.), S. 135.

11 K. Boguszewska, 2013, *Oranżerie Województwa lubelskiego w świetle wzorników sztuki ogrodowej z XIX i XX wieku*, [w:] *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, Sectio L Artes, Vol. XI, 1, s. 9–25.

12 Ze względu na temperatury panujące w szklarniach, budynki te dzielone były na tzw. szklarnie zimne określane mianem pomarańczarni, oranżerie – gdzie temperatura w zimie wynosiła 0–5 stopni Celsjusza, cieplarnie 12–15 stopni Celsjusza, szklarnie gorące powyżej 15 stopni Celsjusza. Za: E. Jankowski, 1900, *Dzieje Ogrodnictwa w Polsce w zarysie*, Warszawa, s. 416.

W traktatach opisywano także charakterystyczne gatunki roślin, ich wymagania oraz budowę. W Polsce przykładem są książki Edmunda Jankowskiego w których wymienia cytrusy jako rośliny *kwieciste zimnej szklarni* pod hasłem *Citrus* figuruje opis cytryny i pomarańczy oraz ich wymagań¹³.

Na Śląsku znane było natomiast dzieło Johanna van Groena *Le Jardinier Hollandois*, zaś w traktacie *J. S. Elsholtza* (XVII wiek) opisano zasady wznoszenia cieplarni rozbieranej w lecie. Autor proponuje do ogrodów zimowych takie rośliny jak cytrusy, figi oraz granaty, zaś z roślin kwitnących róże i jaśminy¹⁴.

Podobnie rzecz się miała jeśli chodzi o krzew granatowca właściwego (*Punica granatum*)¹⁵. Roślina ta, uważana za roślinę biblijną, występowała powszechnie na terenach Ziemi Świętej, później rozprzestrzeniła się na obszary obecnej Tunezji i Egiptu. Do Europy granatowiec został sprowadzony około roku 700 roku. Stało się to za sprawą Arabów. Popularność tej rośliny na Półwyspie Iberyjskim była bardzo duża. W X wieku Maurowie założyli miasto Grenada nazywając je na jej cześć. Owoc granatu do dnia dzisiejszego obecny jest w herbie miasta¹⁶.

Ryc. 3. a – Drzewo Granatowca (*Punica granatum*), Grenada, (2015), fot. autor.,
 b – drzewo pomarańczowe (*Citrus aurantium*), Sewilla, (2015), fot. autor
 Fig.3. a – Pomegranate tree (*Punica granatum*), Grenada, (2015), photo by author,
 b – Orange tree (*Citrus aurantium*), Sevilla, (2015), photo by author

Arabom Europa zawdzięcza także pierwsze uprawy nieznanych do tej pory roślin takich jak: daktyli, bawełny, bananów, a także sprowadzenie takich drzew jak cedry, brzoskwinie czy morele¹⁷.

13 E. Jankowski, 1908, *Dla Ogrodników*, Warszawa, s. 240–241.

14 M. Jagiełło, W. Brzezowski, 2014, *Ogrody na Śląsku, Tom I od średniowiecza do XVII wieku*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław, S. 27–30.

15 Podstawą słowotwórczą dla nazwy granat jest łacińskie słowo *granum* oznaczające ziarno. W Biblii roślinę jak i owoc granatu określano słowem *rimmon*, zaś w języku arabskim *rumman*. Za: Z. Włodarczyk, 2008, *Siedem upraw biblijnych i ich symbolika*, Wydawnictwo Salwator, Kraków, s. 111.

16 W. Kawollek, H. Falk, 2010, *Podróż po biblijnych ogrodach*, Elipsa, Poznań, s. 25–27.

17 A. Mitkowska, M. Siewniak, 1995, *Tezaurus...* (op. cit.), s. 24.

Oprócz roślin cytrusowych, w ogrodach Europy zaczęły pojawiać się także różnego rodzaju rośliny kwitnące, zwłaszcza cebulowe, między innymi: tulipany, szachownice i hiacynty.

Warto także podkreślić, że w ogrodach islamu rośliny posiadały znaczenie symboliczne. Ich rozmieszczenie nie było przypadkowe. Zalecane było sadzenie cyprysów w narożach ogrodu. Aleje główne były obsadzone drzewami dającymi cień takimi jak sosny i cedry. Miejsca nasłonecznione były przeznaczone dla drzew cytrynowych i wawrzynów szlachetnych zaś elementom wodnym ogrodu towarzyszyły krzewy granatowca¹⁸, symbolizujące powodzenie i płodność. W przeciwieństwie do krzewów granatowca cyprysy były określane mianem drzew śmierci. Na tkaninach często przedstawiano je razem z krzewami kwitnącego migdałowca symbolizującego odrodzenie¹⁹.

ALHAMBRA I GENERALIFE

Zespół zamkowy w Alhambrze wraz z pałacem letniem Generalife, tarasowymi ogrodami oraz wzgórzem Albayzin figuruje obecnie na Światowej Liście Dziedzictwa UNESCO. Do dnia dzisiejszego zespół ten (w większości rekonstruowany) stanowi świadectwo sztuki stylu mudejar.

Ryc. 4. Widok na Alhambrę, Grenada, (2015), fot. autor
Fig.4. View of the Alhambra, Grenada, (2015), photo by author

Pałac w Alhambrze datowany jest na wiek XIV i powstał za panowania Muhhamada V. Rozczłonkowana bryła budynku została zaprojektowana wokół dwóch prostopadłych do siebie dziedzińców: Dziedzińca Mirtów (*Patio de los Arrayanes*) oraz Dziedzińca Lwów (*Patio*

---

18 P. Hobhouse, 2005, *Historia...* (op. cit.), s. 69.

19 Ibid., s. 61.

de los Leones) oprócz nich na terenie pałacu znajdują się jeszcze dwa mniejsze patia *Patio de Deraxa* i *Patio De La Reja*²⁰.

Jednym z najciekawszych dziedzińców na terenie pałacu Nasrydów jest tak zwany Dziedziniec Lwów. Patio posiada plan zbliżony do prostokąta. W centralnej części umieszczona jest okrągła fontanna wsparta na posągach dwunastu marmurowych lwów. Co ciekawe istnieją przypuszczenia, że antyczne rzeźby zostały wykonane przez chrześcijan. Od fontanny odchodzą ortogonalnie cztery kanały dzielące dziedziniec na cztery części. Posadzka wyłożona jest białymi marmurowymi płytami. Zieleń ograniczona została do minimum. Jedyne w narożach dziedzińca rosną niewielkie drzewka pomarańczowe. Patio otaczają z czterech stron arkadowe dziedzińce o charakterystycznych mauretańskich łukach i stiukowych zdobieniach w stylu mudejar.

Prostopadle do dziedzińca Lwów usytuowany jest Dziedziniec Mirtów. Patio oparte jest na planie prostokąta. Większą część zajmuje prostokątny basen z którego dwóch stron usytuowane są wodotryski. Basen graniczy z dwóch stron z żywopłotami z mirtu (*Myrtus communis*). Stan obecny jest rekonstrukcją z wieku XIX, kiedy to ponownie wprowadzono nasadzenia roślinne²¹.

Mirt jest wieczniezielonym krzewem kwitnącym na biało. Już w czasach biblijnych stosowany był jako roślina przyprawowa. Na Półwyspie Iberyjskim uprawiany jest jako roślina gruntowa, często stosowana na żywopłoty. Roślina ta jest symbolem czystości. Według wierzeń arabskich miała pochodzić z raju. Mirt symbolizował także nadzieję²².

Dziedziniec Mirtów otoczony jest z dwóch stron arkadowymi podcieniami od północy usytuowana jest wieża zwana Salą Ambasadorów.

Dziedzińce *Patio de Deraxa* i *Patio De La Reja* posiadają znacznie mniejsze powierzchnie ich plany zbliżone są do czworokąta. Patio de Deraxa posiada centralnie usytuowaną fontannę. Dziedziniec obsadzony jest bukszpanowymi (*Buxus sempervirens*) parterami wypełnionymi kwitnącymi Agapantami (*Agapanthus africanus*), kłączową rośliną o fioletowych kwiatach zwaną czasem lilią afrykańską. Na obrzeżach posadzono drzewa pomarańczowe (*Citrus media*) bliżej zaś fontanny usytuowano cyprysy (*Cupressus L.*). Dziedziniec zamknięty jest z dwóch stron arkadami.

Pałac Generalife funkcjonował jako rezydencja letnia Ismaila I. Całe założenie oparte jest na systemie tarasowych dziedzińców, które są elementem komplementarnym do architektury pałacu, organizując całość.

Jednym z najsłynniejszych ogrodów pałacu letniego jest *Patio de la Acequia*, którego centralnym elementem jest długi kanał wodny umieszczony pomiędzy systemem wodotrysków tak zwana aleja wodna²³. Ogród wydzielony jest z trzech stron murami. Czwartą ścianę stanowi arkadowy mur otwierający się na otaczający krajobraz. W chwili obecnej dziedziniec obsadzony jest różnego rodzaju roślinnością między innymi: bugenwillą (*Bougainvillea spectabilis*), drzewami pomarańczowymi, mirtami, a z roślin dwuletnich ślazurem (*Malva L.*).

---

20 L. Majdecki, 2010, *Historia...*(op. cit.), s. 65.

21 P. Hobhouse, 2005, *Historia...*(op.cit), s. 71.

22 W. Kawollek, H. Falk, 2010, *Podróż...* (op. cit.), s. 47.

23 A. Mitkowska, M. Siewniak, 1995, *Tezaurus...* (op. cit.), s.17.

a

b

Ryc. 5. a – Działziniec Mirtów, Alhambra, (2015), fot. autor., b – Patio de de Deraxa, Alhambra, (2015), fot. autor
Fig. 5. a – Courtyard of the myrtles, Alhambra (2015), photo by author,
b – Patio de Deraxa, Alhambra, (2015), photo by author

Ryc. 6. Działziniec lwów, Alhambra, (2015), fot. autor
Fig. 6. Courtyard of leons, Alhambra, (2015), photo by author

Ryc. 7. Patio de la Acequia, Alhambra, (2015), fot. autor
Fig. 7. Patio de la Acequia, Alhambra, (2015), photo by author

PODSUMOWANIE

Ogrody Andaluzji należą do najstarszych zachowanych ogrodów średniowiecza europejskiego. Wpisane na listę UNESCO stanowią dziedzictwo wielokulturowej Europy. Są także przykładem i wynikiem współistnienia różnych religii i mądrego przetwarzania i adaptowania wzorców i schematów do otoczenia.

Izolacja kalifatu na Półwyspie Iberyjskim zlokalizowanego na peryferiach: *imperium muzułmańskiego* w okresie średniowiecza doprowadziła do wykształcenia oryginalnej sztuki tego rejonu (barwne – Azulejos) i stylu mudejar. Postęp myśli technologicznej – systemy irygacyjne, wprowadzenie nowych gatunków roślin do Europy to wszystko zawdzięczamy muzułmańskim mieszkańcom Andaluzji.

Proste, geometryczne plany ogrodów z charakterystycznymi kanałami wodnymi wpisały się na stałe w historię sztuki ogrodowej, stanowiąc świadectw historii tego rejonu.

Sztuka zakładania zielonych dziedzińców – patio wpisało się na stałe w krajobraz miejski Andaluzji. Kadyks, Sewilla należą bowiem do miast słynących i kultuwujących tradycję aranżowania przestrzeni wewnątrz domu, tworząc barwne ogrody, konkurujące o miano tego najciekawszego i najlepiej zaaranżowanego.

PIŚMIENNICTWO

- Boguszewska K., 2013, Oranżerie województwa lubelskiego w świetle wzorników sztuki ogrodowej z XIX i XX wieku, [w:] *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio L Artes*, Vol. XI, 1.
- Estreicher K., 1986, *Historia sztuki w zarysie*, PWN, Kraków.
- Hobhouse P., 2005, *Historia ogrodów*, Arkady, Warszawa.
- Jagiełło M., Brzezowski W., 2014, *Ogrody na Śląsku, Tom I od średniowiecza do XVII wieku*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław.
- Jankowski E., 1908, *Dla Ogrodników*, Warszawa.
- Jankowski E., 1900, *Dzieje Ogrodnictwa w Polsce w zarysie*, Warszawa.
- Kawollek W., Falk H., 2010, *Podróż po biblijnych ogrodach*, Elipsa, Poznań.
- Włodarczyk Z., 2008, *Siedem upraw biblijnych i ich symbolika*, Wydawnictwo Salwator, Kraków.
- Majdecki L., 2007, *Historia ogrodów, T. 1.*, PWN, Warszawa.
- Mez A., 1980, *Renesans islamu*, PIW, Warszawa.
- Mitkowska A., Siewniak M., 1995, *Tezaurus sztuki ogrodowej*, Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa.
- Przewodnik ilustrowany Hiszpania, 2014, Berlitz.

GARDENS OF ISLAM
ON THE EXAMPLE OF GARDEN ASSUMPTIONS IN ANDALUSIA

Summary: Culture of southern Spain was based on the achievements of Christians, Vandals and the Muslim empire civilization. It is an example of coexistence of different cultures and beliefs. The period of its greatest development dates back to the time of the reign of Caliph Abd al-Rahman and his successor Hakma II, but the most famous objects, which are the best preserved examples of architecture and garden art of Islam, originated in the fourteenth century, when it was followed by a slow decline of the emirate, with its capital in Granada. Then the bands were erected palace – parks as the summer palace of the Alhambra and the Generalife. The aim of the article is to present the most important achievements of Arab art of gardening in southern Spain. The author discusses the chosen garden assumptions Andalusia, describing their history, composition and vegetation followed with particular emphasis on its symbolism.

Keywords: Alhambra, Islam, mudejar, residential complex, garden

NATURAL MATERIALITY: WATER AS AN ACTIVE ELEMENT OF THE GARDENS BY DENIS MCCLAIR AT VOLHYNIA

Petro Rychkov¹, Nataliya Lushnikova²

¹Department of Historic Building Preservation, Faculty of Civil Engineering
and Architecture, Lublin University of Technology

² PhD (Eng.), Associate Professor, Department of Architecture and Environmental Design, Institute of Civil
Engineering and Architecture, National University of Water and Environmental Engineering, Rivne, Ukraine

Abstract. The paper gives coverage to peculiarities of water elements application in landscape compositions created in 19th century by gardener of Dionizy Mikler (Denis McClair) at Volhynia. Being an ambassador of English landscape garden style in this region D. Mikler seamlessly integrated picturesque natural and artificial water components in the garden structure. There are considered the role and ways of interaction of water elements with the landscape compositions by giving examples of Polish landowner's residences in Gorodok, Mizoch, Mlyniv and Shpaniv.

Keywords: Dionizy Mikler (Denis McClair), water, English landscape garden, landscape composition, Volhynia.

This paper develops the ideas on water as natural element within the structure of landscape gardens by Dionizy Mikler in Volhynia, now North-West part of Ukraine, presented in conference paper [1]. It is widely accepted that water is an essential 'material' in the landscape architecture, equally with landforms and vegetation. Artists often compare water with a rich palette, which can give unique results in the hands of a skilled master of landscape.

To provide picturesque garden or park there are many ways of application of water aesthetics: reflection of the surrounding landscape in the mirror-like surface to form a certain visual balance; variety of views depending on weather conditions (waves, ripples, drops' falling, etc.). Acoustic properties of water are also of great importance for aesthetic impression: purling of streams, noise of full-flowing rivers, different sounds at the water fall on various surfaces. British landscape architect and garden designer Sylvia Crowe wrote that moods to which water serves are as varied as human temperament. Water can be careless, or active, or thoughtless... [2]. In the work 'The landscape of reservoirs' she summarized: "The essential element of reservoirs, the water, is an asset to any landscape and the landscape architect's task is to see that it lies happily and unfussed within the landform with that look of inevitability which is the hallmark of good design" [3]. Water is full of deep symbolism. In Eastern philosophy, a playful stream symbolizes life line, and pond, at which it flows, creates an idyllic landscape and carries the meaning of "life generator", "park eye" [4].

Water surfaces are not only objects of contemplation; they create a certain distance, a kind of perception front for garden landscapes. Water resources along with landforms are usually decisive in formation the planning structure of the garden. Ponds can serve as a passive background for the garden compositions, but more often they actively interact with both landforms and vegetation, and with buildings and structures. Spatial relationship between garden and pond is ambiguous: the water reservoirs may be located in the garden, or vice versa – garden is located near the water reservoir – on the banks of rivers, large water areas. In the last case, a spatial solution of the garden obeys to water reservoir and is created considering orientation to the pond. Local conditions give hints about possibilities of creation of various water facilities.

The interaction of the landform with water may be intensified by vegetation bank line, construction of dams and artificial islands, building bridges [5]. Bank strip, as well as more distant areas of the garden, which includes the panorama of the reservoir in the view field, is

important area for the formation the picture of landscape. Paths' route lies through the view-points at which these pictures are seen.

Upon exploring the history of landscape architecture, there is no doubt that the capacities of water objects have been well known in the past. It is quite natural that water was one of the most important elements of landscape gardens, the most common in the 18 century. Rationalistic perception of the world, typical of the Age of the Enlightenment, its appeals to nature and to human being as part of nature, inspired the poets and writers to create idealistic pictures of the gardens of Eden. And landscape gardening art trends to move off the formalism of regular compositions, as symbols of the dominant position of human in nature, and to converts landscape outlook, the main feature of which was the reproduction and transmission of natural beauty of a landscape, or its slight adjustment. The idea of creation of landscape gardens was born and became prevalent in England. Natural conditions of the country with a mild climate and low hills, spacious meadows, diffused lighting, plenty of rivers have been aided to it.

Nicholas Pevsner aptly remarked that landscape garden grew out of the ideas philosophers and writers – not architects or gardeners, and it was a product of cultural climate change resulting in liberal political climate [6]. Although the beauty of nature was praised constantly by the artists, and the poets in their writings traced the images of paradise gardens [7], there only in the 1710's after active criticism of formal *jardin à la française* in works by Joseph Addison, [8], Alexander Pope [9] and other authors the age the landscape style rule started, or according to Dmitriy Likhachev, „triumphant advance of the natural landscape on chopped off and clipped vegetation regular garden» [10].

Usually the characteristics of landscape parks experienced changes direction according to the aesthetic preferences of his time, landscape and climatic conditions. However, some rules remained unchanged. In particular, it considers water element as the most important one in the landscape garden. As „it (the water – N.L.) attracts us and delights, the – life in it” – as Jacques Delille wrote in his poem „The Gardens” – a praised ode to landscaped gardens and actually poetic guide to their creation [11]:

And ye streams, rivers, lakes, and fountains, thence
New life, new freshness, new delight dispense.
How bright your blue translucent waves appear!
From far entice us, and amuse us near.

It should be noted that the most prominent representative of the latest generation of artists and theorists of the English landscape park was Humphry Repton, who believed that the mere imitation of nature or the rules of painting are just a part of garden art. Therefore, influencing on nature, creating artificial water reservoirs, forming groups of trees by cutting and planting, great effect can be reached [12]. Dionizy Mikler is considered as a follower of such creative style [13]. In Ireland Mikler is known although for his co-operation with Thomas Legget, who is appraising commonly as ‘celebrated landscape gardener’ [14], active in 1770's – 1810's [15].

New tendencies of garden fashion from the West have penetrated into the territory of the continental Europe and in particular to Volhynia. For creating landscape gardens near magnate residences in Poland, and later in Russia, best European architects and gardeners were enlisted. Among them was also an Irishman by birth, gardener and botanist by education Dionizy Mikler, whose professional activity was indivisibly associated with Volhynia and Podillia.

It should be mentioned that his long way to this region was started due to invitation of Princess Izabela Czartoryska, who was looking for the gardener for own landscape park in London. Her inspiration with landscape gardens was implemented in the well-known guide work on gardens design [16].

Several studies of his work describe Dionizy Mikler as the creator of a large number of parks in the territory of Volhynia and Podillia. Selected memoirs of his contemporaries and customers, such as the famous writer, historian Alexander Pszezdecki [17], indicate a large

number of gardens created by Mikler. Josef Dunin-Karwicki also mentioned and described some of Volhynian gardens [18]. In modern times, the most reputable research is monumental work on palace and garden ensembles, was made by Roman Aftanazy [19]. The detailed research of several Volhynian gardens was conducted formerly by Krystyna Żelechowska and Gerard Ciołek [20].

At present the creative work by Dionizy Mikler attracts the attention mostly Ukrainian [21–23] and Polish researchers [24–26], but also Irish authors inspired by an exotic career of their countryman [27, 28].

According to the accumulated data, only in the Volhynia, there are about 40 gardens, to create which most likely Dionizy Mikler has put his hands (Fig. 1). As any other landscape architect and gardener, laying the garden or transforming existing one, Mikler had certainly taken into consideration the local natural factors such as relief and availability of water, and location of existing buildings and structures. Mikler was often obliged to process regular gardens, close to existing palace ensembles, adapting to the existing topography and hydrological situation, rarely he designed new garden, created simultaneously with palace (Kryvyn, Mizoch, Shpaniv) or outside the palace ensemble like his first project at Volhynia – garden named “Palestine” near Dubno.

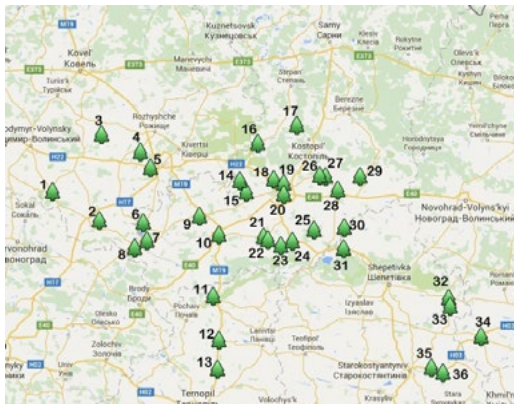

Fig 1. Spatial localization of the gardens by Dionizy Mikler on the territory of historical Volhynia, created by N. Lushnikova, based on accumulated data [17–19]; Google Maps App: 1 – Staryi (Old) Poryck; 2 – Kholoniv; 3 – Voronchyn; 4 – Ivanchytsi; 5 – Zaborol; 6 – Boremel; 7 – Verben; 8 – Berestechko; 9 – Mlyniv; 10 – Dubno; 11 – Kremenets; 12 – Vyshnivets; 13 – Kolodne; 14 – Radukhivka; 15 – Humennyki; 16 – Derazhne; 17 – Pidluzhne; 18 – Horodok; 19 – Shpaniv; 20 – Rivne; 21 – Stublo; 22 – Mizoch; 23 – Derman; 24 – Verkhiv; 25 – Ozhenyn; 26 – Shubkiv; 27 – Tuchyn; 28 – Chudnytsa; 29 – Nevyrkiv; 30 – Kurash; 31 – Kryvyn; 32 – Polonne; 33 – Novoselitsa; 34 – Lubar; 35 – Samchyki; 36 – Ladyhy

Fig. 2. a) Water at Wentworth, Yorkshire. Site at Wentworth, South Yorkshire before proposed landscaping // Observations on the theory and practice of landscape gardening: including some remarks on Grecian and Gothic architecture, collected from various manuscripts, in the possession of the different noblemen and gentlemen, for whose use they were originally written; the whole tending to establish fixed principles in the respective arts by H. Repton. London, Printed by T. Bensley, Solt Court, for J. Taylor, at the Architectural Library, High Holborn.1805. Available at: <https://archive.org/stream/observationsonth00rept#page/40/mode/2up>. Public domain; b) Water at Wentworth, Yorkshire. Site at Wentworth, South Yorkshire after proposed landscaping. Ibid. Available at: <https://archive.org/stream/observationsonth00rept#page/n79/mode/2up>. Public domain.

We should not but mention the similarity landscapes of his homeland and Volhynia. Hilly plains dominated the center of the Emerald Isle where Dionizy Mikler was born near Athlone and spent his early years, are rich with rivers, lakes and peat bogs. At the same time Volhynian landscapes are notable for saturation with water sources, scenic bank lines. In this way, A. Pszezdcki writes about “a variety of palaces and parks ... over rivers and lakes in Volhynia” [29]. Since ancient times settlements were formed near water sources or waterways, and along with the estates, traditionally pounds were held. Therefore, both natural and artificial reservoirs were an integral element in the composition of the palace and garden ensembles in the second half of the 18th–19th centuries [30]. Therefore, we take the liberty to state that long and fruitful professional life of Mikler at Volhynia is indebted (among other) to similarities of landscapes and natural conditions: as it can be said, that here he found part of his Motherland.

Referring to the landscape heritage of Dionizy Mikler, it seems absolutely appropriate and necessary to point out to what extent and in what way the water was present in his many implementations, particularly in Volhynia.

Being a gardener and botanist, Dionizy Mikler, unfortunately for us, descendants and scholars of his work, did not leave any handwritten or pictorial evidence of his own works, as, for instance, Humphry Repton did. With his real works only, we can imagine how water changes the view of the garden (Fig. 2a and b).

At present, most of the garden compositions are lost, the palaces were destroyed or rebuilt, and water systems are distorted or destroyed as well as separate landforms. However, existing landmarks such as forests, ruins of palace complexes, traces of river beds, testimonies of local residents, along with extant drawings, lithographs, plans of those times give us some idea about general appearance of landscape compositions and their relationship to landforms and water.

To our opinion, there are several major aspects of integration of water elements in gardens (often, however, the palace and gardens) compositions.

The first and most important task was the need in organic combination of laid out garden with natural water formations (rivers, streams, lakes, springs, etc.). Of course, freedom of choice of these sites often had serious limitations because of the presence of existing buildings. Therefore, in some cases, dislocation had to be changed.

The second aspect dealt with the need to create artificial water bodies – lakes, canals, dams, cascades, fountains, pools, ponds, etc. These water bodies allowed to adjust the hydrological situation, adapting it to the overall composition of a garden or even gave an opportunity to change fundamentally the situation in a particular area, raising significantly water level. It is difficult to find an example in Volhynian gardens, where such artificial hydrotechnical facilities were absent.

The third aspect was in adapting water surfaces to the functional filling new garden formations. The presence of water considerably enriched these opportunities through the construction of scenic walking tracks along the banks, artificial canals for boating, a number of different small bridges on walking routes, baths, berth, places for fishing, and so on.

Fourth important task for the master was the use of water for aesthetic purposes. At that, of course, overall composition of the palace and garden ensemble was taken into account. Between residential buildings and water attractive landscape vistas created, which provided a visual connection of open water surfaces with individual recreational elements of architectural building infrastructure – galleries, verandas, balconies, attic floors, loggias, pergolas, at any period of the year.

Finally, a special factor of water aesthetization and its integration into garden composition was careful selection of vegetation served, as if it should emphasize the character of the terrain along with water topography. At bank line more hydrophilous trees species and brushes (willows, osiers, aspens) were located and higher at the terrain – a monumental and many years standing vegetation (oaks, lindens, ashes, chestnuts, maples, etc.).

According to the fixed layout planning structures of water elements in cities [30], including artificial ponds in general and in [31] palace and garden ensembles in particular [32], there can be defined basic ways of interaction between water elements and garden compositions, including those created by D. Mikler (Fig. 3).

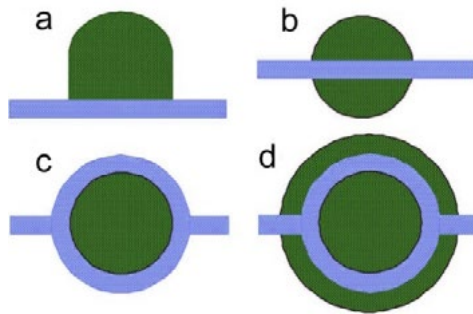

Fig. 3. Basic principles of land surveying of garden compositions with water elements of landscape (schemes by N. Lushnikova): a) one-faced; b) double-faced; c) – island; d) combined.

Fig. 4. Gorodok. General view of the palace and garden. Lithograph by H. Peyer. 1850-s.

Mostly water elements of the landscape served as boundaries of the territory of garden compositions or palace and garden ensembles. At varying degrees of contact such one-faced surveying of landscape composition with water elements – rivers, their tributaries and artificial ponds created by dams can be seen in the palace and garden ensembles in Boremel and Verben, Kholoniv on the river of Styr, Old Kryvyn on the river of Horin and Mizoch on the river of Stubla, Lubar, Ladyhy, Samchyki on the river of Sluch, Mlyniv on the river Ikva, Novoselytsa and Polonne on the river Khomora and others (Fig. 3a). Double-faced land surveying of the garden with water elements [Fig. 3b] can be found in Berestechko [33] and Shpaniv, island – in Horodok [34], Porytsk [35] (Fig. 3c).

There were also combined surveying, such as the combination of an island with palace and one-faced garden (Fig. 3d). Palace and garden complex in Rivne can be considered as the most notable of these examples. It was formed in the second half of 18th century, also obviously not without Mikler participation in the next time. The active role of water in this ensemble was a distinctive feature. The bulk of the water surface was created simply raising its level by placing dams on the river of Ustia in the northwest part of town. As the result became quite lengthy pond with several islands formed – almost equal by its area to old town. However, at the plan, performed by J.J. Bourguignon, were fixed artificial canals and small lakes [36].

Combined survey was also characteristic feature of the famous recreational garden Palestine in Dubno, located far from the rebuilt castle. Part of the garden laid out at the swamps above the Ikva [37] on an artificial island, the creation of which Mikler led [38]. The latest example is only known autonomous formation landscape garden formation in the biography of D. Mikler created on a remote western suburbs along the high left coast of Ikva. The choice of the site was, apparently, not accidental. It was not only because of the flooding; due to the dam constructed downstream near the castle, in the summer days, there has been opened a huge mirror Dubno pond. In quiet days, the hills of Kremenets mountain ridge quaintly reflected in it.

The first artificial water element – channels and ditches that have protective functions for defenses, in the second half of 18th century were replaced by artificial ponds, built on small

rivers and on natural lowlands of the simplest water flow regulating structures – dikes. In this way, individual ponds (Mizoch) or cascades of them (Mlyniv) were created. During the planning of the palace and garden ensembles, which territory was not watered enough, artificial water basins (channels, ponds) and various artificial devices associated with the use of aesthetic and acoustic properties of water: fountains, cascades of ponds, have been created [39]. Artificial ponds enriched gardens composition in Kryvyn, Shpaniv [40], Humennyki [41].

In the second half of the 18th century by lost their defensive functions, the old castles mostly were rebuilt into classical palaces. On the slopes of formerly treeless hills gardens and parks were laid out, gradually descending to the water (Verhiv, Vyshnevet, Pidluzhne a.o.), forming a water distant prospects. Here, the water has played a passive role being a fragment of the background of the whole composition. Twisting river banks often create a number of beautiful perspectives, opening views of the opposite bank as it can be seen in the palace and garden ensemble in Tuchyn [42].

Specific solutions as to the integration of water elements in the palaces and garden ensembles and their current state can be illustrated by comparative examples of former residential estates in Gorodok, Mizoch, Mlyniv and Shpaniv.

Gorodok. Esterházy palace and St. Nicholas Church were located on the large island formed by the splats of the river Ustia (Fig. 4). The island presented a plateau, which slopes on the east are rather steep, but to the west and south it slopes gently to the water [43]. On the east edge of the upland the palace and the church were located. Garden designed by Mikler before 1820 was also located there [44]. The garden had roads to ride, many beautiful old trees and wooden bridge on the piles led to the palace. The principal front of the palace was oriented on the pond and lawn, with a long flowerbed [45]. Part of the coastline facing the city was decorated with trellis trees (in the south-east of the island), which gradually turned into separate groups and single poplar trees on the southern coastline (Fig. 4). The same trellis was planted on the opposite bank. Thus water, park and hardly engaged vegetation were the main factors barrier of the island with views on the free water in the south and the west direction. In front of the portico of the palace flowerbed was placed, in the lower part of which line of trees was located, to create shade for walking paths (Fig. 5.a). In places where views on the distant water were open to the south and east, the mass of chestnuts, and arrows of poplars and groups of spruces clearly accentuated the forefront. The old willows, that hung over the water, emphasized the mood of the panorama. West bank of the island was planted by poplars that covered the opposite banks of the village side [46].

Walking path along the bank allowed admiring mirror-like surface in close (Fig. 5a). At present, the garden is partly lost. The palace and the church survived and are part of the St. Nicholas Gorodok Convent (Fig. 5b, 6). The way of communication with the opposite bank remained unchanged.

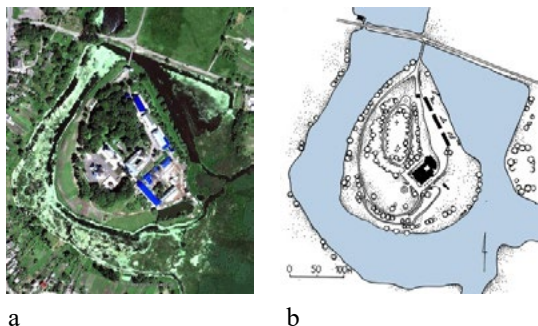

Fig. 5. Gorodok: a) garden plan in 1938 by K. Żelechowska and G. Ciołek, redrawn by P. Rychkov; b) current state of former palace and garden location (at present Female Orthodox Monastery of St. Nicholas), Google Earth image.

Fig. 6. Gorodok. Territory of palace and garden ensemble. Present state. Photo by P. Rychkov. June 2012.

Mizoch. Palace and garden ensemble of Prince Y. Dunin-Karvycki was located in the western part of Mizoch. Palace and garden complex were built in the 1790's. [47]. There were a dozen hectares of landscape garden around the palace, typical for those laid out by Mikler [48]. Garden covered mainly the south-western part of the residence, in front of the principal front of the neoclassical palace; it descended down to the artificial pond created by Mikler on the overflow of the river of Stubla 9 (Fig. 7a). In the garden, terraces were placed, balustrades, orangery, swimming pools, and a large number of old trees were located [49]. Mikler rearranged existing coniferous and deciduous trees, visually connecting them with balustrades, terraces, towers as well as with orangery. Trees on the bank line were mainly planted in groups. Small artificial island gladden the eye (Fig. 7a).

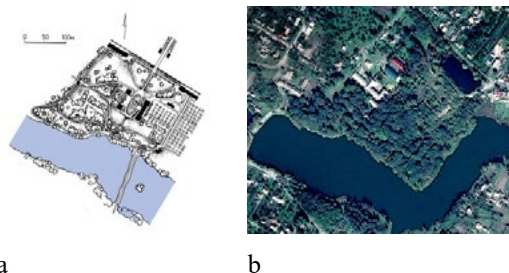

Fig. 7. Mizoch: a) garden plan in 1938 by K. Żelechowska and G. Ciołek; redrawn by P. Rychkov; b) current state of former palace and garden location, Google Earth image.

Fig. 8. Mizoch. Territory of palace and garden ensemble. Present state. Photo by P. Rychkov. June 2012.

Interesting is the fact that the principal front of the palace was not oriented on the water but on the park: main axis of the building was parallel to the bank line. As the large palace, main façade of which had to be oriented to the lake, was not built, the composition lacked completeness (Fig. 7a). There was a picturesque view of the lake and the opposite bank, where menagerie was located. It was connected to palace and garden ensemble with dam.

Now the garden looks like overgrown forest with ruins of a single building – orangery overlooking the abrupt bank of the pond (Fig. 8). The dam was flooded due to raising the water level by about 3 m at the construction of a new dam (Fig. 7a, 7b).

Mlyniv. Residence of family counts Chodkiewicz was located on the rather high left bank of the Ikva River (Fig. 9, 10, 11a). The ensemble of 15 hectares could be divided into two parts: the southern one directly connected with the palace and other buildings, and the second

one – located on both sides of the channel – the horns of the river, on rather steep slopes that create autonomous romantic composition closely related to the manor territory [50]. Water accents formed an small artificial island with separate trees and walking paths in the western part of the complex and artificial bank with espalier planted on it in the northeastern part formed water accents (Fig. 11a).

Fig. 9. Palace and garden ensemble in Mlyniv: axis of the main building was oriented on the pond. Redrawn by P. Rychkov according to the sketch by Napoleon Orda.

Fig.10. Mlyniv. Northern façade of the palace from the riverside of Ikva. Photo by K. Żelechowska and G. Ciołek, 1938.

Axis of the wide entrance in the form of grass lawn was narrowed by trees frame and continued on the opposite side of the palace by the view on the town and Ikva. On both sides of the channel were planted picturesque groups of trees and bushes, creating variety of water reflections [51]. In fact, the channel was a cascade of three ponds created through the construction of dams. Water facilities and garden preserved up to this day (Fig. 11b, 12).

a

b

Fig.11.: a) garden plan in 1938 by K. Żelechowska and G. Ciołek, redrawn by P. Rychkov; b) current state of former palace and garden location, Google Earth image.

Fig. 12. Mlyniv. Fragment of the side channel. Current state. Photo by P. Rychkov. June 2006.

Shpaniv. Actually garden, was founded by Mikler, but perhaps redesigned with the participation of Alexandra Radziwill, It had an area of about 20 hectares (Fig. 13). It occupied mainly high eastern bank of the pond, crossed with many paths (Fig. 14a). The lower opposite bank gradually passed into sprawling meadows, swamps and flood water [52]. The garden was laid out the only a narrow strip of eastern bank [53]. North bank of the pond was formed as a plateau, crossed by channel from the east. Over the channel stone bridge spanned, being a part of entry alley. From the south, a view of the part of the garden and pond among the groups of spruces and larches was opening. Paths were around the pond. On the east bank cut down a wall of trees and bushes open views of the palace and pond.

Fig. 13. Shpaniv. General view of the palace and garden. Lithograph by H. Peyer.

Fig. 14. Shpaniv: a) garden plan in 1938 by K. Żelechowska and G. Ciolek redrawn by P. Rychkov; b) current state of former palace and garden location, Google Earth image.

It should be noted great inspiration of the Radziwills by the natural beauty of the garden, with lowlands, washed by streams, with wilderness and fields. Princess Helena Radziwill summarized that „art never be compared with nature» [54] after one of her visits to Shpaniv. Today, only a few elderly limes and ashes, which comprises about 200 years remind about the garden. Water elements degraded and turned into meadows and marshes (Fig. 14b, 15).

Thus, within the structure of landscape gardens in Volhynia, in particular those created by Dionizy Mikler, water elements assigned to play one of the main roles. As a gardener and botanist, he had typical romantic vision of nature, with minimal interference with it. As a representative of the authentic English Landscape garden style, not distorted by regional transformations he has brought his vision of the garden in the context of existing natural and artificial factors, creating his own style, discerned at many gardens in the territory of Volhynia. As rightly observed A. Pszezdecki, biography of Dionizy Mikler – is at the same time a history of the landscape garden design Volhynia and Podillia [55].

Fig. 15. Shpaniv. General view of the former palace and garden ensemble from the west. Present state. Photo by P. Rychkov. June 2012.

Fig. 16. Memorial stone for Dionizy Mikler, placed at the place of old Polish cemetery, where he was buried. Photo by P. Rychkov, Dec. 2015.

Unfortunately, deprivation of most of garden-compositions and limited information about the conditions and circumstances of their creation do not allow us to be confident in authenticity of gardens, peculiarities their original structure and of the role of water elements in most of them. However, the characteristic features of D. Mikler individual style in the context of its interaction with the creations of water resources is still possible to outline. Despite of significant differences between considered garden compositions, they had inherent and common features, including artificial ponds, integration artificial islands with plantings into the composition, orientation of the principal fronts of the main buildings to the water, the disclosure of specific perspectives on water landscape elements from the bridges, with bank lines in „windows”

among groups of trees from the paths leading to them. It should be noted as cooperation with the owners of residences that often became co-authors and followers of Dionizy Mikler style. Without any doubt, his work had a significant impact on the architecture of Right-Bank Ukraine.

It is a symbolic that he ended his days in the place where he started an amazing career of a gardener in Volhynia – namely in Dubno and was buried there at the Polish cemetery near the chapel. Unfortunately the cemetery exists no more and the exact place of the burial is lost. However, the memory of the illustrious masters of landscape art continues to live on in the form of a memorial plate installed in honor of 250th anniversary of his birth (Fig.16).

BIBLIOGRAPHY

1. Лушнікова Н.В., Ричков П.А., 2012. Вода як природний «матеріал» в структурі ландшафтних парків Діонісія Міклера на Волині.// Парки Діонісія Міклера: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції присвяченої 250-ї річниці з дня народження видатного ландшафтного дизайнера, а також формуванню та розвитку садово-паркового мистецтва на землях Східної Європи. – Збараж-Вишневць-Кременець, – С. 65–76.
2. Crowe S., 1994. *Garden Design*, Published by Sothebys Pubns.
3. Crowe S., 2001. *The landscape of reservoirs*. London: Association of River Authorities, 1969. Quoted from: Taylor K. Sylvia Crowe: Innovator and Exemplar, *Landscape Review*, 7(1) P. 43–46.
4. Wong M. *A Synopsis of the Culture of Chinese Gardens*, Dunedin Chinese Gardens Trust (February 2009) 14 p. Available at: <http://wenku.baidu.com/view/0f78f800a6c30c2259019e61.html>
5. Alexander R., 2009. *The Essential Garden Design Workbook*. 2nd ed. Portland/London, Tmbe Press, – 302 p.
6. Pevsner N., 1994. *The Genesis of the Picturesque*.
7. *Milton J. Paradise Lost: (1674 version)* Available at: <http://www.gutenberg.org/cache/epub/20/pg20-images.html>
8. “Pleasures of the Imagination” by Joseph Addison, Reading For Philosophical Inquiry: Article Series, Available at: <http://philosophy.lander.edu/intro/articles/addisonart-a.pdf>.
9. Pope A. Epistle IV, to Richard Boyle, 1904. *Earl of Burlington in Moral Essays*. New York: Macmillan, 260 p.
10. Лихачев Д.С., 1987. Жак Делиль – учитель садоводства.// В кн.: Делиль Ж. Сады. – Л., – С. 211.
11. The Gardens. A poem. Translated from The French of the Abbe De Lille by Mrs. Montolieu. The 2nd edition. London, Printed by T.Bensley, Bolt Court, 1805. Available from: <http://books.google.com/>.
12. Observations on the theory and practice of landscape gardening: including some remarks on Grecian and Gothic architecture, collected from various manuscripts, in the possession of the different noblemen and gentlemen, for whose use they were originally written; the whole tending to establish fixed principles in the respective arts by H. Repton. London, Printed by T.Bensley, Solt Court, for J.Taylor, at the Architectural Library, High Holborn.1805. Available at: <https://archive.org/stream/observationsonth00rept#page/40/mode/2up>.
13. Родічкін І., Родічкіна О., 2006. Старовинні маєтки України. – К.: Мистецтво, – С. 90–99.
14. A Statistical and Agricultural Survey of the County of Galway: with observations on the means of improvement; drawn up for the consideration, and by the direction of Royal Dublin Society by Hely Dutton. Dublin: Printed at the University Press, by R. Graisberry, Printer to the Royal Dublin Society, 1824. Available at: <http://www.archive.org/stream/astatisticaland00duttgoog#page/n6/mode/2up>.
15. Legget T. Irish Architectural Archive, Dictionary of Irish Architects (1720–1740). Available at: <http://www.dia.ie/architects/view/3153/LEGGETT-THOMAS>.
16. *Myśli różne o sposobie zakładania ogrodów*. Przez Izabela Czartoryska (księżna) we Wrocławiu Drukiem Włhelma Bogumiła Korna. 1805. Pryedruk, Wydawnictwo Artystyczne i Filmowe, Warszawa, 1979.- 122 s.
17. Przewdecki A., 1841 *Ogrody Miklera* // W ks.: Podole, Wołyń, Ukraina: obrazy miejsc i czasów. T. 2. – Wilno, s. 126–141.
18. Dunin-Karwicki J., 1893. *Przejażdżki po Wołyniu : obrazki z przeszłości i terażniejszości*. Lwów : nakł. autora, (Lwów: W. Łoziński). 91 s./ Dostęp: <http://polona.pl/item/1246765/51/>.
19. Aftanazy R., 1988. *Materiały do dziejów rezydencji*. – T.5a. Dawne województwo Wołyńskie. – Warszawa, Passim.
20. Михайлишин О.І. Одна з втрачених назавжди? Резиденція і парк в Івниці на Житомирщині.// Парки Діонісія Міклера: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції присвяченої 250-ї річниці з дня народження видатного ландшафтного дизайнера, а також формуванню та розвитку садово-паркового мистецтва на землях Східної Європи. – Збараж-Вишневць-Кременець, 2012. – С. 118–126.
21. Żelechowska K., Ciołek G., 1939. *Ze studiów nad założeniami ogrodowymi Wołynia*. Sprawozdanie z badań z roku 1938. – Warszawa, s.22.

22. Родичкіна О., Родичкін І. «Майстер садово-паркового мистецтва: життя і творчість Діонісія Міклера в Україні», Архітектура України, К., 1992, № 3, С. 33–39.
23. Мельник В.І. Діонісій Міклер (до 230-річчя з дня народження) / В.І.Мельник // Український ботанічний журнал. – 1993. – Т.50. № 1. – С.177–178.
24. *Brzezińska-Marjanowska W., 2014. Parki i ogrody projektowane przez Dionizego Miklera // Klasycystyczne założenia pałacowo-ogrodowe na Wołyniu 1780–1831. Polski Instytut Studiów nad Sztuką Świata, Wydawnictwo Tako, Warszawa–Toruń s. 251–264.*
25. Kibort P., 2012. *Ogrody w majątkach Mniszków w końcu XVIII i na początku XIX wieku: Dęblin, Tatary, Gródek Podolski, Wiśniowiec Nowy*// Парки Діонісія Міклера: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції присвяченої 250-ї річниці з дня народження видатного ландшафтного дизайнера, а також формуванню та розвитку садово-паркового мистецтва на землях Східної Європи. – Збараж-Вишневець-Кременець, С. 95–107.
26. Piórecki J., Dubiel E., 2009. *Volhynian Polesia – main source of the Yellow Azalea (Rhododendron luteum Sweet) in European gardens and parks. Rocznik Polskiego Towarzystwa Dendrologicznego. Vol. 57 29–32.*
27. Bowe P., 2002. *Art and Nature. The Polish and Ukrainian Gardens of Denis McClair (1762- 1853): chronicles the exotic career of an Irish landscape gardener and emigre in the 19th century*// Irish Arts Review Yearbook, p. 176–184.
28. Nelson C., 2013. *Garden history: Dionizy Mikler*// The Irish Gardener, p.46–49.
29. Przewdecki A. Op.cit. – S. 126.
30. Михайлишин О.Л. Палацово-паркові ансамблі Волині 2-ї половини XVIII–XIX століть. – К., 2000. – 234 с.
31. Рычков П.А. Градостроительное искусство Зап. Украины XV-XIX вв. – Дисс. д-ра архитектуры. – Т.2. – М., 1993. – С.8.
32. Носар І.В. Штучні водойми в планувальній структурі історичних міст Волині // Містобудування та терит. планування. – Вип. 16. – К., 2003. – С. 130–145.
33. Михайлишин О.Л. Вказ. праця. – С.43.
34. Aftanazy R. Op.cit. – S.413.
35. Ibid.
36. Rychkov P., 2012. *Zespół pałacowo-ogrodowy Lubomirskich w Równem w świetle małoźnanego dzieła Jana Jacuba Bourguignona // Buletyn Historji Sztuki: Kwartalnik wydawany przez Instytut Historii Sztuki Polskiej Akademii Nauk. – 2010, nr.3. – S.335–349; Рычков П.А. Діонісій Міклер та Ян Якуб Бургіньйон – дві постаті в історії садово-паркового мистецтва Волині // Парки Діонісія Міклера: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції присвяченої 250-ї річниці з дня народження видатного ландшафтного дизайнера, а також формуванню та розвитку садово-паркового мистецтва на землях Східної Європи. – Збараж-Вишневець-Кременець, С. 165–174.*
37. Aftanazy R. Op.cit. – S.116.
38. Bowe P. Op.cit. – P. 179.
39. Михайлишин О.Л. Вказ. праця. – С. 43.
40. Ibid.
41. Aftanazy R. Op.cit. – S.163.
42. Aftanazy R. Op.cit. – S.542.
43. Żelechowska K., Ciołek G. Op.cit.. – S.22.
44. Aftanazy R. Op.cit. – S.121.
45. Михайлишин О.Л. Вказ. праця. – С.130.
46. Żelechowska K., Ciołek G. Op.cit. – S.24.
47. Aftanazy R. Op.cit. – S.233.
48. Aftanazy R. Op.cit. – S.238.
49. Żelechowska K., Ciołek G. Op.cit. – S.32.
50. Żelechowska K., Ciołek G. Op.cit. – S.33.
51. Ibid.
52. Aftanazy R. Op.cit. – S.524.
53. Żelechowska K., Ciołek G. Op.cit. – S.39.
54. Radziwiłł M. F. Radziwiłł H. Ostatnia wojewodzina wileńska. – S.I., 1892. – S.237.
55. Przewdecki A. Op.cit. – S. 127.

FUNCTIONAL AND SPATIAL TRANSFORMATIONS AND CONTEMPORARY ROLE OF EDUCATIONAL GARDEN ON THE EXAMPLE OF SCHOOL GARDEN IN SOBIESZYN

Krystyna Pudelska, Kamila Rojek

Department of Ornamental Plants and Landscape Architecture, University of Life Sciences in Lublin
Głęboka 28, 20–612 Lublin, Poland,

e-mail: krystyna.pudelska@up.lublin.pl

Abstract. An important task for present and future generations is the protection of the national cultural resources. The most attractive architectural objects of historic value include palaces, manors, castles and monasteries. Less attention is paid to educational areas, which apart from the main educational and didactic goal (positive influence on the young person's mind, shaping his personality, social integration) have a great influence on his health, the quality of his life and the shape of his environment. The example of this is the park next to the school complex in Sobieszyn, located in Lublin Voivodeship, Ułęż County. The school complex with its surrounding park established at the end of the 19th century was given by a will of the Count Kajetan Kanty Kicki, Gozdawa coat of arms, a philanthropist and a contemporary owner of Sobieszyn. Localisation of the school, far away from the centre of the village, on the slope of one of the right side tributaries of the Wieprz River – Świnka, makes it an extraordinary place, emphasising the nature values that surround it. Nowadays, the building is still a school- Kajetan Kicki Agriculture School in Sobieszyn.

Key words: historic school garden, analysis of spatial composition, dendroflora, Sobieszyn

INTRODUCTION

Sobieszyn is a small village located in the Wieprz River valley in the west part of Lublin Voivodeship. Its history goes back to the 13th century and it is directly connected with the Sobieski family, Janina coat of arms. However, in the 19th and the beginning of the 20th centuries, the Kicki family, Gozdawa coat of arms, had a great influence on the development of the village. In the first half of the 19th century the Kicki family took over Sobieszyn from the Tarnowski family. The Kicki clan with their strong patriotic traditions contributed a lot to the Polish history. The members of the family held some important positions in the country, army and church and they supported social reforms [Kseniak 1983a, Atras 2009].

The Count Kajetan Jan Kanty Konstanty Kicki (1803–1878) became the owner of Sobieszyn estate in 1858. His higher education and philanthropic activity helped to propagate the agricultural knowledge and culture among the farmers [Kseniak 1983a]. It is in Sobieszyn where he was a founder not only of the parish church of The Holy Cross Elevation, but also one of the first agriculture schools in Polish Kingdom where students got their education [Grzechnik 2006]. Nowadays, the school still offers agricultural and horticultural profiles. As the Count Kajetan Kicki stated in his testament, the main goal of the school was to „*increase well – being, morality and education among the local people*” [Białecki 1882]. The Count strongly supported the need of the agricultural education of young people and the introduction of modern farming methods which would increase the level of agriculture and life in the country [Atras 2009].

Following the guidelines of the Education Committee, in the Age of Reason, natural sciences were introduced to the school curriculum in Poland. Next to some schools, e.g. in Szczuczyn Litewski (1785), there appeared small educational gardens [Grębecka 1993] as work in the garden and on the field is to teach plant cultivation and most of all it should develop positive values about nature in young people. “*What we teach children at school, they will know and do as adults*” [Jankowski 1918]. Many publications of those days emphasised an important role

of a school garden in the children and the teenage education [Karczewska 1906, Sikora 1910, Jankowski 1918, 1929]. „*The best way to exercise your body and play and learn at the same time is to do gardening in the open and in the fresh air [.....] practical and theoretical agriculture courses for the secondary school students let them acquire the great knowledge of natural sciences, influencing their intellectual education*” [Sikora 1910]. This form of education was practised not only in Europe, but also on the American continent. At the beginning of the 20th century in the USA a new educational programme, which aim was to improve students’ knowledge about horticulture, earth science and the environment was introduced. In the school garden in Cleveland, the students cultivated plants, which were later on introduced in home and district gardens. The green was used as the educational material for cognitive aims and as nursery plants [Mader 2010]. That role of the school gardens was propagated by Władysław Szafer. In his publication ‘School gardens’ (1921) Szafer described three types of gardens: public school gardens, secondary school gardens and university gardens with the species expositions in all the places. The gardens were also used for the educational and the research purposes and for the practical activities of children and teenagers. In the 50s of the 20th century the Ministry of Education in ‘The instruction about a school garden as an experimental place’ claimed the need to organise a research school garden next to all kinds of school¹.

Is there any area next to the schools nowadays that one can call a school garden which the Count Kicki meant in his testament?

The turn of the 20th and the 21st centuries marked the introduction of the changes in the forms and the function of the greenery surrounding schools. Its number and a role in education decreased [Kowalski 1992]. There appeared „green classrooms”, places for „green lessons”, recreational places or places for doing experiments and organising expositions. These places were created by the students and for the students. They became the places that young people could identify with as they were the areas of their „common work and common effort” [Kosobucka 2007].

In 2005 the United Nations published a guide for teachers, parents and the local communities with some guidelines how to set up and organise a school garden to protect the society against the famine and how to teach children healthy eating habits [Sherman 2005]. In the era of increasing number of the overweight children and the diseases resulting from this problem, e.g diabetes or heart diseases, a school garden regains its function- as an educational place, a place for lessons and physical exercises [Ozer 2007, Ratcliffe et al. 2009].

The example of the preserved 19th century park in Sobieszyn, a former school garden next to the Agriculture School, made it possible to follow the changes in the spatial system, the structure of the area and the dendroflora of this object, which is 119 years old. The study shows an important role of the 19th century Agriculture and Horticulture School to the young people.

LOCALISATION OF THE SCHOOL

The Count Kajetan Kicki Agriculture School is localised in the northwestern part of Sobieszyn, 800 m from the road 48 (Dęblin – Kock). The area of the school covering 12 ha together with the entrance alley has been listed in the historical treasure registry of Lublin Voivodeship under the number A/807 since 1980. A maple-lime alley of the length of 750 m leads to the school. To the north the school complex borders with a huge complex of ponds, which belongs to the Protected Landscape Area of the Wieprz River, to the north-west it borders with a forest and to the west with the research fields of the school. To the east it borders with the residential areas.

---

1 Official Journal of the Ministry of Education No. 8, item. 62, “Manual of 13 May 1954. On the plot experimental school”

THE HISTORY OF THE SCHOOL

The Count Kajetan Kicki is remembered in the Polish history as a well-educated man, entrepreneur, a man of a generous heart and a famous philanthropist. In the year of his death in 1878 he made a testament in which he asked his inheritor to build the Agriculture School and the church as in Sobieszyn the Kicki family has resided since the beginning of the 19th century. The testator made 'The Association of Agricultural Settlements and Guilds of Craftsmen' the inheritor and contractor of his testament [Atlas 2009]. In 1892 a place for building a school was chosen. Following the guidelines of the village council, the school was localised not far away from the village centre, on the hill called 'Birch Mountain'. The red brick school was placed on the highest point of the plot, given a shape of E letter [Jakubiak 1996] (Fig. 1.).

At the same time there were built storage rooms (a cowshed, a warehouse, a basement and a barn) [Krzyżanowska 1995]. The designer of the school building was Apoloniusz Nieniewski. The opening ceremony of the school took place on 3 March 1896 and 16 students began the school year. In 1900 a functional-utility programme was enriched with new buildings and so called 'Headmaster's House' and some houses for the teachers. The same year, the 19th century Larch Mansion called 'The white' was moved from the Kicki's estate from Blizocina. It was located on the west side of the school complex. It served as a hunters' inn for the school guests [Kseniak 1983b, Wiącek 2001]. Nowadays one can find an exhibition room there. The park covering the area of 12, 25 ha and a maple- larch alley were created together with the school. The first headmaster of the school- Stanisław Domosławski, a scientist and a lifelong worker of the research station in Sobieszyn is said to be the creator of the park and the school garden in the school complex [Wiącek 2001]. Unfortunately, a plan of the gardens from those days is not left. The entrance alley leading to the school (the length of 750m) was grown with the tree species of *Acer platanoides* and *Tilia cordata* and to commemorate the headmaster it was called Stanisław Domosławski Alley [Wiącek 2001]. The period of Stanisław Domosławski as a headmaster of the school (1896–1914) was the time of its best development [Lipski i Łuczyński 2009]. Then, the area of the school complex was 150 ha. Crops (spring and winter), bulb plants and vegetables were grown. The experiments with different species of crops and chemical fertilizers were conducted. The school became famous for the land cultivation of rare species of vegetables. A vast area was covered by the plantation of asparagus which was sent to Petersburg. Seeds and seedlings of other species were sold to the local inhabitants. Next to the school, there was an orchard, trees and fruit bushes (fruit and tree seedlings were given out to people) and there was also animals livestock farming [Grzechnik 2006].

On the basis of the Count Kajetan Kicki's testament, in Sobieszyn there was built the parish church of The Holy Cross Elevation on the hill called 'Larch Hill' (1923–1929). As a result of that, the Kicki's mansion, the church and the Agriculture School were organised in a shape of a triangle (Fig. 2.). In the 80s of the 20th century they were listed in the historical treasure registry. Until the present times, all the buildings have represented a particular cultural value. They constitute a valuable element of the landscape, prove the development of the innovation and the creativity of the Count Kajetan Kicki. He claimed, following the idea of the Age of Reason that the future starts at school, drawing attention to the school buildings, which according to him, should not destroy the beauty of the landscape: „*I claim and draw my attention to the fact that whatever will be decided about the buildings, would not destroy the beauty of the landscape, but rather complete it*”²

---

2 The quotation comes from a will of Count K. Kicki [source: Grzechnik 2006]

MATERIAL AND METHODS

The research of the school garden in the school complex in Sobieszyn consisted of a query of archival materials: historic maps, some uniform texts or texts full of references. In 2009 a detailed inventory of a tree stand in the school park and the entrance alley was conducted. Botanical nomenclature was proposed by Seneta i Dolatowski (2011). The height of the trees was measured by means of an altimeter Suunto PM-5/1520 and a tape measure at the height of 130 cm above the ground was used for trunk circumference. The possible age of the trees was defined on the basis of the age charts by Longin Majdecki (1980–1986) [Majdecki 1993]. For the analysis of the functional-spatial area, the following maps were used: the tactical map of Poland at scale of 1:10000 from 1937 [http 1], the situational plan of the Agriculture High School in Sobieszyn by S. Pałkowski (1952), a plan of the historic school complex in Sobieszyn made by M. Kseniak (1983b) and a detailed inventory plan of a tree stand prepared by G. Gruza in 2009. Some analysis of the species and age structures of the trees were conducted and some most valuable specimen were differentiated. On the basis of the analysis by M. Ruciński from 1998 some monumental trees for the protection were chosen.

SPATIAL AND FUNCTIONAL CHANGES OF A SCHOOL GARDEN

Available documents and publications showing the school history allow for the description of the spatial changes of the garden in Sobieszyn. The first preserved plan from 1937 shows that a school garden of a rectangular shape was surrounded from the west and partly from the east by the fields belonging to the school. In the central part, on the highest natural point a school building was well visible. The entrance alley leading from the south to the north constituted the main axis of the complex on which one could find the school garden with the school and two more buildings (a cowshed and a barn) which were at the end of it. The north border of the school garden marked a forest with some ponds behind it. In front of the school, the entrance alley went in the eastern and western directions and then it led to the ponds to the north making three parallel roads.

This communicative system in the garden did not constitute a symmetrical composition, but it was only its reference. One of the alleys (the western one) went through the dense forest and opened the view from the park to the ponds (Fig. 3). In the 30s of the 20th century a school garden in Sobieszyn covered the area of 12 ha: 3 ha of the utility garden and nursery, 3 ha of orchards with an apiary together with green areas and sports equipment. Utility gardens, probably for growing vegetables, the nursery of trees and fruit bushes covered the area next to the school entrance. There were four garden quarters of the equal size divided by roads crossing at the right angle. The north border of this garden constituted a wild cherry alley of the length 500 m, grown in 1922 (Fig. 4). Sports facilities on the school area- a tennis court, a volleyball court or some workout equipment, were probably placed around the school yard. In the 50s of the 20th century the school area was 150 ha and it covered 106 ha of the arable land, 19 ha of meadows, 7 ha of forests, 2 ha of the research field and 13 ha of wasteland [Grzechnik 2006].

On the basis of the plan from 1951 it can be concluded that the system of the main alleys stayed the same and in the central part some new paths were added. In front of the school there was built a circular driveway and from the north a decorative, quartered Italian-style garden (Fig. 5). It covered three terraces divided into six equal quarters by the roads of the same width. Kseniak (1983a) describes the first two quarters filled with decorative species of blooming trees and surrounded by (*Thuja*) arborvitae, the next two quarters as an open bosquet and the last two as bosquets filled with small-leaved lime trees, European larch and black locust. The rest of the manor complex was organised in a naturalistic style, which was justified in case of the park established at the turn of the 19th and the 20th centuries.

Those times gardens were eclectic in style and they harmonised with different styles of buildings. On the plan from 1951 there were clearly marked detailed spatial elements of the school garden, which emphasised its function. There belonged utility gardens in the eastern and western part, orchards and research fields and a sports stadium next to the boarding house in the northwestern part.

On the next plan made in the 80s of the 20th century by M. Kseniak (1983b) it is shown that a communicative system in the area of the school complex was similar to the one from the 50s of the 20th century. Localisation and the function of the school gardens remained the same – a decorative quartered garden, vegetable gardens and a sports stadium. There were also left three alleys constituting the base of a garden composition from 1937. There were also left open views to the ponds complex. New spatial elements which appeared in the north part was a tractor driving course place and a shooting range. The school remained the same – Agriculture and Horticulture School.

ANALYSIS OF THE PARK'S COMPOSITION

Spatial system of the present park in Sobieszyn has remained in a very good condition and is a part of the composition from 1951 (Fig. 6). It is based on three alleys, surrounded by three smaller decorative and utilitarian parts. Nowadays, a quartered system is still visible, but its species is very much different from the original. The first two quarters, the nearest to the palace are surrounded by different species of *Thuja occidentalis*, but in their centre there is a lawn. The rest four quarters are covered with aging trees *Tilia cordata*, *Larix decidua* and *Robinia pseudacacia*, but in their centre there are younger species of *Acer platanoides* and some species of coniferous bushes.

A significant part of the school garden constitutes sports and recreational areas: a playing field, tennis court, shooting range and a barbecue place. A former vegetable garden is replaced by the lawn and a former place for tractor driving course is covered by selfseedings. The area of a former utility garden localised next to the driveway to the school is much smaller now, one part of it is an orchard and the rest is a car park. Single trees prove the existence of a wild cherry trees alley leading to the east.

At the beginning of the 21st century a school established on the basis of a testament by the Count Kajetan Kicki, apart from teaching students the agriculture and horticulture added a new profile – agrobusiness and a military training.

TREE STAND OF THE PARK

A valuable tree stand in the park in Sobieszyn constitutes 46 taxa. There grow here 941 deciduous and coniferous trees, 107 bushes and 4 vines. Most species are native species. Nowadays, the most numerous and the most different taking into consideration their age are: maple- 205 trees (19,5% of the present dendroflora), *Robinia pseudacacia* -115 (10,9 %) and small-leaved limes -75 (7,13%) as well as spruce (52 trees – 4,9 % of the whole tree stand).

The present tree stand is multigenerational. The oldest trees, probably over 120 years old, existing before the school was built, constitute almost 5% of the whole tree stand. There belong the species which still create a row of red oak at the northern border of the park along the road next to the ponds, hornbeam in the complex and the single species of a small-leaved lime, black poplar and (*Thuja*) arborvitae (fig. 7). The trees at the age from 120 to 70 constitute 37% of the whole tree stand. It is most of all a maple -lime alley leading to the school and a single species of a small-leaved lime, maple, white poplar, *Thuja*, black poplar or a bird cherry that grow at 'Larch Mansion' and at 'Headmaster's House'. The youngest tree stand (60% of the tree stand) is mainly selfseeding and coincidental plantings introduced by the subsequent owners. A school garden in Sobieszyn is full of nature monuments. 21 trees received a status

of the nature monuments: the fluttering elm (*Ulmus laevis*) petiolate oak, a row of 13 red oaks, sessile oak, spruce, European larch and *Thuja occidentalis* which are in a good condition. The next 56 trees represented mainly by maple, hornbeam, a small-leaved lime or silver birch can be under nature monument protection.

In the area of the park there are a lot of bushes, which make groups in different parts of the garden. These are *Forsythia x intermedia*, *Thuja occidentalis* 'Wareana', *Juniperus communis* and *Philadelphus coronarius*. Apart from the trees and bushes there are some vines in the park, i.e. *Parthenocisus inserta* next to the former house building and *Vitis viticella* next to the present boarding house.

CONCLUSION

School gardens popular in the 19th century were the places of educational, teaching and training character. Their main goal was to educate and teach teenagers through work, raise awareness of the young generation and teach patriotism [Sikora 1910, Jankowski 1918]. At the end of the 20th century school gardens were called „green areas surrounding a school” and they belonged to the group of green areas surrounding some cultural and social institutions, eg. hospitals or stadiums [Czarnecki 1961, Niemirski 1973].

Does the schools' surrounding play educational and teaching role in which some natural science workshops, sports activities or thematic presentations can be organised? The example of the changes in the school garden in Sobieszyn shows that it has been adapted to its goals for over hundred years. The profile of the school still remains agricultural, but the former building adjusted to the realisation of some didactic, practical and educational activities has been reduced.

Nowadays, the school garden with its historic tree stand is used as the recreational area. It is most of all a decorative garden without any former utility gardens, eg. a vegetable garden has been turned into i.e. parking lots. Grassy sports fields, a tennis court and a driving course area on the border of the present park have remained. There are no more gardens of practical character with research areas of orchard, vegetable and decorative species. There has remained the most valuable tree stand in the tree rows of a red oak and a common hornbeam as well as single species of lime tree, black poplar and arborvitae.

For the last several years more and more attention has been paid to the role of a school garden, which has to serve the didactic institution not „accompany” it. A lot of studies prove useful influence of these areas on mental development, sensitivity, general well-being and creativity of young people [Robinson and Zajicek 2005, Somerset and Markwell 2009, Roslon – Szeryńska 2013].

Nowadays, teenagers can identify with this space around a school. A teenager who identifies with a school garden is less aggressive and concentrates on work in a school garden [Daszewska 1950]. School gardens also teach cooperation, how to make up decisions, solve problems and cope with stress [Waliczek et al. 1996, 2001, Ozer 2007]. They also help create ecological attitude of teenagers and healthy eating habits among young people [Kelder et al. 1994, Robinson and Zajicek 2005, Morgan et al. 2010].

BIBLIOGRAPHY

- Atras Z., 2009. Wielki patriota, czy jeszcze większy marzyciel?, Nestor – czasopismo artystyczne: 14–17.
- Białecki A., 1882. Projekt pierwszych działań do wprowadzenia w życie zapisu hrabiego Kajetana Kickiego, podany Komitetowi Towarzystwa Osad Rolnych i Przytułków Rzemieślniczych. In: Rocznik Towarzystwa Osad Rolnych i Przytułków Rzemieślniczych za rok 1881. Wydany staraniem Zarządu Towarzystwa w Drukarni Józefa Sikorskiego, Warecka Nr. 6, Warszawa.
- Czarnecki 1961 . Planowanie miast i osiedli. T.III: Tereny zielone. PWN. Warszawa-Poznań.
- Daszewska W., 1950. Hodowle i Ogródek w przedszkolu. Nasza Księgarnia, Warszawa.

- Grębecka W., 1993. Stanisław Bonifacy Jundziłł — wybitny uczonek polskiego oświecenia (1761—1847) In: Wkład Pijarów do nauki i kultury w Polsce XVII—XIX w. I. Stasiewicz-Jasiukowa (ed), Warszawa—Kraków: 239–263.
- Gruza G., 2010. Revalorization of a park in school complex in Sobieszyn (Lublin province). Master's thesis, University of Life Sciences in Lublin, Poland, 147 p.
- Grzechnik M., 2006. 1886–2006: 110 lat Szkoły w Sobieszynie-Brzozowej, Stowarzyszenie „Koło Sobieszyniaków”, Sobieszyn.
- Jakubiak M., 1996. Sto lat szkoły rolniczej w Sobieszynie [One hundred years of an agricultural school in Sobieszyn]. Sobieszyn.
- Jankowski E., 1918. Ogród przy szkole wiejskiej [A garden at a village school]. „Księgarnia Polska” Tow. Polskiej Macierzy Szkolnej. Warszawa.
- Jankowski E., 1929. Ogród przy szkole powszechnej [A garden at the comprehensive school] „Księgarnia Polska” Tow. Polskiej Macierzy Szkolnej. Warszawa.
- Karczewska M., 2006. Ogród przy ochronce wiejskiej [A garden at a rural nursery habitat] Wydawnictwo Wydziału Ogrodnictwa Kobiectwo, p.16.
- Kelder S.H., Perry C.L., Klepp K., Lytle L.L. 1994. Longitudinal tracking of adolescent smoking, physical activity, and food choice behaviors. *Am. J. of Public Health* 84 (7): 1121–1126.
- Kossobucka A., 2007. Ogród w przestrzeni szkoły [In:] Dydaktyka biologii wobec wyzwań współczesności, R. M. Suska-Wróbel, I. Majcher (eds). Fundacja Rozwoju Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk
- Kowalski R. 1992. Stan ogrodów szkolnych i problem ich wykorzystania w nauczaniu biologii. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Rolniczo-Pedagogicznej w Siedlcach*, 33 seria – Nauki Humanistyczne – Pedagogika 4: 117–131.
- Krzyżanowska H. et. al. 1995. Zabytki Architektury i Budownictwa w Polsce. Województwo lubelskie, Ośrodek Dokumentacji Zabytków, Warszawa.
- Kseniak M., 1983a. Parki i ogrody dworskie w województwie lubelskim, Cz. II, PTTK. Lublin
- Kseniak M., 1983b. Plan zabytkowego zespołu szkolnego w Sobieszynie. In: Parki i ogrody dworskie w województwie lubelskim, Cz. II, PTTK. Lublin: 110.
- Lipski Z., Łuczyński A., 2009. Powiat rycki. Poznaj jego walory. Biuro turystyki Szkolnej, Dęblin.
- Majder J., 2010. Cleveland School Gardens. Printed by Arcadia Publishing, Chicago, USA
- Majdecki L., 1993. Ochrona i konserwacja zabytkowych założeń ogrodowych, Wyd. PWN, Warszawa.
- Morgan P.J., Warren J. M., Lubans D.R., Saunders K.L., Quack G. I., Collins C.E., 2010. The impact of nutrition education with and without a school garden on knowledge, vegetable intake and preferences and quality of school life among primary-school students. *Public Health Nutrition* 13 (11): 1931–1940.
- Niemirski W., 1973. Kształtowanie terenów zieleni. Red. W.Niemirski. Arkady. Warszawa.
- Ozer E.J., 2007. The effects of school gardens on students and schools: conceptualization and considerations for maximizing healthy development. *Health Educ Behav* vol. 34: 846–863.
- Palkowski S., 1952. Zespół szkoły Rolniczej. Plan Sytuacyjny, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Garwolinie, Warszawa.
- Ratcliffe M.M., Merrigan K.A., Rogers B. L., Goldberg J.P., 2009. The effects of school garden experiences on Middle school – aged students' knowledge, attitudes, and behaviors associated with vegetable consumption. *Health Promotion Practice*. Society for Public Health Education. Available online at http://www.urbansprouts.org/wp-content/uploads/2009/12/Ratcliffe-et-al_The-effects-of-school-garden-experiences_HPP_electronic_2009.pdf, cited on 29 Sept 2015.
- Robinson C.W., Zajicek J.M., 2005. Growing Minds: The effects of a one – year school garden program on six constructs of life skills of elementary school children. *Hort Technology* 15(3):453–457/
- Roston-Szeryńska E., Gawłowska A., 2013. Rola i funkcja roślin w ogrodzie przedszkolnym na przykładzie wybranych placówek przedszkolnych w Warszawie. In: Episteme, Szczepanik (ed), Kraków nr 18, t.II: 217–229.
- Ruciński M., 1998. Motywy i kryteria uznawania twórców przyrody za pomniki. *Las Polski*, 23:7–10.
- Seneta W., Dolatowski J., 2011. Dendrologia. Wydawnictwo PWN. Warszawa.
- Sherman j., 2005. Setting up and running a school garden. A manual for teacher, parents and communities. Food and Agriculture Organization of the United Nations. Rome. p.199.
- Sikora L. 1910., Wpływ nauki ogrodnictwa na rozwój intelektualny, moralny o fizyczny młodzieży szkół średnich. Górlce. Nakład Miłośników Ogrodnictwa. Drukiem Zygmunta Turowicza.
- Somerset S., Maxwell K. 2009. Impact of a school-based food garden on attitudes and identification skills regarding vegetables and fruits: a 12-month intervention trial. *Public Health Nutr.* 12: 214–221.
- Szafer W. 1921. Ogrody szkolne. Książnica Polskiego Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych, Lwów – Warszawa, p. 36.
- Waliczek T.M., Mattson R.H., Zajicek J.M., 1996. Psychological benefits of community gardening. *J. Environ. Hort.* 14: 204–209.
- Waliczek T.M., Bradley J.C., Zajicek J.M., 2001. The effect of school gardens on children's interpersonal relationships and attitudes toward school. *Hort Technology* 11(3): 466–468.
- Wiącek W., 2001. Szkoła na Brzozowej Górze, Spotkania z zabytkami 1:29–30.

[http://1: Mapa Taktyczna Polski w skali 1:10000 z roku 1937](http://1:10000), Tactical map of Poland at scale 1:10000 from 1937. Available online at <http://igrek.amzp.pl/4456>; cited on 05 Sept 2015.

<http://2: Chronicle Sobieszyn>. Available online at <http://www.fotosik.pl/u/sobieszynkronika/>; cited on 01 July 2015.

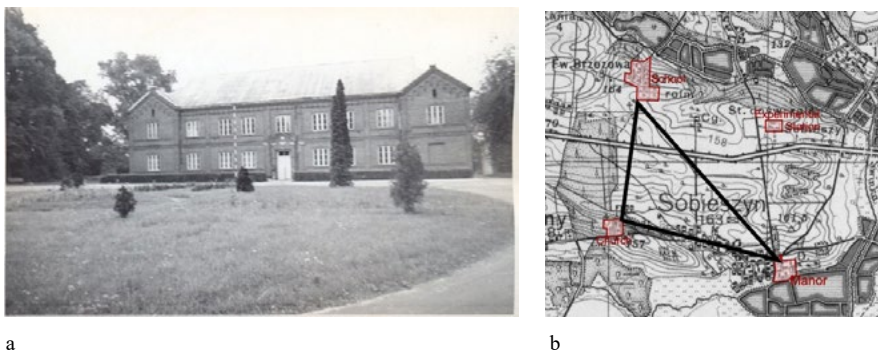

Fig. 1. The front elevation of the Agriculture School in Sobieszyn in the 60s of the 20th century [source: [http 2](http://2)]
Ryc. 1. Elewacja frontowa Szkoły Rolniczej w Sobieszynie, lata 60 XX wieku [źródło: [http 2](http://2)]

Fig. 2. The plan of Sobieszyn and its area [Based on a historic map of 1937 by K. Rojek]
Ryc. 2. Plan Sobieszyna i okolic [Opracowanie K. Rojek na podstawie planu z 1937 roku]

Fig. 3. The ponds view from the park in Sobieszyn to the south, the 20s of the 20th century [source: [http 2](http://2)]
Ryc. 3. Widok na staw z wnętrza parku w Sobieszynie w kierunku południowym, lata 20 XX wieku [Źródło: [http2](http://2)]

Fig. 4. Wild cherry alley next to the Agriculture School in Sobieszyn, 1922 [source: [http 2](#)]
Ryc. 4. Aleja wiśniowa przy Szkole Rolniczej w Sobieszynie, 1922 [Źródło: [http 2](#)]

Fig. 5. The garden elevation of the Agriculture School in Sobieszyn and a part of the quartered garden, the 60s of the 20th century [source: [http 2](#)]
Ryc. 5. Elewacja ogrodowa budynku Szkoły Rolniczej w Sobieszynie i widok części ogrodu kwatrowego, lata 60-te XX wieku [Źródło: [http 2](#)]

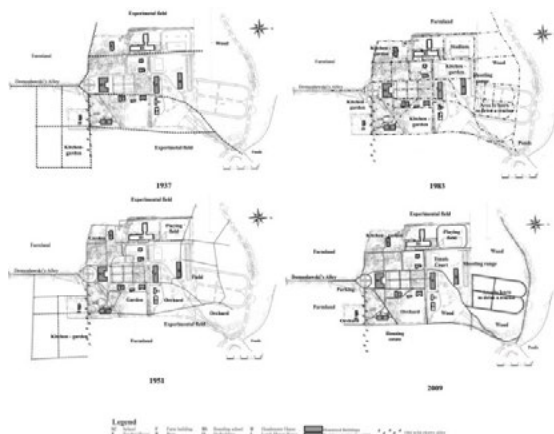

Fig. 6. Schemes changes of school garden in Sobieszyn [Author: K. Rojek]
Ryc. 6. Schematy przemian ogrodu przyszkolnego w Sobieszynie [Autor: K. Rojek]

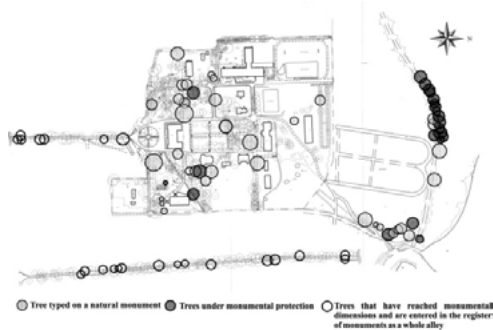

Fig. 7. The oldest trees in the park [Author: K. Rojek]
Ryc. 7. Mapa najstarszych drzew w parku [Autor: K. Rojek]

PRZEMIANY FUNKCJONALNO-PRZESTRZENNE I WSPÓŁCZESNA ROLA OGRODU EDUKACYJNEGO NA PRZYKŁADZIE OGRODU SZKOLNEGO W SOBIEZSYNIE

Streszczenie. Ważnym zadaniem dla obecnych i przyszłych pokoleń jest ochrona wszelkich zasobów kultury rodzimej. Wśród najatrakcyjniejszych obiektów architektonicznych o wartości historycznej są rezydencje pałacowe, dworskie, zamkowe, klasztorne. Mniej uwagi poświęca się terenom edukacyjnym, które oprócz głównej funkcji wychowawczo-dydaktycznej – korzystne oddziaływanie na psychikę młodego człowieka, kształtowanie jego osobowości, integrację społeczną – mają dobroczynny wpływ na zdrowie, jakość życia człowieka, kształtują jego otoczenie. Takim przykładem jest park przy zespole szkolnym w Sobieszynie – położony w województwie lubelskim, gminie Ułęż. Zespół szkolny z otaczającym parkiem został założony w końcu XIX wieku na mocy testamentu hrabiego Kajetana Jana Kantego Kickiego, herbu Gozdawa, filantropa i ówczesnego właściciela wsi Sobieszyn. Lokalizacja placówki, z dala od centrum wsi, na zboczu jednego z prawobrzeżnych dopływów rzeki Wieprz – Świnki sprawia, że do chwili obecnej jest miejscem wyjątkowym, podkreślającym walory otaczającego krajobrazu. Obiekt nadal pełni funkcję edukacyjną, jego użytkownikiem jest Zespół Szkół Rolniczych.

Słowa kluczowe: szkolny ogród zabytkowy, analiza kompozycji przestrzennej, dendroflora, Sobieszyn

GROUND FORTIFICATIONS IN THE DEVELOPMENT OF THE PARK BEHIND THE MARINE SCHOOL IN DARŁOWO

Paweł Szumigała ¹, Piotr Urbański ², Krzysztof Markowski ³, Sylwia Sosnowska ⁴

¹ Paweł Szumigała, Department of Green Space and Landscape Architecture, Poznań University of Life Sciences, ul. Trybunalska 40, 60–325 Poznań, email: pawelszumigala@wp.pl, pawelsz@up.poznan.pl

² Piotr Urbański, Department of Green Space and Landscape Architecture, Poznań University of Life Sciences, ul. Trybunalska 40, 60–325 Poznań, email: ktzpurb@up.poznan.pl, ktzpurb@wp.pl

³ Krzysztof Markowski, Department of Green Space and Landscape Architecture, Poznań University of Life Sciences, ul. Trybunalska 40, 60–325 Poznań, email: bmarko@tlen.pl

⁴ Sylwia Sosnowska, Department of Green Space and Landscape Architecture, Poznań University of Life Sciences, ul. Trybunalska 40, 60–325 Poznań, email: s-sosnowska @wp.pl

Streszczenie: W artykule przedstawiono zagadnienia związane z projektowaniem przestrzeni publicznych tj. terenów rekreacji i zieleni parkowej w kontekście istniejących fortyfikacji na przykładzie miasta Darłowa. Zaprezentowano przykładowe propozycje zagospodarowania obszarów historycznych fortyfikacji ziemnych w ramach opracowania realizacyjnego pt. Projekt zagospodarowania Parku za Szkołą Morską w Darłowie. Omówiono również wybrane zagadnienia kompozycyjne, funkcjonalno-przestrzenne, krajobrazowe i realizacyjne zawarte w dokumentacji projektowej parku. Przedstawiono wyniki prac projektowych, na podstawie których przygotowano kompleksową dokumentację techniczną. W opracowaniu zawarto ustalenia, na podstawie których istnieje możliwość zrealizowania parku miejskiego o zbliżonych, do naturalnych walorach krajobrazowych.

Słowa kluczowe: fortyfikacje ziemne, zagospodarowanie terenów, park, Darłowo

Abstract: The article presents problems related with designing public space, i.e. recreational areas and park green space in the context of existing fortifications with a case study of the town of Darłowo. It shows examples of the development of historical areas of ground fortifications as part of the project 'A Plan of Development of the Park Behind the Marine School in Darłowo'. The article also discusses selected issues related with the composition, spatial functionality, landscape and execution of the plan, included in the park design documentation. It presents the results of design work, which was used to prepare complex technical documentation. This study includes the arrangements that can be used to make a town park with scenic values which will be similar a natural scenery.

Key words: ground fortifications, area development, park, Darłowo

INTRODUCTION

The aim of the article is to make a synthetic presentation of the plan to develop the park with ground fortifications in Darłowo and to signal applicatory design problems and issues. Making a design in the area of a historical fortification complex involves limitations which are chiefly related with conservation requirements¹ and provisions of local spatial development plans² (if any have been made for these areas). On the other hand, there are social needs and the client's requirements. Usually such areas are meant to be used for leisure and recreation. If the areas of historical fortifications are managed by the commune or town administration, it is much easier to plan and execute the functions available to the general public. The fortifications in Darłowo belong to the town. Therefore, at the end of 2011 the town authorities announced

---

1 The guidelines of the Voivodeship Conservation Officer in Koszalin were issued for the area under study at the stage of agreements about the development concept, Koszalin 2012.

2 The park area development plan is subject to The Local Spatial Development Plan for the Town of Darłowo – Resolution No.XLVII/445/06 of the Town Council of Darłowo of 27 March 2006.

a tender to make a plan of development of the park behind the Marine School in Darłowo. It was necessary to make a development plan for a selected part of the town centre in Darłowo as part of the execution plan. The plan comprised the areas located south of the Pomeranian Dukes' Castle, with preserved fragments of ground fortifications and the old town moat. Apart from the fortifications, the plan includes adjacent areas (a meadow), which are in private hands. A wide range of issues and problems concerning the existing and planned development of the areas adjacent to the area under study emerged while working on the design. Contemporary needs and trends in the development of urban space often collide with the character of development of historical areas. Usually there are problems of spatial functionality in the zones where historical areas contact contemporary urban development. In such situations the designer needs to recognise the problem skilfully and prepare the solutions which will simultaneously retain the values of historical areas and satisfy the needs of contemporary society.

MATERIAL AND METHODS

We studied the park and adjacent areas. We used the following methods to recognise the area: green space inventories, photographic documentation, spatial functionality analyses, landscape and scenic analyses as well as compositional analyses of the park and surrounding areas. The analyses also included studying and recognising cartographic materials: historical maps, conservators' documents and the current base map for designing purposes.

The area of the park is about 4 ha. The borders of the area under study are limited by Chopina Street in the north, Lutosławskiego Street in the east, the Wieprza River in the south and the fence surrounding the Marine School Complex in Darłowo in the west [Fig. 1]. Hence the name – the Park behind the Marine School. At present the area is not developed and it is partly devastated. Near the park, northwards, there is the Pomeranian Dukes' Castle – one of the main attractions in the town. It is a secondary closure of the view at the park and fortifications from the southeast. In the neighbourhood of the park, on the other side of Lutosławskiego Street there are commercial and service areas with large shopping facilities, like a Biedronka supermarket. The most valuable elements of the area under study are historical fortifications in the form of embankments and bastions³. They are located in the northern part of the park, near the grounds of the Marine School [Fig. 1]. The fortifications are in the form of an embankment with a prism-shaped vertical section. The embankment runs along a broken line consisting of three sections. In the places where the embankment line is broken there are two earthen bastions on a plan similar to deformed pentagons [Fig. 2]. The crown of the embankment construction, where an unpaved pedestrian path is located, is about 3.5 m higher than the adjacent area. The embankment and bastions are covered with a relatively thick and conspicuous tree stand, which is in the form of an alley at straight fragments of the embankment [Fig. 3]. At present the tree stand is a substantial element of the town panorama and view of the Pomeranian Dukes' Castle from the southeast. Along the embankment and bastions runs a broken-line-shaped fragment of the old moat, which at present is not connected to the Wieprza River and it accumulates water flowing down from the embankments and adjacent areas. The water level in the moat changes along with the water level in the Wieprza River through permeable soil layers. At present there is a wetland stretching south of the fortifications, behind the moat. It is a perfect place of exposure for the panorama (view) of the fortifications and castle buildings in the background. In view of such significant historical conditions and spatial values of the place we prepared a concept of development of this area into a town park [Fig. 4]. The main

---

3 The fortifications in Darłowo could be found in Grolman's plan of 1815, which included defence of the coastal towns of Ustka, Darłowo, Kołobrzeg, Szczecin and Świnoujście (source: <http://www.fort.mariwoj.pl/2020.htm>).

guideline of the composition was to retain the ground fortifications and view – exposure to the fortifications in the context of the castle and town panorama.

Fig. 1. A – A fragment of the present-day map of the town of Darłowo with the location of the Park behind the Marine School. Source: The authors' compilation based on www.plan.darlowo.pl, B – A fragment of an 1897 German map *Argonomische Bohrunge Blatt Rügenwalde*, 1:25000 – the moat, fortifications and open foreground of the fortifications are visible. Source: [http://am`zpbig.com/maps/1564\\_Rugenwalde\\_agronomische\\_1897.jpg](http://am`zpbig.com/maps/1564_Rugenwalde_agronomische_1897.jpg)

Ryc. 1. A – Fragment współczesnego planu miasta Darłowo z oznaczeniem lokalizacji Parku za Szkołą Morską. źródło: opracowanie własne z wykorzystaniem: www.plan.darlowo.pl, B – Fragment mapy niemieckiej z 1897 roku – Argonomische Bohrunge Blatt Rügenwalde. 1:25000 – widoczna fosa, fortyfikacje oraz otwarte przedpole fortyfikacji. źródło: http://amzpbig.com/maps/1564_Rugenwalde_agronomische_1897.jpg

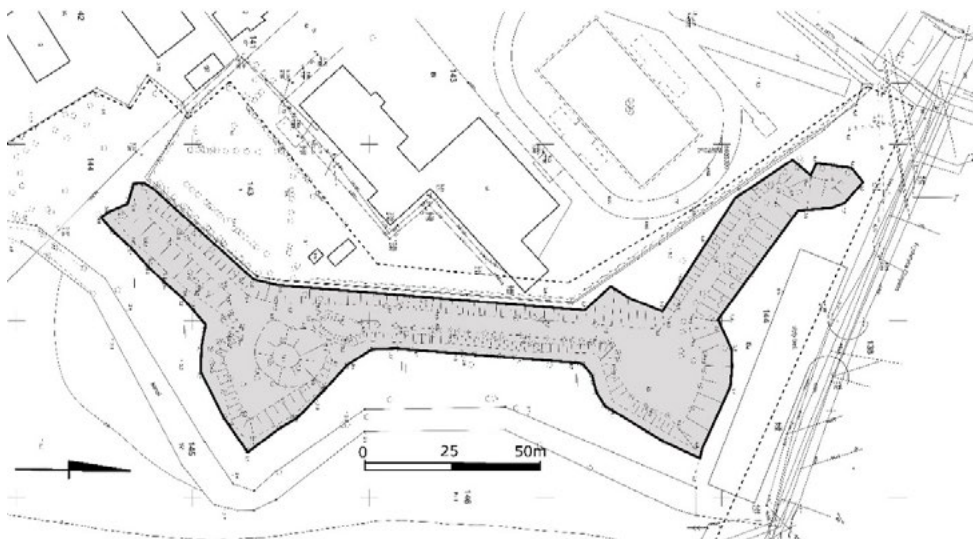

Fig. 2. An outline of the fortifications area with clearly visible bastions and fragments of the prism-shaped embankment. Source: The authors' compilation based on a fragment of a 2012base map for planning purposes.

Ryc. 2. Obrys terenu zajmowanego przez fortyfikacje z wyraźnie widocznymi bastionami i fragmentami wału w kształcie pryzmy. źródło: opracowanie autora z wykorzystaniem fragmentu podkładu geodezyjnego do celów projektowych z 2012 r.

Fig. 3. A – The tree stand forming an alley on the embankment crown, B – A view at the beginning of the embankment from Chopina Street – differences in the levels and tree stand are visible. Source: The authors' photographs, summer 2012.

Ryc. 3. A – zadrzewienia korony wału w formie alei, B – widok na początek wału od strony ul. Chopina – widoczna jest różnica poziomów i zadrzewienia. Źródło: fotografie autora, lato 2012.

We planned the spatial composition of the park, consisting of a few zones with diversified leisure and recreational functions. The assumptions of the composition were based on the viewing direction from the south and east towards the fortifications and castle. For this reason, the foreground of the fortifications was planned as an open space – a meadow, which is in agreement with historical sources⁴. The scenic values of the place were supplemented and strengthened with a proposal to retain the tree stand on the fortifications and make new plantings of waterside green space along the existing fragment of the moat, with a species composition adjusted to the habitat conditions. In the historical part of the park (the fortifications and moat), which is protected by the conservation officer, we proposed to restore and supplement the previous arrangement of a walkway on the embankment crown with small squares on the flat surfaces of bastions. We planned to order the construction of the embankments by making geometrical corrections of the shape of the bastions as well as the scarp slopes and edges. The aim of the ground works is to reconstruct and restore (as much as possible) the historical forms described in old documentation⁵.

In the remaining part of the park we planned systems of peripheral and internal paths, which allow communication in the park area and we planned to make several additional zones with a different character and function. The proposed communication system consists of pedestrian walkways and roads for pedestrian and vehicle traffic, which provide access to the following zones [Fig. 3]:

the ornamental zone – along the moat, on the side of the meadow, with a walkway running parallel to the moat.

the leisure zone – located in the historical part on the existing fortifications, connected by a footbridge with the ornamental zone on the other side of the moat. Paths running from the meadow and town, leading from the crossroads of Chopina and Lutosławskiego Streets provide access to this zone.

the exposure zone – with a system of arched and crossing paths, which will make a network of areas to expose e.g. sculptures, installations, artistic forms, rocks and to make open-air (seasonal) exhibitions, etc.

the active recreation zone – located in the south of the park, which can be accessed from the peripheral paths, with a small triangular space at the end and another footbridge leading to Łososiowa Island, which is outside the park area, on the Wieprza River.

4 An 1893 German map of Rügenwalde.

5 The guidelines of the Voivodeship Conservation Officer in Koszalin, Koszalin 2012.

the mass event zone – with a paved performance square in the centre of the park. It can be accessed by a footpath from the historical part and by peripheral roads or directly from the public road in Lutosławskiego Street so that vehicles can deliver equipment for performances.

the coach park zone with the entrance and exit from Chopina Street, in the place of the old car park.

the technical car park for services securing mass events (e.g. ambulances, fire brigades, etc.), located in Lutosławskiego Street.

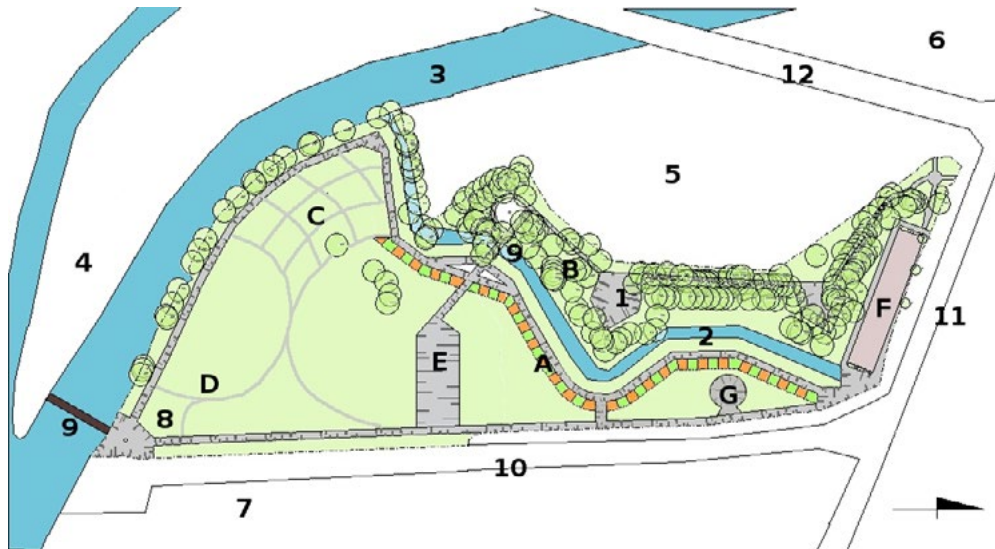

Fig. 4. A concept of park development. A – the ornamental zone with plantings arranged into a ribbon, B – the leisure zone, C – the exposure zone, D – the active recreation zone, E – the mass event zone, F – the coach park zone, G – the technical car park, 1 – the fortifications, 2 – the old moat, 3 – the Wieprza River, 4 – Łososiowa Island, 5 – the Marine School grounds, 6 – the area near the Pomeranian Dukes' Castle, 7 – the area near service facilities, 8 – a playground, 9 – footbridges, 10 – Lutosławskiego Street, 11 – Chopina Street, 12 – Skłodowskiej-Curie Street. Source: The authors' compilation.

Ryc. 4. Koncepcja zagospodarowania parku. A – strefa ozdobna – projektowane nasadzenia w formie wstęgi, B – strefa wypoczynkowa, C – strefa ekspozycyjna, D – strefa rekreacji czynnej, E – strefa imprez masowych, F – strefa parkowania dla autokarów, G – parking techniczny, 1 – fortyfikacje, 2 – stara fosa, 3 – rzeka Wieprza, 4 – wyspa Łososiowa, 5 – tereny Szkoły Morskiej, 6 – rejon lokalizacji Zamku Książąt Pomorskich, 7 – rejon lokalizacji obiektów usługowych, 8 – plac zabaw, 9 – kładki, 10 – ul. Lutosławskiego, 11 – ul. Chopina, 12 – ul. M. C. Skłodowskiej. Źródło: opracowanie własne.

Each zone in the park can be accessed by technical and maintenance services by peripheral paths. They will be 4.0 metres wide and will allow vehicles with the maximum permissible laden weight of 3.5 tonnes. The peripheral paths will be paved with granite setts; the inner paths will be covered with gravel. The area located south of the moat (the meadow), which lies within the limits of the place under study, must be levelled by pouring soil to an ordinate of +3.80 m (in a local coordinate system of the area under study), i.e. to the level of the pavement in Lutosławskiego Street.

The concept of park development and technical documentation received the required approval of the Voivodeship Conservation Officer in Koszalin as well as approvals from branch and administrative institutions [Szumigala P. 2012 a, b].

RESULTS

A plan of development of the Park behind the Marine School – selected elements.

In order to receive a permission to execute the park development plan we prepared technical documentation, which received the required approval of the Voivodeship Conservation Officer in Koszalin as well as approvals from branch and administrative institutions. The documentation includes complex and multi-branch elaborations concerning the composition, spatial functionality arrangement, green space, communication, landscape and a wide range of technical issues and detailed solutions. The documentation includes the following elements: a plan of green space development and irrigation, an inventory of green space in the entire area, a design of the irrigation system for vegetation, a design of the water aeration system, a design of the lighting system with a design of the power supplying network to illuminate the area and supply power to the irrigation appliances, a design of the pedestrian and car traffic system to provide access to vehicles of technical and maintenance services, a design of street furniture, playgrounds and artistic spatial structures, investment staging and spatial visualisations of design solutions.

In further sections of the article there are brief presentations of selected, substantial elements of the development plan included in the park design documentation, which show the connections and the context of existing fortifications and park development plan.

Inventory

220 items (trees and shrub groups) were inventoried in the area under study. Deciduous trees are predominant. Some of the most common species are: the common beech (*Fagus sylvatica* L.), common hornbeam (*Carpinus betulus* L.) and common ash (*Fraxinus excelsior* L.). There is wild undergrowth between the trees. The most trees can be found near the fortifications. The plantings copy the shape of the fortifications. They form an alley on the embankments and the plantings on the circumference of the bastions form small squares. The trees are well preserved. In the remaining part of the area under study black alders (*Alnus glutinosa* L.) predominate in a single-row planting along the old moat. The species composition and layout of the trees indicate that they were planted by man. The area was inventoried with four methods:

site measurement of trees in the area under study and marking them simultaneously on a site map. As a result of precise geodesic measurements landmarks, such as fences, buildings, etc. were marked on the map and used as a reference base.

proper green space inventory, which included detailed data about the green space, i.e. a list of tree and shrub species (Latin names), forms of occurrence of trees and shrubs (individual items, clusters, rows), estimated tree height (metres), the diameters of the crowns of standalone trees (metres), the state of preservation of existing green space.

photographic documentation of the area under study with its characteristic elements and nearest surroundings;

electronic processing of the inventory results by marking the items on a digital map, making a visualisation and section of the area.

The inventory was based on the nomenclature used in 'Dendrologia' by Włodzimierz Seneta and Jakub Dolatowski, published in 2008.

Green space design

The design of green space in the park consists of the existing part, i.e. intensive tree stands growing in the place of historical ground fortifications, and the planned part – located on the other side of the old moat. According to the plan, a few trees will be removed from the historical part because they grow in the line of planned paved pedestrian walkways and lower branches of existing trees will be cut. Smaller and self-sown trees will be removed. The trees whose lower branches will be cut grow chiefly in the direct neighbourhood of pedestrian walkways or on the slopes and foreground of the fortifications. By cutting their branches there will

be better visibility in the pedestrian walkways and the bastions will be better exposed. We have planned plantings in the other part of the park so that the new vegetation will naturally enhance the character of the place. The planned flowerbeds will make a ribbon-like belt stretching along the old moat, thus enhancing the historical spatial arrangement and simultaneously making the indirect composition of the second level of plants located between the lowest level of lawns and the highest level of trees growing in the fortifications. The heights, forms, habits and colours of the plants forming the ribbon-like composition will also be diversified so that the natural, historical character of the foreground of the fortifications can be restored. The following plant species will grow in that place: Amur silver grass (*Miscanthus sacchariflorus*), gold-edged prairie cordgrass (*Spartina pectinata* 'Aureomarginata'), purple loosestrife (*Lythrum salicaria*), dotted loosestrife (*Lysimachia punctata*), white-flowered Greek valerian (*Polemonium caeruleum* f. *Album*), meadowsweet (*Filipendula ulmaria*), purple willow 'Nana' (*Salix purpurea* 'Nana') (Fig. 5).

Vegetation irrigation system

An irrigation system will be installed only in the part of the park with ornamental plantings in the form of a ribbon-like belt running parallel to the bed of the old moat. The automatic irrigation system in the ornamental part of the park will consist of four sections controlled by a system of low-voltage solenoid valves. The system of solenoid valves in a plastic casing will be placed in the ground near a transformer station at a depth of 40 cm. The system of solenoid valves and sections will be controlled by means of a programmable time controller placed in the power supply box of the whole irrigation system. There will be no automatic irrigation system in the other part of the park because it will be used for mass events and active recreation and it has a natural grass cover in the meadow which can be periodically irrigated with generally available devices used by services responsible for maintenance of the area.

Water aeration

Water exchange in the existing section of the old moat, which is about 700 m long, is difficult because part of the moat is filled near the connection to the Wierza River. This situation resulted in contamination of the water in the moat and a water aeration system had to be designed. The system is supposed to improve oxygenation in the moat. In summer it will affect the self-cleaning of water, whereas in winter it will enable the maintenance of ice holes on each aeration spot, which will help the waterfowl living in the park to survive winter. Water will be aerated at six evenly spaced spots in the moat by means of side channel blowers powering grid segments with a 'floating island' and grid segments with a buoy. 'Floating islands' will also be additional facilities for the waterfowl. In consequence, natural values of the park space will be restored. The blowers will be powered from the existing transformer station by means of a three-phase underground electrical installation.

Park lighting system

The park lighting system will consist of tall and short lamp posts and floodlights. The historical part of the park will be lit by 13 short lamp posts standing along the park path running on the crown of the existing ground fortifications and by 9 tall lamp posts standing on the bastion platforms. This part of the park will also be illuminated by floodlights placed outside the outline of fortifications. The floodlights will illuminate the fortifications (bastions) and tall vegetation forms on the fortifications from the ground level. The remaining area of the park will be illuminated by 37 tall lamp posts standing along park paths.

Communication system

The communication system is an essential element of spatial composition. One of the most important technical elements of spatial composition is path routing. Paths will run along curved lines composed of straight lines and large-radius arches. The curves will be arranged similarly to the existing terrain, e.g. the lines of the riverbank and moat bank as well as the grade line, where planned gradients are similar to the existing gradient of the terrain. There will be large-radius horizontal arches in the stretches forming characteristic arrangements and

there will be external arches with a five-metre radius on crossroads. We assumed 2% cross slopes for paths and planes of squares in cross sections of the road.

Type of surface. The following types of surface will be used in paths and squares: grey granite setts sized 7×9 cm with a black or dark grey pattern and kerbs on edges. On the crown of embankments 'L'-type prefabricated elements will be used to stabilise the surface and drainage system. The maximum load assumed for the surface of most paths is the same as for pedestrian traffic, whereas the maximum load for four-metre-wide peripheral paths is the same as the load of a vehicle with the maximum permissible laden weight of 3.5 tonnes. This will enable the vehicles of technical and maintenance services to drive on the paths. The drainage system of the walkway complex will be a natural flow from the paved surface onto adjacent unpaved areas down the cross and longitudinal slopes of the walkway surface. The suggested surface pattern is connected with the history of the place and it is based on the contemporary convention of interpreting historical elements – it is an image of a defensive wall with embrasures. The suggested image of embrasures consists of insets in the form of stripes of different sizes and free layout of black or dark grey setts on the plane of light grey setts. The suggested pattern and colours were designed as a modular, recurring segment of the walkway and as a separate pattern of the crown of the bastion based on its pentagonal plan. The designed pattern consists of five planes and it is perpendicular to external edges of the bastion [Fig. 5].

Fig. 5. (from the left) A pattern of the bastion flooring and pavement, grey and black granite setts sized 9×7 cm. Examples of plants used in the ribbon-like composition – a decorative belt along the old moat: purple loosestrife (*Lythrum salicaria*), Amur silver grass (*Miscanthus sacchariflorus*), purple willow 'Nana' (*Salix purpurea* 'Nana'), source: a fragment of the plan of development of the Park behind the Marine School in Darłowo, Town Council of Darłowo. Szumigała P. (2012a).

Ryc. 5. (od lewej) Wzór posadzki bastionu i chodnika, kostka granitowa $9/7$ cm, szara i czarna. Przykłady rośliny zastosowanych w kompozycji wstęgi – ozdobnego pasa wzdłuż starej fosy: *Lythrum salicaria* – Krwawnica pospolita, *Miscanthus sacchariflorus* – Miskant cukrowy, *Salix purpurea* 'Nana' – Wierzba purpurowa w odm. 'Nana', źródło: fragment Projektu zagospodarowania Parku za Szkołą Morską w Darłowie, Urząd Miejski w Darłowie. Szumigała P. (2012a).

STREET FURNITURE ITEMS

According to the park development plan, there will be 122 items of street furniture: 25 benches, 25 dustbins, 5 bins for dog excrements, 3 information boards, 1 system playground, 1 board with the playground regulations, 46 tall lamp posts (4.5 m), 13 short lamp posts (1.0m) and a few artistic forms according to suggested solutions. Most of the street furniture will consist of products manufactured by Ziegler, Saturnus, Thorn and Lappset. The pattern of paved surfaces and the style of street furniture were approved by the Voivodeship Conservation Officer in Koszalin.

Investment staging and cost estimate

According to the plan, the investment will be divided into stages. The costs of the investment were shown in estimates. The investment was divided into two stages, according to the client's possibilities (the Town Council of Darłowo) to acquire EU funds. The first stage will involve making the technical infrastructure, i.e. the electrical installation of the lighting system, automatic moat irrigation and aeration systems, preparing unpaved walkways, cutting 8 trees, installing street furniture and lighting and planting vegetation. During the second stage the walkways and square will be paved. The cost of the park development was estimated at a gross value of 7 million zlotys.

The technical issues related with the construction of roads and other elements of park development included in the technical documentation were not described here due to the character of this presentation.

SUMMARY

The article presents the park development plan with elaborations concerning the issues related with the composition, conservation, landscape, materials, branch and execution of the investment. It is a complex elaboration concerning execution of the plan, which received the required approvals and permissions. The main problem in the design was to allow for historical conditions and guidelines of the conservation officer when adapting the ground fortifications to scenic and recreational functions. The design work resulted in a complex technical documentation, which will enable development of the area into a town park, whose scenic values will be similar to natural. The remains of historical fortifications were successfully incorporated into the programme of usable (leisure and recreational) functions available to the general public and adapted to the inhabitants' needs. The design of the park has a diversified spatial functionality programme. It consists of seven zones for users of different ages and the zones enable both active and passive leisure and recreation. The proposed remedy and investment programme lets us think that the preserved fragment of the ground fortifications, which is an important element of cultural heritage, will still exist in the urban landscape of Darłowo. The documentation prepared for the project gives a possibility to acquire external funds (from the EU and other sources). The funds will help to protect the physical condition of the place and use the attractiveness of its forms and values to organise an attractive urban space with an individual character.

BIBLIOGRAPHY

- An 1897 German map of Rügenwalde. Western Poland Map Archive
History of Fortifications in the 19th Century – New Prussian Fortresses, source: <http://www.fort.mariwoj.pl/2020.htm>
source: http://amzpbig.com/maps/1564_Rugenwalde_agronomische_1897.jpg
- Szumigała P., 2012. A Plan of Development of the Park Behind the Marine School in Darłowo, the Town Council of Darłowo.
- Szumigała P., 2012. A Concept of Development of the Park Behind the Marine School in Darłowo, the Town Council of Darłowo.
- The guidelines of the Voivodeship Conservation Officer in Koszalin, Koszalin 2012.
- The Local Spatial Development Plan for the Town of Darłowo – Resolution No. XLVII/445/06 of the Town Council of Darłowo of 27 March 2006

SPIS TREŚCI

CONTENTS

Kamila Lucyna Boguszewska	
Zespół dworsko-parkowy w Romanowie historia i obecny stan zachowania	7
The manor house – park complex in Romanow the history and current state of preservation	
Michał Dmitruk	
Ogrody lecznicze jako forma wspomagania terapii	15
Healing garden as a way of aiding therapy	
Halina Laskowska, Margot Dudkiewicz, Mariusz Szmagara	
Dobór gatunkowy i uprawa roślin we wnętrzach polskich pałaców i dworów w XIX w	22
Selection of species and crops indoors polish palaces and mansions in the nineteenth century	
Halina Laskowska, Margot Dudkiewicz, Paweł Szot	
Pojemniki i rośliny kubłowe w historycznych parkach i ogrodach	33
Containers and plants in historic parks and gardens	
Kamila Lucyna Boguszewska	
Ogrody Islamu na przykładzie założenia ogrodowego Andaluzji	42
Gardens of Islam on the example of garden assumptions in Andalusia	
Petro Rychkov, Nataliya Lushnikova	
Natural materiality: water as an active element of the gardens by Denis McClair at Volhynia	52
Krzyszyna Pudelska, Kamila Rojek	
Functional and spatial transformations and contemporary role of educational garden on the example of school garden in Sobieszyn	63
Przemiany funkcjonalno-przestrzenne i współczesna rola ogrodu edukacyjnego na przykładzie ogrodu szkolnego w Sobieszynie	
Paweł Szumigala, Piotr Urbański, Krzysztof Markowski, Sylwia Sosnowska	
Ground fortifications in the development of the park behind the marine school in Darłowo	73

PAN

POLSKA AKADEMIA NAUK
ODDZIAŁ W LUBLINIE